

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

TARTALOM:

K. SHIRATORI
SURÁNYI ISTVÁN
FEHÉR MÁTYÁS JENŐ
TOKAY JÁNOS
ERDÉLYI F. ISTVÁN
KORBULY DOMONKOS
BENDEFY LÁSZLÓ

A csinei évkönyvek hun adatai
Magyar tisztségevek két grúzai feliratban.
Az avar nagyfejedelmi jogar oroszánjai
Négysávos oroszán Délországban
Les relations hungaro - khazares
Régi magyar templomok örmény kapcsolatai
A XIII. századi keleti magyarság szállásföld-
jeinek térbehelyezése "A Mongolok titkos története" alapján

FÓRUM

FÖLDVÁRY GÁBOR
SÁRKÁNY KÁLMÁN
MAGYAR ARNOLD O. F. M

Remarks on C. A. Macartney's paper
Koholmány-e az I. András korabeli magyar ima
Középkori történészeink téves szóhasználata a
"minoriták" körül

MAGYAR ÉRTÉKEINK

FR. V. de VALLICROSA
DOMÓKOS PÁL PÉTER

Caballeros Centroeuropeos en la corte Aragonesa
Vadász Miklós "Compendiuma" 1428-ból

ADATTÁR

B. VILLELA de ALDANA

Carta de Transylvania del año 1552 (Pars II.)

SZEMLE

A szegedi Nemzetközi Szláv Régész Konferencia

2

II.évf.

A csinei évkönyvek hun-adatai.

K. SHIRATORI : "Sinologische Beiträge zur Geschichte der Türk-Völker " alapján.

ИЗВЕСТИЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ. 1902. СЕНТЯБРЬ. Т. XVII.

Kurakicsi Shiratori 1902-ben írt tanulmánya óta a hun-csinei kapcsolatokról több jelentős munka jelent meg, köztük Chavannes: Les pays d'Occident d'après le Heou-Han-Hu (1907), de a legtisztább fonetika birtokában mindig Shiratori maradt a legjelentősebb. Későbbi tanulmánya a Toyo Bunko kiadásban szereplő: A study on the su-t'ie or Sogdiana történelmileg nagyon sok adatot bogyozott ki a csinei évkönyvekből.

Az alább közölt adatok, amelyek a cári korszak Tudományos Akadémiájának kiadványában jelentek meg, szinte ismeretlenek sok magyar szakember előtt is.

A hiungnu néptörzs neve (𐰽𐰺) a Cheu dinasztia uralma kezdetén (𐰽𐰺) Hien-yu volt, amelyeket a hunok mellékneveinek lehet tekinteni, a Hiun-juh (𐰽𐰺) változattal együtt. Ez a három név téves másolások eredményének tekintendő. A csinaiak valójában megvetésből alkalmazták ezeket a neveket a nomád északi törzsekre, amelyeket apró csatározásokból ismertek meg. Így a keleti hunok törzseinek neve helyenként változott a csinei nép előtt, nemcsak harcmódorukat illetőleg, hanem főként a sok tájszólás és a még sűrűbben előforduló hangtani eltérések miatt. Eredeti és leggyakrabban használt nevük (𐰽𐰺) amit mai nyelven Hiungnúnak ejtenek a Mongolia határainak tájszólásaiban. Ez a forma azonban a K.e. századokban Kiungnu volt. Ez bizonyítható, hogy Wang-mang (王莽) trónbitorló idejében a Hiungnu törzset az Annalesekben "törzs" névvel illetve (𐰽𐰺) amelynek a kiejtése Kungnu, vagy másik változatában (恭奴) Kung, vagy (恭) Hiung formában szerepel.

Amióta DEGUIGNES bebizonyította, hogy a hun törzsek valamilyen török nyelvet beszéltek és ehhez a fajhoz tartoztak, nagyon sok történész és nyelvész elfogadta tételét, köz

tük KLAPROTH, RITTER és KOSKINEN. Ellenvéleménnyel jelentkeztek HYACINTH és NEUMANN, akik viszont a mongol fajhoz és nyelvhez sorolták őket. A nagy finnológus CASTREN salamoni bölcsességgel "ketté vágta" a problémát azzal a feltevessel, hogy fajilag törökök, de nyelvileg mongolok lehettek. Még nagyobb zavart okozott LACOUPERIE állítása, hogy a hunok valójában nem voltak egységes etnikum, sőt vérségi kapcsolat sem állt fenn az egyes törzsek között, hanem politikai szervezet formájában alapították meg birodalmukat.

Ezért öltik fel a kérdés, hogy ennyi ellentmondás és részletmegoldás mellett valójában tehát töröknek avagy mongolnak tekintendő-e a hun nép? Bár az említett "török irányzatú" véleményeket sokan elvetették a kutatások folyamán annyi törökös szóval és csak az erre a népre illő epizóddal találkozunk a csinei Annalesekben, hogy eredményként a hunokat törököknek kell tekintenünk. A tétel igazolására rövid tanulmányban felsorakoztatjuk ezeket az adatokat, amelyek természetesen történelmi és nyelvészeti, egymással párhuzamban.

1.* Th'ang-li (撐犁) a hunok nyelvén ennek a csina szónak a hangzása *T'angri volt azaz a török Tangri-vel azonos. Meg kell jegyezni, hogy KLAPROTH és DEGUIGNES erre az egyetlen szóra építették fel elméletüket a hunok nyelvének török voltáról, amely helyes és a valóságnak megfelelő ugyan, de eltekintve attól, hogy egyetlen szóra épített feltételezés önmagában véve már gyengélábon állhatott. A *tangri szó a mongolban is megtalálható és a jelentése itt is "ég" - menny.

2.* King-lo (徑路) *Gyilok. *Kard. Ezt a hun szavat a csinei Annalesekben egy korabeli nyelvész YING SHAO (應劭) elemezte a HAN-SHU (漢書) uralkodók idejében. Szerinte ez a "gyilok" a hunok diszes ékszernek számítható "tör" volt. A hunok egyik törzsének ilyeszerű fegyverét ugyancsak a csinei Annalesek szerint *Ki-li-nek nevezték (胡洛) jegyekkel jelölve. Miután törökül a "gyilok" vagy "tör" *Kilici, amely szó *kil- vágni szóból ered, tulajdonképpen jelentése *levágó.

3.*Kü-sil (居次) *Leánya valakinek. A szó a török *kyzil-*leánya hangtani körülírása és így eredete sem kétséges.

4.* Shen-Yu (單于) *Hatalmas. Régebbi kiejtése, főleg a fehér hunoknak (aftal) Shenku vagy *Zsengu volt, amelyet a csagatáj nyelvjárás még ma is használ és jelentése *nagy, *erős, *hatalmas.

5.* Gyen-csi (閼氏) *Feleség. A hiungnu nyelvben *királyné a jelentése.

6.* Tag (托) *föld. Az u.n. Wei-shu (魏書) történeti feljegyzésekben a bevezető részében szerepel a következő "névelemzés": Az északi barbárok nyelvén a földnek a neve 托 *tag.

7.* Bat (跋) *Mr, parancsoló. Ugyancsak az előbbi névelemzésből.

8.* Wu-csi (烏集) *Halász. (Tulajdonképpen egy törzs neve,) amelyről a Sianpi Annalesek a következőket mesélik: "Mikor a Tansi-wai törzs főnöke (槽石槐) egy alkalommal a Wuh-csi (烏侯秦水) folyó partján lovagolt kíséretével, a csendes vízben rengeteg halat látott, amelyekből azonban senkinek sem sikerült egyet sem kihalásznia. Akkor hallotta, hogy a vidéken él egy nép, amelyet *Han-nak neveznek (汗) nagyon ügyes a halászat terén. Meghódította tehát a népet és ezer családot letelepített belőlük a víz partján, hogy neki halat szállítsanak. Ennek a népnek halat (tamga jelet?) kellett viselnie, mint megkülönböztető jelvényt. Hogy a szónak a kiejtése megközelíti a *bese török szót, amely halászmadarat jelent, az kétségtelen.

9.*K'oh-csun (恪尊) *feleség. Lásd a török *Katun *királynét.

- 10.* T'uh-bah (秃髮) * takaró, magyarul * suba.
- 11.* Chen (cseu) (眞) * szövegzés, foglalkozást jelölve.
- 12.* Ko-pho-csen (可薄眞) * kapus, ajtonálló.
- 13.* Pi-teh (比德) * írás. Mongolul ez (比德眞). *Bicsiknek hangzik. A hunok egyik törzsénél a neveket törő hívták * Pi-teh-cseu-nak
- 14.* Ko-sun (可孫) * Császárné. Ez is a török * Katun átírása.
- 15.* Na-do (捺鉢) * Királyszállítás. * Udvar.
- 16.* Ku-wa (狐羆) * kő. * gyémánt.
- 17.* Ho-shu (Wu-shu) (易術) * vas. Ennél a szónál SCHIRATORI megjegyzi, hogy "ezt a törökök nem használták", mert a *vas szó helyett a *temur fogalommal jelölték meg a fémeket.
- 18.* Ka-li (柁里) * Ünnepi ebéd, * vendégség (ami Göcsejben a lakodalomkor a násznép közt még ma is szokott fonottas kalács "kalinko" nevére utal).
- 19.* Csao-wa (稍瓦) * Sölyöm.
- 20.* Csao-wu-er (抄伍儻) * csata.
- 21.* Sa-la (撒刺) * borostyondó. Mandzsu nyelven az edényt, amelyből a bort kiöntik
- *Cha-la (察刺) néven nevezik. Az uigur nyelven a *bor neve *surma (erjesztett ital), ó-japán nyelven *shiru, törökben *Sera, magyarul *sör. A hunoktól ered tehát a *Sala - Zala folyó neve is, mint jó bortermő vidéké.
- 22.* Bo-li (暴里) * hal, * rossz.
- 23.* Wu-la (Ghu-la) (紮) * nyáj, * csorda, * gulya. A csínai Annalesek, (Yuen-csi története) gúnyolódva nevezik a hunok vezérét * Ku-la-csih (五刺赤) néven.
- 24.* A-csü (阿主) * előd, *ős. Magyarul *Acsád és *Acsa helynevekben.
- 25.* Ku-sa-lian (居西干) * Kusan, * uralkodó, * méltóságnev.
- 26.* Chao-l (爪拉) * kalap.
- 27.* Kot-li (可里) * el-kötni (pl. lovat), * lopni.
- 28.* Tar-lieh (提烈) * megművelt föld, * tarló.
- 29.* Liang-hu (掠胡) * vöröshajú leány (egy istennő neve Liaoshi kap.15.szerint). Mongolban *ulan - * vörös.
- 30.* Sū-lü (徐呂) * írha takaró, * szűr.
- 31.* Wo-lu-to (韓魯朵) * palota.
- 32.* Swan (箕) * bizalmas ember (ispán!)
- 33.* Swan-wo-lu-to (箕韓魯朵) * palota ispán, * udvari ispán.
- 34.* Uralkodók címei, méltóságnevek: * Bak-ga-tot (莫賀咄) * Tu-tun (Tu-dun) (吐屯) és * Yab-gu 葉護 Ezek voltak a főkirályok, nagylejedelmek nevei. Kisebb méltóság volt a * Bak-pur (莫弗) ahol a második jel fejezte ki a méltóság jellegét. Rövidítve is használták ez utóbbi méltóságnevet * Bat (跋) formában, amelynek a jelentése általában *úr értelmében fordítható.
35. Mu-ku-li 木骨闐 * kopaszfejű. Ezzel a kifejezéssel kapcsolatban, amely kétségtelenül törzsi név volt az un. "juan-juan" Annalesek Weishu történetíró tollából (kap. 103.S.1.) a következő epizódot említi K.SCHIRATORI: "Egy topai lovas fogságba ejtett egy embert, aki a nevét "elfelejtette" és így a lovas elnevezte őt * Muh-kuhlu-nak (木骨闐) ami valóban "kerekefejűt" jelent, mert ennek a népnek ez a neve. "A név tökéletesen ráillett a más forrásokból * mukri-nak ismert hun törzsrre, amely nyugatra is elkerült.
- 36.* A-lu-tun (阿魯敦) * előkelő, * híres, * hírneves.
- 37.* Ai-tien (阿點) * előkelő, * hírneves, (az előbbi rövidítése.)

Folytatjuk.

UNE FALSIFICATION DEVALORISE DES CENTAINES DE LIVRES SCIENTIFIQUES.

(Prague) CTK (L' agence de nouvelles tchèque)

Une falsification très habile d' un supposé manuscrit tchèque du Moyen Âge fut découverte par que nombreux savants, politiciens et staticiens parmi eux le Pape Pie XI, furent induits en erreur.

D' après les renseignements fournis par l' agence de nouvelles tcheque, la falsification fut decouverte après application des " rayons Laser " dans les laboratoires technologiques criminels de la police de Prague. Le manuscrit moyanageux tchèque, nomme " Kralov Dvur " trouvé en l' année 1817 garanti avoir été écrit au 9e siècle était en réalité une falsification mise a jour au debut du 19e siècle et faite par l' administrateur du Musé National Tchéque , Vaclav Hanka.

L' agence de nouvelles tchèque a fait connaître également qu' après cette découverte des centaines de livres et d' études scientifiques furent perdus le valeur. En effet de nombreux chercheurs en linguistique, en littérature et en histoire tchèque avaient utilisé le manuscrit, comme base de leur études. L' authenticité du manuscrit fut mise en doute des l' année 1880 cependant la falsification ne fut découverte que très récemment.

Le motif de cette altération est dû probablement parait-il à la tentative de demontrer la priorité de la culture bohémienne sur la culture germaine, que les allemands imposaient aux tchèques des le début du XVII. siècle.

EGY CSEH HAMISÍTVÁNY KIADVÁNYOK SZÁZAIT ÉRTÉKTELENNE TESZI . . . A németországai "Kleine Zeitung", 1970. V. 12. közlése.

(Prága). - Egy rendkívül ügyesen hamisított, állítólag a középkorból származó cseh kéziratot lepleztek le, amely számos tudóst, politikust és államférfit, köztük XI. Pius pápát is megtévesztett. Mint a CTK (Cseh Távirati Iroda) jelentette, sikerült a prágai rendőrség bünyügyi laboratóriumában Laser-sugarakkal végérvényesen bizonyítani, hogy az ún. "Kralov - Dvur" kézirat, amelyről azt hitték, hogy a 9. századból származik és amelyet 1817-ben fedeztek fel, valójában a 19. század elejéről származik és HANKA VACLAV a cseh Nemzeti Múzeum kurátorának a hamisítványa.

A CTK közlése szerint ezzel a leleplezéssel könyvek és tanulmányok százai válnak makulaturává, mert számos tudós nyelvészeti, irodalmi és történelmi kutatásainak eredményeit erre a kéziraatra alapozta a korai középkori Csehországgal kapcsolatban. A kézirat hitelét egyébként már 1880 óta sokan vitatták, de hamisítvány voltát csak most sikerült felderíteni.

A kézirat hamisításának motívuma az a szándék lehetett, hogy bizonyítsák, mi szerint a cseh kultúra korábbi, mint a német, amelyet a 17. század óta kényszerítettek a németek a csehekre.

Magyar tisztségnevek két grúziai feliratban

SURÁNYI ISTVÁN

Grúzia ősi fővárosa Mzcheta területén, a mai Tiflis és Goritól kb. 20 kilométernyire északnyugati irányban, 1942-ben a grúziai Tudományos Akadémia vezetésével folytatott ásatások alkalmával többezernyi arany, ezüst, drágakő és jelentős mindennapi használatra szánt tárgy került felszínre. A leletek közt azonban szellemtudományi és egyben magyar őstörténeti szempontból azonban egy ugyancsak ez alkalommal felbukkant két nyelvvü sírfelirat a legjelentősebb.

Tsereteli, a legképzettebb grúz nyelvész már az ásatás évében 1942-ben foglalkozott a görög és arameus szöveggel, (1) amely az ázsiai korai történészek és nyelvészek sorában nagy figyelmet és érdeklődést keltett. Még a második világháború alatt többek közt M. N. Tod (2) és H. W. Bailey (3) foglalkoztak a két nyelvvü sírkőfelirattal, amely hozzászólásokra Tsereteli 1948-ban a "Westnik drewwnej istorii" második kötetében válaszolt, most már szélesebb kapcsolatokat keresve első tanulmányához. A magyar őstörténet szempontjából, de főként a hun rovásírásra vonatkozólag azonban fontosságban jóval felülmúlja F. Altheim "Die Bilinguis von Mzcheta" c. tanulmánya (4), amely a tőle megszokott alapos tájékozottsággal bővíti ki az értékes lelet vonatkozásait. Jelen tanulmányunkban ez utóbbi adatfelsorolást óhajtom magyar őstörténeti kapcsolatokkal gyarapítani, amelyek nemcsak a Kaukázus vidékén, hanem a hunok és avarok nyomán alsóbbbrangú magyar tisztségviselők nevében, címeiben is felfedezhetők. Nem érdektelen ez irányú kutatásunk, hiszen a már többek által tárgyalt alán és magyar kultúrkapcsolatokon túl ősibb érintkezési lehetőségeket is bizonyítanak, mint a két nevezett nép egyszerű egymásmellettélés földrajzi szomszédsága.

F. Altheim megemlíti, hogy a két nyelvvü sírfelirat lelőhelyén már 1867-ben is előkerült egy görög nyelvű felirat: Vespasian és Titus társascsászárok ajándékát jelezve az ibér, a grúzok ősi neve, királyának Mithridatesnek. (5) Ugyancsak innét ered két 1940-ben kiadott töredék szintén görög feliratokkal. Ezek két egymásfelé forduló alakot ábrázolnak, nyilván a halottak dombor faragású képei. A feliratuk nagyon jelentős magyar őstörténeti szempontból: "Ἀσπαρούκισ πιτιάξης" = "Asparukis pitiaxés" mert az avarokkal szoros együttélésben szereplő ó-bolgár fejedelmi nevet egyuttal tisztségjelzővel is ellátja. A jelzett sirban egy ezüstitál szerepelt, mint a halottnak szánt ajándék. Ennek szövege ugyancsak görög, pontozott felirással: "Ἐν, Dades Flavius király ajándékozta Bersuma Pitiaxes-nek". Ezek a felírások az ősi ibér vidék, a mai Grúzia helytartóinak a névsorához tartoznak. De a tanulmányban részletesen tárgyalt két nyelvvü sírfelirat ezeknél sokkal többet mond és célunk a már említettek mellett a Mzchetában talált emlék adatait az előbbiekkal együtt kiértékelni. A nevek talán nem is annyira jelentősek és inkább csak a szereplők idő- és térbeli keretbeillesztésénél van szerepük. Tanulmányunk szempontjából sokkal jelentősebb a tisztségnevek következetes feltüntetése és kb. Szent László koráig nyúló szereplése.

A tanulmány tárgyát képező sírkő, az alsó részén nyersen faragott, felső részén kerekre csiszolt kemény terméskő. A görög szöveg a kő felső, körülbelül egy harmadát tölti ki, míg az arámi nyelvű felirat az alsó kétharmadrészt borítja be. Mindkét szöveg tíz-tíz sorból áll és Tsereteli átírásában a következők:

*Σηραπειτις Ζηουάχου
τοῦ νεωτέρου πιτιάξου
θυγάτηρ, Πουπλικίου Ἀγρίππα πιτι-
άξου υἱοῦ Ἰωδμανγάνου γυνή
τοῦ πολλᾶς νείκας ποιήσαντος,
ἐπιτρόπου βασιλέως Ἰβήρων
μεγάλου Σεφαρνούγου, ἀπέ-
θανε νεωτέρα ἐτῶν κα,
ἥτις τὸ κάλλος ἀμειψήτοιν εἶχε.*

Az arámi szöveg, ugyancsak G. Tsereteli átírásában és F. Althelm kiegészítésével a következő:

*'nh s'rapyf brty zy
zywh qlyl bñš zy prsmn
mlk 'nlt zy ywðmrqn wñsyh
wkbyr 'rwst 'byd' rb
lrbš zy hsyprnwg mlk bry
zy 'gryp rb lrbš zy
prsmn mlk hbl hbyk m'
zy prnwš l' gmyr whkyn
šb wšpyr yhwš hyk zy br
'ynš l' dm' yhwš mn
šbwł wm'ylyn bñl 21.*

Magyar fordítása: "Én vagyok Serapit, a király Parsman bitaxának, az ifjabb Zewaxnak a leánya, Gyodmanganak a neje, aki gyözelmeiket aratott és arat, a király Csefarnungjáiak udvarmestere és Agrippa fia, aki a király parsmanjának udvarmestere. Sirj, sirj, sirj, felette, aki az öregkort nem érte el és olyan jó és szép volt, hogy senki sem volt hozzá hasonló és aki 21 éves korában már meghalt.

A felirathoz szereplő nevek közül már most ki kell emelnünk a "πιτιάξης" nevet a görög szövegből, az arámiból pedig az ennek megfelelő rövidített formát "bitaxš" alakban. Jelentése, mint már a közölt szövegrészből is kitétni, azonos a "Parsman" más változatban "Pasmán" vagy még inkább "Passman" tisztségnévvel, amelyet később a kaukázusi népek történetében már személynévként is használtak, mint a pártus eredetű királyok grúziai helytartóit jelölő nevet. Így tartja számon az ókori történelem I. és II. Parsman ibéri királyok neveit. (6) A sírfelirathoz szereplő Parsman nevet egyedül ez a lelet tette ismertté a kutatók előtt. (7) Ugyancsak jelentős adat, hogy a görög szöveg két

esetben használja a " *πιτιάξης* " = *pitiaxes* címet a halott Serapít apósára Agrippára és saját apjára Ζεωχρα, akit az ibér történelem kutatók Ζεβας néven tartanak számon. (8) Az arameus szöveg azonban különbséget tesz Agrippa és Zebacs címei között, mert az első RB TRBS, a másodikat BTHS névvel illeti. Miután a görög szöveg a régebbi arameus szöveg szavainak fonetikus átírása, fontosnak tarjuk megjegyezni, hogy az arameus ősbibbnek tekintendő már csak azért is, mert a mágus vallás képviselőinek tisztségeveiből eredőknek tarjuk.

Mielőtt azonban a két cím és a hozzájuk az idők folyamán kapcsolódó személynevek és szerepük elemzéséhez fogunk, időbelileg rögzítve Hadrián és Antonius Pius uralkodási éveire kell tennünk a sírfelirat megszerkesztésének és a rajta szereplő történelmi személyek működési idejét. (9)

A "bitaxs" és "pitaxa" tisztségnév, teljes értelmében "egyenértékűséget", vagy F. Altheim szerint "Gleichwertig mit..." jelent. vagyis a "király helyettese" (*Stellvertreter des Königs*) és Tsereteli 1948-ban megjelent tanulmányában több történelmi személlyel kapcsolatban is előfordul, főként a mágusok vallási képviselői között. Mindjárt az első ilyen név *Πατιζειθης* mágus, aki Herodotos szövegében, mint az ál-Smeredis testvére szerepel és papi funkciói mellett hatalmi törekvései is voltak. Herodotos szerint ő volt az a "mágus", akire Kambyzes király, mikor Egyptom meghódítására készült és országát őreá bízta, Patizeithes saját öccsét igyekezett a trónra juttatni. (10) Herodotos történelmi munkáihoz írt kommentárjaiban a miletoszi Dyonisius a mágus nevét már *Πανζούδης* formában használja. (11) A név további változatai egyre gyarapodtak. Így pl. Diogenes Laertusnál *Παζάτης*, az un. *Chronicon Pascale*-ban pedig *Πατζάτης*, ahol még mindig az intrikus mágusról beszélnek. (12)

A másik nagy görög történetíró, Prokopios is használja több ízben a nevet de ő már személynévnek tünteti fel. A híres "Bellum persicum"-ban használt változatai a következők:

13, 16 *Πιτωάξης* (*Πιτωάξης P*)

14, 3 *Πιτωάξην V, Πιτωάξην G, Πιτωάξην P*

14,38 *Πιτωάξην* (*Πιτωάδην G, Πιτωάξην P*)

Th. Nöldeke (13) tanulmányában a *Πητιάξης* = az örmény BDEASK-örgróf (Markgraf) fogalmával, szírnyelvben pedig PTHS, a talmudi nyelvben PTKS azonosak hangtani és tartalmi értékben. J. Marquart a georgiai "pitiaksi", de még inkább "patiaxsi" alakra bontotta fel. (14)

Hogy a felsorolás teljes legyen, megemlítjük F. Altheim tanulmányának fontos adatát K.u. 121-122-ből, amely szerint a pamiri Dura városában is ismerték ezt a tisztségnévet. A tanulmányrészletet jelentősége miatt szószerint közlöm: "Besondere Aufmerksamkeit verdienen zwei Formen, die in unmittelbare Nähe des von unserer Inschrift (a jelzett Mzcheta mellett talált két nyelvű sírfelirat!) gebotenen BTHS gegenüber *πιτιάξης* der griechischen Fassung, führen. Der Kontrakt von Dura aus dem Jahr 121-122 nennt Mannesos, Strategen von Mesopotamian und Parapotamien, den Herrn der Araber. Er trägt den Titel *βατησα* der etymologisch mit dem unseren zusammengehört und als einziger das anlautende "b" aufweist. "A kezdeti

"b" hang a görögben tehát "p"-vé változott és így a tisztségnév még több variánst, változatot tud felmutatni. (15) Altheim azonban még mindig nem merül ki az adatok felsorolásában és a magyar őstörténelem nyomaira még biztosabban vezeti a kutatót. "Noch merkwürdiger ist ein zweiter Fall. Bei Theophrast unter dem Jahr 6209-717. erscheint ein Herrscher der Alanen mit dem Titel *Ἰτάξης* «Vitaxe». Er zeigt, dass, wie zu erwarten, anlautendes "b" in BTHS als "w" gesprochen werden konnte, und Vitaxae bei Ammianus Marcellinus erbringen die Bestätigung." (16) A közölt adatokra idézem Ammianus Marcellinus sorait: "Sunt autem in omni Perside haec regiones maximae, quas vitaxae (id est magistri equitum) curant et reges et satrapae", magyarra fordítva: Vannak egész Perzsiában nagy vidékek, melyeket a "vitax"-ok, vagyis a lovasság parancsnokai gondolnak. (17)

A nyelvészeti kutatások azt mutatják, hogy a jelzett tisztségnév már a leedsőbb idők óta hangzásban némileg eltér ugyan, de végső fokon kétségtelenül a sumér patesi névből ered és a városállamok legfőbb urai a theokratikus eszme körében az istenek vagy istennők voltak. A világtörténelem legelső mitológikus államformáinak földi képviselői a papkirályok, a patesi-k gyakorolták hatalmukat sumér városállamokban. Később, mikor már az asszirok lettek Mezopotámia urai és az egyes uralkodók "divinificáltak", vagyis isteni rangra emelték önmagukat, helyetteseik, országgrészeik helytartói, alkirályai viselték a patesi tisztségnév különféle változatait. Részben pedig megmaradt név használatban a királyi környezetben élő legfőbb papi méltóság jelzésére. A mágus vallás főpapjai közül többnek a nevét megőrizte a történelem. Így pl. I. Saphur felírataiban, a sasanida, arsacida királyi udvarokban egyformán szerepel a "patesi" - "vitaxa" részint a mágus vallás és változatainak főpapi szerepében, avagy, mint a mindenkor királyok helyettese államkormányzati hatalmat gyakorolva. A "patesi" sumér szereplésével Bidez-Cumont foglalkoztak alapvető munkájukban a "Les mages helléniques" -ben (18), ahol még a városi istenségek megtestesítőiként szerepelnek és a nép kultikus tisztelettel hódol nekik. A már említett I. Saphur idejéből származó Ka'hai Zardust felirat sasanidakorszaki pahlévi nyelvén BYTHSKN, az arsacida korszakban pedig BTHS formában vannak megemlítve, eltérőleg a görög torzító formától, a vésett sorok következő egymásutánjában:

- πιτράξου.*
64 *Πιτρίγρον* = sās. *bylḫškn*, ars. *bḫškn*
66 *βίδιξ* = sās. *butḫš*, ars. *bḫšy*
56 *πιτράξου.*
61 (19)

F. Altheim nyelvészeti alapon levezetett következtetéseiben a magas kultúrájú choresmi birodalom fővárosának, Toprak-kalai várpalotájában, az Amu-darja alsó folyásánál K. u. 300-ból származó felíratos emlékek felhasználásával szintén ki tudta mutatni a tisztségviselők neveit, bár még nem tekinti végérvényesnek eredményeit a szovjet tudósok féltékeny zárkózottsága miatt. (20) Mindenestre S. P. Tolstow töredékes közlése alapján ezekből a chorezmi feliratokból 1948-ban az említett Toprak-kalai várpalota déli épületszárnyában eddig legalább 80 darab bőrre, fára, papírra és pergamenre rótt és írt szöveg került elő (21) amelyek a sumér történelmi időktől kezdve egészen a K. u. III. századig írott és személyekhez kötött formában örököltik meg a sok nyelvi átalakulás után is lényegében hangzati és tartalmi, jelentési azonosságon alapuló tisztségnevet. (22)

Östörténelmi kutatásunk szempontjából a a sumér patesi és az elgörögösített és a legtöbb kaukázusi vagy iráni névben bitaxa, Ammianus vitaxae formáinak kezdeti "i" hangja a mai modern nyelvészet módszerei szerint egyenesági fejlődés folytán nehezen alakulhatott át "a" hanggá, bár mint láttuk Herodotosnál is Patizeithes néven szerepel a hatalomra törő főmágus. Ebben a névben a történetírás atyja még az ősök kiemtési módján a grecizálás ferdtéseit elkerülte a kezdeti "a" hang megtartásával, mint kommentátorai is, köztük a miletosi Dionysius és Diogenes Laertus, bár ez utóbbiak a név második felét annál jobban torzították. (23) Ugyancsak az ősi sumér kezdőhanggal jelölte durai szerződéstörődék, amely - Altheim véleménye szerint - az egyetlen "b" kezdőhanggal induló forma és az arabok helytartóját batesa névvel illeti. (24) További "p a" kezdetűek még az Altheim által annyira kiemelt "pati" alakzat, amelyről a következőket írja: "Pati" scheint hier die Bedeutung "gleichwertig mit" - (egyenértékű valamivel...) zu besitzen, die durch eine Reihe awestischer Stellen gesichert ist". (25)

Szülésgesnek láttam a *temi* nyelvészeti kutatások és történelmi szereplők ismételt és csoportosított felsorolását, mert így töretlen vonalnak tarthatjuk ennek a tisztségnévnek több évezredes használatát a népek és nyelvek nagy találkozóhelyeihez rögzítve. Erre szándékomban csak megerősít az ó-iráni nyelvek szótárának nagymestere Chr. Bartholomae, aki pl. a "padsah" óperzsa királynevet "pat-sax"ból vezeti le azzal, hogy a rövidhangú "pati" megnyújtott formáját, p ā t i alakításban rögzíti. (26)

Az eddig felsorolt adatok mellett megemlítem még a párizsi Bibliothèque Nationale-ban lévő numizmatikai gyűjtemény egy jelentős darabját, amely a "Tas nép" hercegét ábrázolja egy ónixlapba bekarcolva. Szerencsére a tisztségnév mellett "pitaxes" ó-georgiai " *ბეატახი* " és betűzött formában " *bdeatākh* "-nak feloldható alakja mellett személynéve is szerepel a feje körül irt és elég nehezen olvasható szavakkal: Arsusa az ibérek vitaxa"-ja. (27) A pajzsszerű ónixlap idejét és Arsusa személyét eddig nagyon sok tudós kutatta és magát a képet Ennio Visconti görög ikonográfiája (28) is közli, éremtani szempontból pedig V. Langlois foglalkozott vele. (29) Legjobb leírását Chabouillet katalógusa közli. (30) Arsusa a régi, keletről bevándorolt Mamikoni és Kamsarakan pártus családokkal állt közeli rokonságban (31) és szerepéről a sasanida korszakból az örmények két nagy történetírója Parpi Lázár és bizánci Faustis megemlékeznek munkáikban, az első " *բեատախ* ", " = " az ibérek vitaxa " formában. (32) Itt még a másikkal a Goghten nép helytartójának nevezi. Legfontosabb a történelmi szereplésszempontjából az, hogy a hunokkal és később már a perzsa uralom idején az arabokkal a nevezett "Vitaxa"-k, vagy később "bates"-ek állandó harcban álltak, mint a királyok királyának a helytartói. (33) Ugyancsak jelentős ennek a tisztségviselőnek a feladatköre a mágus vallás továbbélése szempontjából, amelyre a korai georgiai-örmény hagiográfiában nagyon sok adatunk van, amellyel különösen a Hollandisták foglalkoztak részleteiben de teljesen átfogó, rendszerező munka még nem jelent meg. (34)

A grúziai leletek felsorolása nem lenne teljes az 1942-ben a Marr Institut által közölt, ún. bori ezüstről felfrása nélkül, amelyet nyelvészetileg szintén G. Tsereteli dolgozott fel elsőnek és R. Stiehl kapcsolt hozzá F. Altheim eddigiekben alapvető kiindulásként felhasznált tanulmányához. (35) Az ezüst edény belső felületén bevészt és hat szóból álló arameus szöveg található jobbról balra folvó olvasatban. A szöveg feloldása a következő: BWZ MYHR BYTY HS TB, fordítása pedig, melyet egyöntetűleg minden említett kutató elfogadott: "Buz Mihrnek, a jószágos Patiaxa-nak". (36) Ez

a szöveg már R. Stiehl szerint a Mitra-kultuszt is bekapcsolta a a "királyhelyettes"- "alkirály" tisztség név mellé. Bennünket azonban egész különösen is érdekel a felirat BWZ részlete, mert mint a nagyszentmiklósi aranyleletek sorozatában Csallány Dezső a legjártasabb magyar és avar rovásírás szakértő megállapította a 6. és 2. számú korszók felíratait, a bori ezüst tál BWZ = "bu z", vagy "b é z"-zel azonos, amely mint nemzetség- vagy személynévként szerepel. Ugyancsak a "pat", vagy "bat" névről is a battonyai rovásírásos gyűrűn, valamint a nagyszentmiklósi 15. és 16. számú darabjain -Csallány Dezső olvasata szerint - bizonyos hasonlatosságot állapíthatunk meg, nemcsak a szereplő nevek jelentéstartalma és hangzásformája alapján, hanem a magyarországi és grúziai rovásbetűk vonatkozásában is. (-)Csallány Dezső tanulmányának erre vonatkozó részletét az alábbiakban közlöm :

Mintegy 14 évvel ezelőtt foglalkoztam a battonyai peresétgyűrű rovásfeliratával, azonban akkori ismeretem nem tette lehetővé a szöveg megnyugtató megoldását.¹ A megfejtési kísérletem a következő volt:

$D^2 \bar{a} n^1 a \bar{s}b^2 \bar{o} l^2 \bar{u} g^2 n^1 a \bar{s}^2 i l^2 q^2 \bar{o} k \bar{u}$

A battonyai peresétgyűrű rovásfeliratának negatív és pozitív képe. 2:1.

¹ Csallány D., Rovásírásos gyűrűk Magyarországon. -- Kelen sz. rmi runicszakim. beszámoló: Arch. Ért., 1955, 79-85.

4417.10 174435

12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

A battonyai gyűrűfelirat rovásjelsora.

Természetesen a törökösen hangzó szöveg helyes megoldását csak törökül tudó szakember végezhetette el.

Hozzászolt a megfejtési kísérlethez Franz Altheim.² Nem fogadta el a megoldásomat és a következő téves olvasatot adta:

² *r¹ n² 2³ 2⁴ q⁵ a⁶ 2⁷ 2⁸ q⁹ 2¹⁰ k¹¹ n¹² = ür nōš lūlūg a isdūgū kūn.*

„Lange (und) lieblich (sei) das Gelingen. Dies zu wünschen sich erlaubend die Sklavin”.

A hazai kutatás alapját képező nagyszentmiklósi rovásjelek, amelyeket akkor én is alapul vettem (i.m., I. kép), többségükben téves hangértékűek, szövegmegfejtésükben pedig teljesen hibásak voltak.³

A székely-magyar rovásírás veláris vonatkozásait sem ismertük, pedig a török ábécék betűiket mély hangokkal jelölik.⁴ A kumari rovásfeliratok 1955-ben még publikálatlanok voltak.⁵ A nagyszentmiklósi aranykínes rovásfeliratait pedig nem régen sikerült tisztáznom.⁶

A battonyai peesétgyűrű rovásszövegét, a jeleket jobbról balra olvasva a türk írásrendszernek segítségével megoldhatjuk.

A 12. rovásjel közül jó volt a meghatározás és hangérték: a 2. és 7. rovásjelnél. A két jel azonos, az *n* betű rovásjele, amely mindenütt azonos alakban maradt meg.

A 8. írásjel is változatlan, a feliratokon „nemzetközi jelnek” számít, az *sz* (= *s*) rovásjele.

Indokolt a 4. betű *b* rovásjele is. Az Orchon-Jeniszej és Nagyszentmiklós feliratain azonos hangértékkel és jellel szerepel.

A 3. betű az *s* (= *š*) rovásjele. Az Orchon-Jeniszej feliratokon azonos átkötéssel találjuk.

Az 5., 9., 6., 10., 11. és 12. rovásjelnél nem volt helyes a megoldásom.

A 12. jel hangértéke és jelzése *ī*. Novocerskask, Mojackoje, Nagyszentmiklós feliratain találkozunk vele.

² Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen*, I. Berlin 1959, 273.

³ J. Németh, *Die Inschriften des Schatzes von Nagyszentmiklós*: Bibliotheca Orientalis Hungarica, II. Bpest—Leipzig, 1932.

⁴ H. Jensen, *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*, Berlin 1958, 400–404. Csallány D., A székely-magyar rovásírás történetéhez. — K. i. sztori székelyszko-venger-szko rümes-szko pizma. — Zur Geschichte der székler-ungarischen Korbischrift: Arch. Ért., 1966, 36–46.

⁵ J. M. Szwedak, Les inscriptions inconnues sur les pierres de Khounara (au Caucase du Nord) et le problème de l'alphabet runique des Turcs occidentaux: Acta Orientalia, 15 (1962), 283–290. — V. A. Kuznetsov, Nadpiszi Kumarinszko gorodiszi: Szovjet-szkaja Archeologija, 1 (1963), 298–304.

⁶ Csallány D., A nagyszentmiklósi aranykínes rovásfeliratainak megfejtése és történeti háttere. — Die Entzifferung der Korbischriften des Goldschatzes von Nagyszentmiklós und ihr historischer Hintergrund. — Istorieszki plan i ruszifirovka rümes-szki nadpiszji zolotogo khadi iz Nalszentmiklós: A nyiregyházi Jós András Múzeum Évkönyve, X. 1967, (1968) 31–84.

A grúziai kétnyelvű felirat. (A Westnik Drevnej Istorii 1948, 51 után.)

Az 5. és 9. azonos rovásjel: az Orchon-Jeniszej-vidék feliratain mint *k* betű jele fordul elő.

A 6. és 10. ugyanesak ismétlődő azonos betű. Nagyszentmiklóson a *p* rovásjele. Itt is pozitív alakjában vészték ki.

A 11. rovásjelet mint az *r* betű rovásjelét, alapformájában az Orchon-Jeniszej-vidéken találjuk meg.

A felsorolt kapcsolatok közül: Orchon-Jeniszej vidéke van túlsúlyban, tehát a kök-török írásrendszer keleti csoportjának körébe tartozik.

A battonyai felirat a nagyszentmiklósi és a székely-magyar rovásírással nem azonos, de módszertani szempontból figyelembe kellett vennem a nagyszentmiklósi ábécét, a más feliratokkal való összefüggéseket és nem kizárólagosan, mereven, az Orchon-Jeniszej türk írásrendszerének jeleit.

A battonyai felirat pontos átírása a következő:

$2d^1n^1s \ 2b^2k^2 \ p^1n. \ 2s. \ 2k^1p^1r^1$.

A felirat helyes olvasata:

D ā nāš-b ā q-pān-ās-qūp ā rī = Dénes-bég-pān és kéberi, vagyis, Dénes bég a kéz-nép ura'.

A *bek* szó 'bég'-nek olvasandó.

A konstantinápolyi székely-magyar rovásfeliraton: *Szelim-bék császár* kitételen van meg.⁷

A nagyszentmiklósi egyik feliraton (5. sz. korszak): *Elye-pék nagyúr* = 'Elye-bég nagyúr'.⁸

Hyá ~ Elye fia Péter 1339-ben Háromilya nevű öröklött birtokát 50 dénármárkáért eladta Becei Tóttósnek, megtartva magának Egyházas Hyát. — Szentlászló és Őrs határosa. Bodrog megye Ny-i vidékén feketett.⁹

A *pék* szó 'bék'-nek olvasandó, de rovásjelét megtartja. *Idi* = 'úr', törökül.

Németh Gyula, a türk eredetű kazár méltóságnevek között említi: *bek*: *Héž*¹⁰

Ibn Fadlan 922-i útjának leírásában elmondja, hogy a kazárok királya, a nagy kagán négy hónaponta egyszer jelenik meg alattvalói előtt: míg helytartója, a bég kormányoz, vezet hadat s alá vannak rendelve a szomszédos népek uralkodói. Meztőláb jelenik meg a nagy kagán előtt s ilyenkor fáklyát gyújt meg előtte. A bég alá van rendelve a kündü kagán, s ez alatt áll a *džesigir*. A főkirály csak negyven évig uralkodhat, ha ezt egy nappal is túlélte, alattvalói megölik, mert azt mondják, hogy értelmé meggyengült.¹¹

A rovásfeliratú bronz peesétgyűrűt Battonyán, Mag István telkén, II. ker. Ságvári utca 20. sz. a., dombelhordás után, annak lábjaiban találták. A gyűrű Frédy's Miklós volt battonyai lakos tulajdonában van, aki jelenleg a Keszthelyi Balatoni Múzeum muzeológusa.

A battonyai domb alól előkerült tömegsír, lovassír esontanyagán olyan sérülések voltak láthatók, amelyek az 1942. évi tatárjárás mészárlásaira

⁷ Csallány D., A székely-magyar rovásírás emlékei: Nyíregyházi Évkönyv, III. 1960, 78.

⁸ Csallány D., Nyíregyh. Évk., X. 1967, 44, 66.

⁹ Győrffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Bpest 1963, 720.

¹⁰ Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása. Bpest 1930, 212.

¹¹ Győrffy Gy., Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bpest 1959, 140.

emlékeztetnek. A lovassír férfiesontvázának koponyájába vasnyílhegy volt befűródve.¹²

A nagyszentmiklósi aranyesészen (15., 16. sz. nyeles esésze):

Patanád-elez ~ *Bat-an'ad elez*, vagyis 'Bat-anyád urát' felirat olvasható.¹³

Anya község egy része, Both nevű birtokosáról a Botanya nevet kapta, amely a falunak a tatárjáráskor történt elpusztulása után Botanyaegyháza névvé bővült. Botanya birtokot Botszartodjával együtt a király 1340-ben Beesei Imrének adta.¹⁴

Batan'a d község neve a nagyszentmiklósi feliraton, Battonya tatárjárás előtti nevét őrizte meg. A *d* betű rovásjele csupán magyar kiesinyítő képző(?). A birtokos neve nincs feltüntetve, csak annyit tudhatunk, hogy a község birtokosa akkor török nyelvű volt: *idi* ~ *ede* = 'úr'.

Batanya nem tartozott a Csanádok birtokai közé, legfeljebb női ágon. Ezért is szerepel a nagyszentmiklósi kincsen a felirat csak két esészen.

Beesei Imre, a Beesegergely-nembeli Both bihari ispán birtokait követte öröklött jogon. Így Bútmonostorát (Botmonostorát), Batalját (Patala), de megvették Háromilya (~ Elye) öröklött birtokot is Beesei Töttösnek 1339-ben Bodrog megyében, de megszerezték hasonló címen Botanya birtokot is Csanád megyében. Így Both István bihari ispánt, a Bodrog megyei Botmonostora építtetőjét (1192—1193) tekinthetjük tehát a Csanád-nem nőági rokonának. *Batan'ad* birtok urának. Ő lehetett a görög betűs, török szövegű keresztelődésze (21. sz.) tulajdonosa Bot-ulján (Botaul = Botalj), aki aranyesatot csináltatott arra a keresztelődésze (21. sz.), amelyet Bolya zapán (= zsupán, szabán) szanádi kán' (Boila = Bolya) készíttetett. Bolya, mint a Gyulafiak egyike, ugyanesak a Csanádok nőági rokona lehetett és a Kán nemzetség tagjaként 1046 körül vezető szerepet töltött be a Pogány lázadásoknál. Péter király 1046-ban mint összeesküvőt felakasztatta.¹⁵

A Beesegergely nemzetség tagjai között kell keresni annak a Dénes-bégnak a nevét, aki bánit(?) méltóságot viselt a battonyai pecsétgyűrű tanúsága szerint.

A Beesegergely nemzetség genealógiai táblázatán 1258—1267. évek körül, három Dénes neve is ismert, de ezek nem voltak bánok.¹⁵

Lehet hogy ezen nemzetség tagja lehetett 1162—1186. év körül szereplő Dénes országnagy, hadvezér, Bács megye főispánja, dalmát-horvát és tengeremelléki bán (1182—83) és nádor (1184).¹⁶ Az ő pecsétgyűrűjét megtalálhatták Battonyán. Bács megye főispánjának, mint megyei birtokosnak, köze lehetett a Bács megyei tiszai révhez Beeséhez, amely fontos átkelőhely volt. A pecsétgyűrű rovásjeleit egy hosszú, kétélű, keresztvassal ellátott kard osztja két részre. A kard szimbólum: hadvezérre emlékeztet.

A nagyszentmiklósi 6. sz. aranykorsón: *szabanud Pec. Pan'u* = 'Béz szabán. (Nagy)úr' rovásfelirat olvasható. A *pan'u* szó ábrázolása nagyobb

¹² Arch. Ért. 1955, 81—82.

¹³ Csallány D., Nyiregyh. Évk., X. 1967, 63.

¹⁴ Győrffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, 1963, 848.

¹⁵ Ficzgy Péter, Gyula és Ajtony: Szentpétery Emlékkönyv, Bp. 1938, 482.

¹⁶ Karácsonyi János, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, I. Bpest 1900, 214 (tábla).

¹⁷ Hertner Mór, Az Árpád-kori bánok: Századok, 1909, 382—383.

méretű. Még egy jegyzet is felfedezhető az edényen „*atī*” rovásszóval, amely törökül annyit jelent: „férfi rokon, nővér fia”.

A Bézikeket a Csánád-nem főáguként tartják nyilván. Egy ideig egyes tagjai, főként a Béz nevű, a mai Kiszombortól DK-re, Porgánytól keletre eső faluban laktak s azért nevezzük ekként. Három családfatörődék ismeretes nemzedékrendjéből: így Tornyos Miklós ispán (1296) és leszármazottai. A Bézi nemecsek említik ugyan 1247-ben is Kelemenös-palotája határjárásánál, de csak 1329-ben mondja az aradi káptalan világosan, hogy Tornyai Miklós ivadéka is a Csánád-nem hajtásai.¹⁷ Igazolódott ugyan a Csánádoktól való származásuk, de a nagyszentmiklósi 6. sz. korszó rovásmegjegyzése szerint „férfi rokon, nővér fia”: a női nem hajtását mutatja. Éppen ezért rendkívül érdekes, hogy a 2. számú aranykorszó lovasalakjánál, amely Csánád vezért ábrázolja az Ajtony elleni győztes harcban, a levágott fejfel,¹⁸ a zászlón levő piciny méretű rovásszövegen, felnagyítás után a *Béz* név tisztán olvasható. Tehát a Csánád nemzetség nagyságát, úgy látszik, a női ághoz tartozó Béz szabán nagyúr mintáztatta meg.

Sáp birtokról 1274-ben emlékeznek meg először az oklevelek. A Csánád nembeli Makófalviak és Tömpösieiek őseinek osztozkodásakor az előbbieket kapták.¹⁹

A battonyai pecsétgyűrűn a *bán* szó helyett *pán*-t is lehet olvasni, annál is inkább, mert ténylegesen a *p* betű rovásjelét vésték ki. Azonban vigyázniunk kell a helyes értelmezésére, mert a nagyszentmiklósi feliratokon: a *Béz* név: *Pez* és *Bez* változatban szerepel; *Patanádót*: *Batanádnak* mondjuk: *pan'u Pat-alján* azonos *pan'u Bat-aljá*-nal (Bat-alján); szabánud *Pez*, *pan'u* = szabánud Béz, *pan'u* (Béz szabán (nagy)úr). A kétnyelvűség korában nem mindig tesznek különbséget a zöngétlen *p* és a zöngés *b* rovásjele között. A *p* rovásjelét *b* hangértékkel adják vissza többnyire, bár a *b*-nek és *p*-nek is megvan a külön rovásjele. A *pan'u* szót mindkét esetben *pány*-nak és nem *bán*'-nak kell olvasni. Hogy ez esetben nem lehet *b* hangértéket adni, igazolja a *pan'u* szó *u* jele, amelyet nem a türk rovásírásból tartottak meg, hanem az egyházi Círill-írás *u* betűjét vették kölcsön. A fenti példák eldöntik, hogy a kérdéses szót itt *pánnak* és nem *pán'nak* kell olvasni.

A „Dénes-bég pán” olvasatot lehetőnek tartjuk. Valószínűsíthetjük egy Dénes bán szereplését is, és összevetését a forrásadatokkal. De miképpen magyarázzuk meg az utolsó két szó értelmét? Milyen „*qāp-āri*” népnek volt Dénes bánja?

Az előzmények alapján a *p* rovásjelet *b* hangértékkel használjuk, így kiejtése: *kéber-i*. Az *eri* = „nép” népe” szó népnévhez járul: *kéb-eri*.²⁰ A „*kéb-nép*” azonos a „*géb-nép*”-vel: a *géb-idákkal* (gepidákkal). (A *k* ~ *g* hangváltozatnál lásd a *pek* ~ *bég* szavakat.)

Először fordul elő Magyarországon, hogy a konstantinosi *kábar* népnévre forrásadatot találunk *qāp-āri* ~ *kéb-eri* népnév formájában, a battonyai pecsétgyűrű rovásfeliratán.

¹⁷ Kurácsányi János, i. m., 346.

¹⁸ Csallány D., Nyíregyh. Évk., X. 1967, VI. t. Ib, XIX. t. 3.

¹⁹ Ld. 14. jegyz., 869.

²⁰ Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása, Bpest 1930, 249.

Csallány Dezső megfigyeléseit tehát kapcsolatba hozhatjuk a grúziai felírásokkal. Ez annyit jelent, hogy a magyarság közvetve, vagy közvetlenül azonos tisztségneveket örökölt olyan népektől, amelyek a Kaukázus vidékén éltek és ez az örökséget évezredekben lehet számítani. E tekintetben elég H. W. Haussig egybehangzó véleményét idézni, aki kínai forrásokból kiindulva az európai avarok eredetével kapcsolatban, egyik vezetőjük nevét "ta-lák-bát" alakból Antiókiai János történelmi adatainak segítségével "Taraq-bat"-ban állapítja meg (39) és a következő eredménnyel jut: "Die zweite Bestandteil, bat, ist... ursprünglich iranische Bezeichnung für "Fürst". (40) Az említett Antiókiai János-féle történelmi adatok szerint Taraq-bat 515 táján K. u. a mai Ukrajna területén élő "hunok" egyik kapcsolt törzsének a "bates"-a volt, tehát egy törzsszervezet urának egyenrangú vezetője saját etnikai csoportja, törzse felett.(41) A kínai forrás maga a K. e. II. évszázadból ered...

A proto-bolgárok uralkodói sorában is találkozunk a "bat" méltóságnévvel. Theophanes Isauricus (meghalt 816-17-ben) írt krónikájában (42) feljegyezte, hogy a Kubán folyó vidékén alakult Bolgár Birodalom történelmileg is ismert nagyfejedelmé Kuvrát (668-685) halálos ágyán magához hívatta öt fiát és meghagyta nekik, hogy az ősi földet soha el ne hagyják. A fiuk közül csak az elsőszülött Bot-Baján, tehát a nagyfejedelm helyettese maradt a birodalom területén. Theophanes ezzel a szóval is jelzi, hogy Bot-Baján-nak különleges címe volt. (43) Bár sok történész "legendának" minősíti az epizódot a végrendelkező Kuvrát-ról, megtörtént eseménynek kell tartanunk, mert a felsorolt hercegek nevei között a grúziai feliratokban is szereplő Asparich neve és történelmi szerepe valóban igazolva van. (44) A mi esetünkben tehát a Bat-Baján név arra mutat, hogy a bolgárok a törökös népek törzsszövetségének tagjaiként vették át ezt az ősi, keleti tisztségnevet, amely az eddig felsorolt analóg esetekkel jelentésben és hangzásban teljesen azonos. Foglalkozott ezzel a kérdéssel és névelemzéssel már Gombóc Zoltán is, (45) aki szintén törökös tisztségnévnek tartja, bár kazár behatásra.

Egész különleges figyelmet érdemel egyébként a Kuvrát név Theophanes által Κορυβατος használt formája, amelyet egy másik, majdnem egyidős forrás Nikephoros pátriarka (meghalt 829-ben) történelmi összefoglalásában Κορυβατος alakban találunk mint az avarokkal szövetséget kötő bolgárok fejedelmét. A 7. század óta tehát már a mai Felsőausztriában és Stájerországban szerepelnek ezek a bolgár, rokon törzsek. A szlavisztika sokat citált helynévkutatója, Stur (46) ui. egész sor település nevet szláv-nak minősít azon az alapon, hogy a horváttság régi maradványai. A bolgárok itteni megtelepedésének történelmi alapja van (47) és az általuk is használt "Bat" méltóságnév elterjedésének logikus magyarázataként tekinthetők.

A magyar őstörténet, a mai kutatások alapján, legalább is az avarok történetével kezdődik az ún. "kettős honfoglalás" átértékelésében. Tanulmányunk e téren a nyugatra vándorolt avarság történetében is talál példákat a Bat, Boto, Vatho "Markgraf" tisztséget viselő nevekre. Ilyennek tekintjük az Aribó nemzetségből a VIII. században I. Boto örgrófot. Róla írja a Névtelen (50) "I. Aribót, ki a családnak történelmi szereplését megkezdi, Karlman herceg elűzte, de később ennek atyja, Lajos visszafogadta, sőt hercegi címmel Tüln vidéke körül, egész a felső Enns folyásáig terjedő részt kapta s a morvák ellen örgróful állítatott. Utódai közül többen nevezetes szerepet játszottak. A fejedelmi méltóság

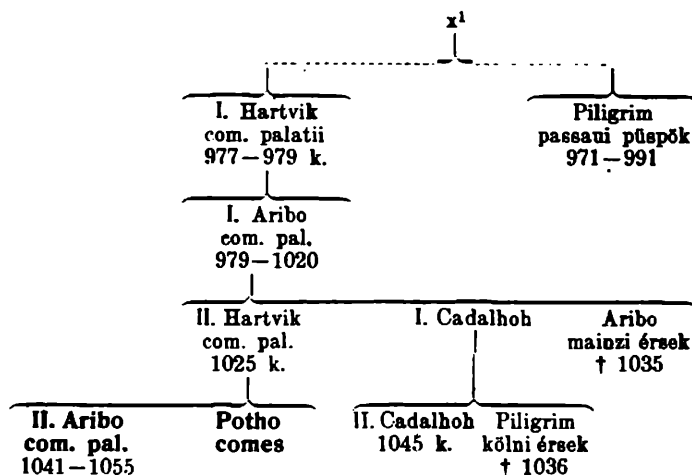
got viselők közt megemlítjük Botot (III. Aribó fiát), aki Cunc vagy Conrad karinti-
ai gróffal együtt pártot ütött III. Henrik császár ellen, de mindketten kénytelenek voltak I.
András magyar király udvarába menekülni. Boto a már szétágazó s nagy befolyású Ari-
bó család közbenjárására elnyerte Henrik bocsánatát... Az annalista Saxo az 1102. évre
ismét említi egy Botot, aki Karinthia örgrófja volt. Többek közt azt is megjegyzi róla, hogy
melléknevén "erős"-nek nevezték és hogy testvérével Erdoval együtt "noricumi" nem-
zetségük, ahol a legrégebb nemességet örökölték. Muchar stájer író állítása szerint Bo-
tot vadászaton egy vadkan ölte meg... Ez összeállított adatokból kitetszik, hogy ez a nem-
zetség nem lehetett sem német, sem szláv, mert a kutfők nem mondanák noricumi nem-
zetségüknek, miután a bajor és osztrák levelek a német és szláv származást világosan
meg szokták mondani. - Az említett két testvér neve osztrák oklevelekben: Aribó comes
de Hegirmos et frater eius Poto comes de Botensteine. Rendszerint velük
szerepel Sarchilo comes de Mosebach... és gondolkodóba kell esnünk, hogyan került ez
a Sarchilo név Ausztriába, amelyen a bizánci írók egy onugor vezért említenek, aki
az avarok szereplésének kezdetén élt." (51)

Az általam avarnak tekintett, de részben már elnémetesedett Boto-nemzetség
azonos a Salamon király idejében Magyarországra költöző "generatio Poth"-al (52).
és Sebestyén Gyula, valamint Hóman Bálint véleménye és határozott állásfoglalá-
sa az ellenvéleményekkel szemben csak erősíti a Névtelen író által is vallott nézetet. (53).
Hóman a Nibelunéknakban rejtőző X. és XI. századi történeti eleme-
ket kutatva tér ki a Potho-Botho "comes palatii" és "örgrófi" szereplőkre az alább kö-
zölt részlet szerint:

A Nibelungének X—XI. századi történeti elemei két,
illetőleg három forrásra vezethetők vissza. A X. századi bajor-
osztrák eredetű elemekben — bár összefolyva — világosan
felismerhető a *passaui püspökség* — latinnyelvű forrás útján
felhasznált — hagyománya és az *Enns-Traisen közti területtel*,
valamint Pilgrim személye révén a passaui püspökséggel is
kapcsolatban állt *Aribó-nemzetség* hagyománya. A XI. századi
magyar elemek az *Arpád-ház ifjabb ágának*, nevezetesen
Salamon, I. Géza és Szt László korának (1063—1095) hagyo-
mányára vezethetők vissza. Mivel e háromféle forrásból
származó történeti elemek kétségtelenül egyidőben, még pedig
— a passaui latin forrás használatának tanúsága szerint — egy
tanult, tudós költő tollán olvadtak össze a *régi mondai hagyo-
mánnyal*, azt kell kutatnunk, hol és mikor ismerhetők fel e
különböző eredetű hagyományok érintkezésének határozott
nyomai?

Az. Aribó-nemzetség rokonsági viszonyaival bővebben
foglalkoznunk felesleges. Elég lesz itt a német tudósok ide-
vágó eredményeiből annyit kiemelni, hogy e család — mely-
hez Pilgrim passaui püspök és kortársa, Rüdiger, tartoztak s
mellyel — úgy látszik — a velük együtt szereplő Dietrich is

közei kapcsolatban állt — igen nagy szerepet játszott a X—XI. sz. bajor történetben. A nemzetség tagjai viselték négy generáción át a bajor *pfalzgrafi* (*comes palatii*) méltóságot. A családja bennünket érdeklő része itt következik:

II. Aribó és Potho (Botho) 1054-ben résztvettek Konrád herceg lázadásában. Ennek bukása után előbbi méltóságát, mindketten vagyonukat veszítették és Konráddal együtt Magyarországra menekültek I. András királyhoz (1047—1060). Ivadékaikkal német földön nem találkozunk, Potho azonban 1060-ban újra feltűnik Németországban ugyanakkor, amikor I. András fia, Salamon, anyjával és német feleségével együtt sógorához, IV. Henrik császárhoz menekült nagybátyja, I. Béla (1061—1063) király támadása elől. Salamon 1059—1063-ig német földön, többnyire Bajorországban, anyja az ausztriai Mülkben tartózkodott. A Salamon által IV. Henrik támogatásával trónja elfoglalásáért vívott harcokban Potho a német seregben küzdött s az egykorú írók csodákat mesélnek nagy vitézségéről. 1063-ban azonban eltűnik és csak Salamon bukása (1074) után, 1075-ben kerül újra elő, mint IV. Henrik követé. Ekkehard szerint 1104-ben öreg korában hunyt el. Ivadékait azonban német földön hiába keressük, aminthogy nyoma veszett még 1055-ben testvérének, Aribó egykori Pfalzgrafnak is.² Hova lettek? a XI. századi magyar *Gesta* világosít fel

¹ I. Hartvik és Pilgrim roknságának foka eddig bizonytalan.

² Minderről részletesen *Hirsch* id. m. I. 32—39, 43, 48, 53. I, III. 340—341. I. (H. Bresslau pótlásai); *Lämmerhirt* id. h. 21—23. I. *Giesebrecht* id. m. III. 61—63. I., *Meyer v. Konau*: *Jbücher d. DR. unter Heinrich IV.* I. Leipzig, 1890. 93—96, 192—198, 205—208, 342—349. I. *Möllinger Kamilla*: *Botond*, Budapest, 1912. 11—16. I.

XIII—XIV. századi krónikáink e XI. sz. ősforrás nyomán a jövevény nemzetségek közt említik a *generatio Poth*-ot, melynek őse, *Poth*, Salamon korában vándorolt be Magyarországra.¹ A XIII. század második felében élt krónikás hozzátette, hogy e család ivadéka a hatalmas főúr, Óvári Konrád (1238—1299), kinek birtokai a Lajta mentén voltak. A nemzetségnek ezt a mosonmegyei ágát, amelynek családfáján többször találkozunk a Potho, Poth névvel (I. Poth nádor 1199—1221, II. Poth 1221—1233), a mosonmegyei Lébényen levő törzsbirtokáról *Lébényieknek* is nevezték.² A nemzetség többi ágait is egybefoglaló állandó magyar nemzetségnév azonban *Győr* volt. Nemzetségi monostoruk Somogy megyében, Zselicszentjakabon volt. A Bécsi Képes Krónika egy a XI. századi ősforrásból származó részletében e monostor alapítójának Salamon nádorát (comes palatii), *Othot* vagy *Athá*-t mondja.³ Egy 1438. évi oklevél is megemlékezik az alapításról s idéz egy XI. századi oklevélből, melyet állítólag az alapító Ottó somogyi comes 1061-ben adott volna ki.⁴ Az idézett oklevél dátuma hibás s egészében gyanús. Nyilván a krónika értesítése alapján készült, talán egy XI. századi oklevél formuláinak felhasználásával. Az *Otho* név mindenestre a XI. sz. Gesta valamelyik folytatójának tollán létrejött szövegromlás a krónika más helyén is említett *Potho* (Poth) helyett, mert hiszen a nemzetséget alapítóiról sohasem *genus Otho*, hanem mindig *genus Poth(o)* és *genus Győr* néven említik forrásaink s a Potho név a családfán is többször szerepel. A másik névadó ős, kinek neve szintén megismétlődik a családfán, *Győr* volt.⁵ Ez a tősgyökeres magyar személynév nem egyéb az *Aribo* vagy *Arbo* névnek tudákos etymológiával — a magyar *Győr* város latin *Arabo* nevének hatása alatt — készült fordításánál. Magyarországon tehát a XI. század óta élt egy előkelő nemzetség, melynek ősei *Potho* és *Győr* (Aribo) voltak, kik Salamonnal 1063-ban jöttek be Németországból s egyikük Salamon udvarában ugyanazt a méltóságot (comes palatii) viselte, amit apáik a bajor hercegi udvarban. Maga a nemzetségalapító Potho exponált főembere lévén Salomonnak (1063—1074), ennek bukása után visszatért ősei honába, de testvére s ennek családja Magyarországon maradt és számos kiváló

¹ *Képes Krónika*: Poth vero generatio, unde Conradus de Altenburg derivatur, temporibus regis Salamonis venit in Pannoniam. Florianus II. 131. l.

² *Kézai*: Post hunc introivit Pot de Lebyn. U. o. 94. o.

³ *Képes Krónika*: Atha palatinus rogavit regem [Salomonem] et ducem [Geysa], ut in constructione monasterii sui, quod in honore s. Jacobi edificaverunt in Zelyz, interessent, quod et factum est. U. o. 170. l.

⁴ *Fejér*: Codex diplomaticus. I. 398. l.

⁵ A nemzetség történetére vonatkozó adatokat lásd *Karácsonyi*: Magyar nemzetségek. II. Budapest, 1901. 94—109. l., a bajor Boto és magyar Poth azonosságáról: *Sebestyén*: A magyar honfoglalás mondái. II. Budapest, 1904. 161—163. l. Amit *Karácsonyi* és *Mellinger* (id. h.) a kettő azonossága ellen felhoznak, a német források ismerete mellett nem állhat meg.

lérfiút adott új hazájának. Ki kell még emelnem, hogy a magyar genusnevek kivétel nélkül személynevek és igen gyakori eset a testvérpárról elnevezett nemzetségnév is, különösen az idegen földről bevándorolt családoknál, pl. Gút-Keled, Hont-Pázmány, Bogát-Radvány, Kőkenyes-Radnót, Ed és Edömén (később Aba) stb.

Az Árpád-ház ifjabb ága és az Aribó-nemzetség — ezek szerint — 1060 és 1074 közt legközvetlenebbül érintkeztek. Attila ivadéka, Salamon magyar királynak¹ legbizalmasabb embere, udvarának főtisztje, Potho *comes palatii*, annak az Aribó-nemzetségnek tagja volt, melynek egyik X. századi tagját, Rüdigert, a Nibelungének Attila udvarában, mint ennek bizalmas, hű emberét szerepelteti. A két család érintkezése egyébként történeti alapon nyugodott.

Az Aribóknak éppen ezt az ágát Szt Henrik császár, Árpád-házi Szt István sógora, rokonának mondja valószínűleg nagyanya, Liutpoldfingen Judit révén,² akinek családja egy századon át barátja, szövetségese volt a magyaroknak.³

Ugyanez időben élt Bamberg tudós püspöke, Günther, egy az Enns és Traisen közti területen birtokos, előkelő ausztriai család sarja. Korábban kancellár a császári udvarban, 1057 óta püspök és az ifjú császár feletti hatalmat 1062-ben magához ragadó Hanno kölni érsek bizalmas, benső barátja. 1059—1063-ig az ő birtoka közelében élt Salamon király anyja kíséretével, kik közt Pothot és Aribot is keresnünk kell.

Günther kiváló tudós férfiú volt, korának egyik legnagyobb tehetségű és műveltségű embere. Közvetlen környezetében csupa irodalmilag művelt papot találunk, egész kis irodalmi kört, melynek tagjait nem a középkor tisztán latin műveltségű szerzetes krónikásai közül toborozta. A német föld keletén Günther udvarában tűnnek fel a lovagkori irodalmi törekvések, a franciás műveltség első nyomai. Günther maga hőskölteményeket, mondákat gyűjtés olvas, Attilával és Amalunggal foglalkozik.⁴ Egyik papjával, Ezzoval, németnyelvű költeményt írat Krisztus csodáiról. A másikat is, Konrádot, „omni scientia et facundia ornatus”-nak mondták. Barátja, Altmann császárnői káplán, is literátus ember volt. Ez az egész kis tanulni-vágyó, irodalmilag művelt társaság keresztülutazott 1064-ben Attila földjén, Magyarországon, a Szentföld felé való zárándokútjukon. Visszatérőben Salamon székhelyén, Székesfehérvárott is megfordultak, hol honfitársuk — Aribó-nembeli Potho — volt az udvar főtisztje. Günther súlyosan megbetege-

¹ *Hersfeldi Lambert* ugyanezidőtájt írja, hogy Salamon anyja a fiát trónjára visszakísérő bajor hadvezérnek, nordheimi Ottónak, *Attila kardját* adta ajándékba. MG. SS. V. 135—136. l.

² *Hirsch* id. m. I. 35. l.

³ Lásd fentebb 51—52. l.

⁴ *Nunquam ille Augustinum, Gregorium recolit, semper ille Attilam, semper Amalungum et caetera id genus portenta tractat. Giesebrecht* id. m. III. 1190. l.

dett és 1065 július 23-án Sopronban meghalt. Társai közül Altmann még az évben passauai püspökké — Piligrim utódává — lett (1065—1091). Hűséges utitársát, Konrádot az Enns és Traisen közti területen — a Nibelungénekekben szereplő Mautern és Treismauer közt — alapított göttweichi kolostor élére állította, hol harmadik utóda (1125—1141) az Aribó-nemzetségből származó Cadalho volt.¹

Kétségtelen, hogy e korban és speciell ennél a társaságnál teljesülve látjuk minden feltételét a Nibelungénekekben felismert különféle eredetű hagyományok érintkezésének. 1074 és 1200 közt sohasem juthatott többé osztrák vagy bajor író ily könnyen abba a helyzetbe, hogy közvetlen személyes érintkezés útján, első forrásból ismerje meg a passauai püspökség, az Enns-Traisen közti terület, az Aribó-nemzetség és az Árpád-ház hagyományait, valamint a régi német monda Attiláját és Krimhildjét. Magyarország és Németország, illetőleg Ausztria közt a középkorban soha a kapcsolat oly szoros, oly közvetlen nem volt, mint éppen e korban. S ennek a kapcsolatnak egyik főápolója az Attila-ivadék udvarában szolgáló Aribó-ivadék, Piligrim és Rüdiger családjának sarja — Potho nádorispán — volt.

Hóman idézett részlete a Nibelungenlied-kutatás jegyében íródott és a kronológiai és szerzőségi megállapításai ma már tévesnek bizonyultak, de a Potho - Poth nemzetségre vonatkozó eredményei helytállóak, kivéve ama tételét, hogy a "mosonmegyei-Lébényen lévő törzsbirtokáról Lébényieknek is nevezték". Eme megállapítását saját jegyzete szerint Kézaitól vette a "Pot de Lebyn" alapján. Van ennél ősbib adatunk is erre vonatkozólag, amely egyben azt is alátámasztja, hogy ősi "késő-avar" nevű falunévek szerepeltek még a 10. században is, köztük az Aribók császár által "törzsvagyonként" ajándékozott falvak egész sorában Lebeniah. Az egyik legelfogultabb szláv helynévkutató Stur írja: "Im J. 979 schenkt Kaiser Otto an seinen Getreuen Aribó tres regales bobas in villis Lebniach (jetzt Lebmach) et Galanadorf (jetzt Glandorf) et Malmosic (jetzt Meilberg)... "Erről a karintiai Lébényről jött tehát a Kézai által megnevezett Pot az ősi avar-magyar közösségnek földjére.

A szerintem avar törzsből származó Taskony (ez volt az igazi neve Árpád utódjának a Györffy Gy. által felsorolt helynevek tanúsága szerint is, hiszen nevében viselte az Anonymus-Pósa által oly sokszor idézett "k u n" = "k o n y" végződést!) is is azért szemelte ki a Bizáncot ostromló "késő-avar-korai-magyar" kalandozó seregben az

¹ Minderre v. ö. Giesebrecht id. m. III. 55—56, 74—75, 104—105, 1056. l., Wattenbach: Deutschl. Quellen II. 76—79, 183. l., Meyer v. Konau id. m. 391—394., 445—459. l., Holtzmann id. m. 133. l., Gärtner id. m. 231—275. l., Mollenhoff-Scherer: Denkmäler deutscher Poesie aus d. VIII—XII. Jh. Berlin, 1892. I. II. 181—188. l.

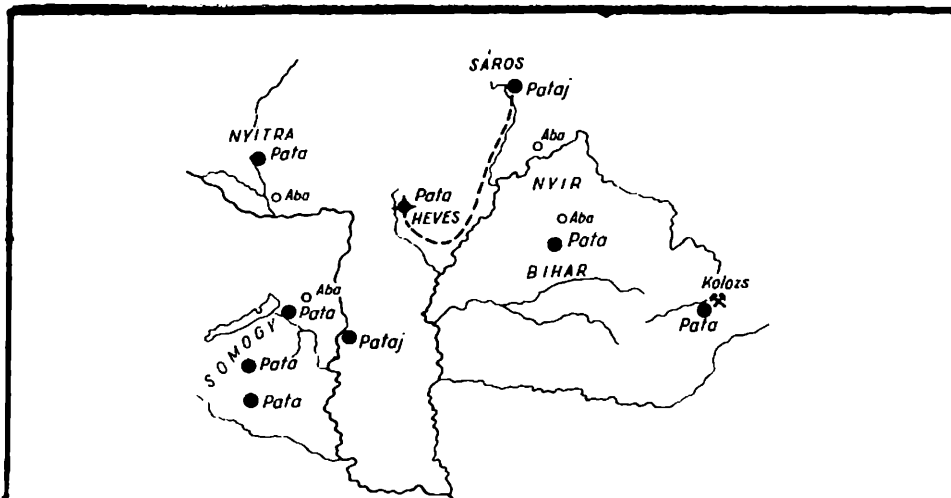
A bori ezüstcsésze felirata. F. Altheim nyomán.)

On d törzs akkori fejének, A p a r n a k helyettesül a nevezett törzs "B o t"-ját B o t - O n d o t, mert tiszteletben tartotta az ősi szokásokat. (54) Anonymus-Pósa krónikájának "k u n"-jai ui. a w a r - k o n y " kettős név második összetevője alapján az "a v a r" népre vonatkoztak. Ebből az etnikumból származtatja Ed és Edumen névpárt, melyre a Hóman-féle idézett részben teljesen elfogadható magyarázatot találtunk. Az ausztriai történelem első korszakában oly nagy szerepet játszó Edling-ek, "szabadok" eredete is idáig vezethető vissza, vagyis ennek a névpárral jelölt avar vezéreknek, törzsi vezetőknek honfoglalás utáni időkből is nyoma van: tőlük származik a Pata, Györffy idézett tanulmánya szerint: "Anonymus Edu és Edumen "kun" vezérektől eredezteteti Patát és leszármazottját, Abát, s legősibb birtokukat a Takta-közben jelöli meg, de Árpád adományának mondja a felette lévő erdőket és a Mátra-alját is... Az Árpád-házi birtokokból való részesülés ez esetben nem leszármazást, hanem beházasodást jelenthet, s az, hogy Pata vára egy esperesi kerület központját őrizte, 1000 körül élt főemberre enged következtetni, somogyi falvai pedig a levert Koppány birtokaiból való részesedésként is magyarázhatók. Pata leginkább államalapításkori hadvezérnek tekinthető, aki Géza leányát vette feleségül..." (55)

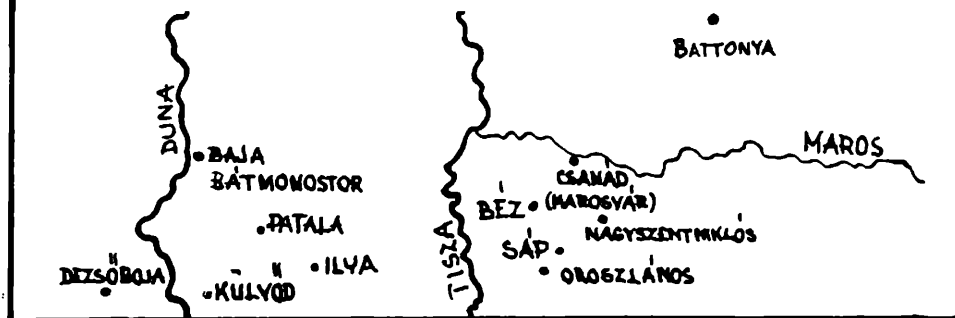
Györffy idézett tétele bizonyára helytálló, kivéve a "levert Koppánybirtokaiból való részesedést", mert a somogyi falvakat törzsbirtokként örökölte. Legalább is erre mutat Nagy Géza tanulmányának itt közölt részlete: "Az Abanemzetség egyik őseinek, Potának nevét, mely e nemzetségnél még későbbi időkből is kedvelt név volt, a kipcsáki tatároknál találjuk meg. - Úgy látszik különben, hogy e név a régi szkytáktól maradt fenn a volga- és donmenti uralaltáji népek közt; Herodotos szerint ugyanis a szkyta $\phi\acute{o}\rho\text{-}\pi\alpha\tau\alpha$ = férfi-ölő, $\pi\alpha\tau\alpha$ a. m. ölni. A "bat" a khaldeai akkád s a médiái szkyta nyelvben is a. m. "ölni" ebből a részesülődi igenév: öllő. - A Vatha nevet, ahogy a Szent István halála után forrongó pogány magyarság vezérét, ugyanez időtájt a tihanyi és zastyapátság alapító levelének egyik tanuját (comes Wotteh) és Gejza vezérnek a váradi püspökkel együtt Salamonnál lévő kezését (Vatha), aki valószínűleg ugyanegy személy volt amazokkal: aztán egy, Kálmán által megvakított főurat, továbbá az Abanemzetség egy, a XIII. században élt tagját, t. i. az István ifjabb király elleni hűtlenség miatt lefejezett László apját. 1233-ból ismerjük Vatha ispánt, Vatha fiát. (56) Nagy Géza tehát összefüggésbe hozza a Györffy György által is említett Abanemzetség őseinek, Patának a nevét a herodotosi "pata"-val és tovább vezeti a többször idézett Vata, Vatha történelmi személynevekkel. Így a három név változat azonosága az idézett tudósaink megállapítása szerint reálisnak tekinthető. Györffy egyébként alapos középkori helyrajzismeretével nagyon jó, szemléltető térképet is mellékel az idézett dolgozatához az Abák nemzetségének, Patának szállásairól, amelyeket egyéni meglátásával mindenütt folyók partján tüntet fel, mint nomadizáló utvonall összekötőket, illetve végződéseket. Térképvázlatához a Dunántúlon még hozzacsatolhatnánk a két Rába-menti, ilyen nevű települést, a Sárvár melletti P a t y és a Győr-megyei Rába-P a t o n a helyneveket is.

Ugyancsak ide lehet sorolni a Rába-parti Beled ősi falurészét, Pótfalvát és a Léka-várhoz tartozó Batona, hajdanán Bodonya birtokot is.

A "P a t a" - " V a t a" - " B a t" változatok gazdagsága országszerte oly nagy, az az az, hogy minden valószínűséggel feltételezhetjük, miszerint az összes törzsbirtokok mellett előfordulnak a közösségi élet legfőbb vezetőinek képviselőjére álló, kevésbé rangos helyettesek lakóhelyekéi.

Az Aba-nemzetség elődjének, Patának szállásbirtokai. (Györffy Gy. után.)

A Patá-nemzetség birtokai Nagyszentmiklós környékén. (Csallány D. után.)

A grúziai feliratok méltóság- vagy tisztségneve tehát a felsorolt adatok szerint már korszakig vezethető vissza és egyformán azonos a jelentéstartalma a felsorolt népeknek, ahol megtalálható: mindenkori, legmagasabb rang a király vagy fejedelem után. A "j t e s i" a város-isten-helyettese, szakrális jelentőséggel: királyi főpap, vagy papkirály. A teni méltóságot maguknak vindikáló későbbi uralkodók helyettesei, alkirálya a "királyok rályának", európai vonatkozásban "comes Palatii", palotagróf vagy udvari ispán. A királyt viseli saját személyében. Ilyen a középkori magyar "botos" ispán, aki végrehajtja a vény előírásait, "botra rója" a rangosabbaknak járandóságait.

Ez a tisztség- vagy méltóságnév azonban nem egyedül sem a grúziai feliratokban párhuzamaiban, sem az avar-magyar történelmi adatokban. A "pasmann" és "bo" nevek is idetartoznak. Ezek azonban már kívül esnek jelen tanulmányom keretein.

JEGYZETEK:

1. - Bulletin of the Marr Institute of Languages, History and Material Culture. -Tiflis , 1942.
2. - Jahrb. Rom Stud. 33, 82 p.
3. - JRAS. 1943, f. 1 old. sk.
4. - Mélanges H. GRÉGOIRE 1 - 25 old.
5. - W. DITTENBERGER: Or. Graec. Inscip. sel. 1, 586 f. Nr. 379
6. - F. ALTHEIM: op. cit. 3
7. - M. N. TOD: op. cit. 33, 84
8. - U. o. 86 old.
9. - Cf. 6 jegyzet
- 10- HERODOTOS: 3, 61 ; 63
- 11 - Coment. ad Her. 3, 61
- 12 - Chronicon Pascale. ed. Bonn 270 old.
- 13 - NÖLDEKE: ZDMG, 33, 159, 2. sz. jegyzet
- 14 - J. MARQUART: Oste. und Oa. Streifzüge 168, ahol HÜBSCHMANN: Armenische Gram. 1. 119 és köv. idézi. F. ALTHEIM egyébként erre vonatkozólag a következő fontos megállapításokat közli : " Die sprachliche Deutung sieht sich zunächst einer Vielfalt von jüngerer Formen gegenüber. Sie zeigen bei dem ersten Bestandteil pati - ein Nebeneinander von anlautendem "p", "b" und "w" ; sie zeigen Epenthese und Abfall des auslautenden Vokals neben dessen Erhaltung in der Kompositionsfuge. Im zweiten Teil fällt bei der Mehrzahl Varianten ein Vorschlag von "a" vor "xs" auf. " Ezek a sorok tehát a legősibb "patesi" vagy "batesa" forma közt nagyobb hasonlatosságot tételeznek fel, mint a sok közvetítő vagy fordító nyelv eredményei között, amelyek már torzításnak tekinthetők. O. cit. 5.
- 15 - U. o.
- 16 - AMIANUS MARCELLINUS: Op. cit. 23, 6, 14. - A "magistri equitum" lovassági parancsnokot jelez, amely tisztség az udvari méltóságok sorában a király után legmagasabb méltóságot érte el az idők folyamán és első udvari emberek, főként a főpapok szereplését második vonalra szorította vissza. A sasanida, arsacida, sőt még a georgiai és örmény udvarokban is öröklődő tisztség és cím volt.
- 17 - U. o.
- 18 - MARQUART : Philolog. Suppl. 6, 551
- 19 - F. ALTHEIM : Op. cit. 3
- 20 - U. o. és több helyen hivatkozik erre a zárkozottságra F. ALTHEIM, ami nem az oroszok szövegeinek nyelvi nehézségeire vonatkozik, hanem a rendkívüli alacsony példányszámban megjelenő tudományos munkákra vonatkozik.
- 21 - S. P. TOLSTOW : közleménye a "Der Morgen" c. lap 1949 jun. 29 számában.
- 22 - A sumér "patesi" mindenestre, mint az "isten helyettese" a kiinduló pont, amely név mint "az isten személyét megtestesítő és azt "képviselő", aki az isten "képét viseli" a magyar nyelvben akár népies etimológiával, akár tudományos elemzéssel a "botos ispán"-ki fejezésben tartalmi, értelmi és hangzási azonosságot mutat fel.
- 23 - Cf. 11 és 12 jegyzet
- 24 - N. C. DEBEVOISE : A Politic Histry of Parthia, 241, 5. jegyzet
- 25 - F. ALTHEIM: Op. cit. 5 old
- 26 - Ugyanezzel a problémával foglalkozik P. TEDESCO: Le monde orient, 15, 195 j.

- 27 - A. ZAKHAROV : Sassanian portrait seals. - Arch. Orient. Tom. 5 (1933) 270 old. Részetesen is foglalkozott a tárggyal P. PEETERS az *Analecta Bollandiana* több számában, főként az 53. évf. 273-274 oldalakon.
- 28 - E. Q. VISCONTI : *Iconografia greca*. Vol. II. Milano (1824) 357 stb. és fénykép XVI.
- 29 - V. LANGLOIS : *Numismatique de la Géorgie*. - *Revue Arch.* 8 (1851) 530 stb. old.
- 30 - CHABOUILLET : *Catalogue des camées et pierres gravées de la Bibliothèque Imperiale* No. 1385, 198 old.
- 31 - P. PEETERS : *Sainte Susanik martyre en Arméno-Géorgie*. An. Boll. 53 stb.
- 32 - U. o. - A jelzett tanulmányban alapos analízisnek vetette alá a szerző az "A r s " névnek eredetét és jelentőségét. Ezek az adatolások is fontosak magyar őstörténeti szempontból, mert a hunok, illetve később az avarok törzsszövetségében szereplő etnikum volt, mely településtörténetünkben az "ors", "urs", és végső eredményként az Ercsi helynevekben még ma is fellelhető.
- 33 - GAVAKHISVILI : *Das Martyrium des heiligen Esutasius von Mzcheta*. - *Sitzungsbr. d. Preussischen A. der Wissenschaften*, 1901, 880 stb. old.
- 34 - Magyar részről eddig KMOSKÓ MIHÁLY, világhírű magyar orientalista dolgozott fel egyes, minden esetre nagyon fontos részleteket. Főként az un. "szir vitá"-k sorozatából merítve anyagát, ahol a mágusok által üldözött keresztény vértanúk életépizódjaiból lehetséges a teljes rekonstruálás. K. M. kéziratban maradt hatalmas tanulmánya a M. T. A. birtokában van. Sikerült részleteket szereznünk munkáiból. Ezekből és több, idegennyelven közölt tanulmányaiból, a legujabb kutatási eredmények felhasználásával - itt főként CZEGLÉDI KÁROLY tanulmányaira gondolok - igyekszünk a mágusok történetét hamarosan kiadni. (A szerkesztő).
- 35 - *Mélanges H. GREGOIRE*, 9 old.
- 36 - U. o. 10 old.
- 37 - CSALLÁNY DEZSŐ : A nagyszentmiklósi rovásfeliratok és a battonyai Árpád-kori rovásírási gyűjtemény kapcsolatai. - A nyiregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, XI. - A Szerző tanulmányai az ún. "kettős honfoglalás" jegyében induló, új történelmi ártérítékeknel alapvetően fontosak. Eredményei immár két évtizedes multra tekinthetnek vissza és szinte reveláció szerűen hatnak, de a régészet újabb leletei teljesen igazolják feltevéseit. A "Bata" és a "Béz" nevek felderítése a grúziai felírásokkal logikusan kapcsolódnak. Alább közölt tanulságos közleményének jegyzetét is figyelemmel kell kísérnünk, mert ezek adják a Szerző régészeti szaktudásának történelmi hátterét.
- 38 - V. ö. 35. sz. jegyzetünkkel
- 39 - JOHANNES ANTIOCH : *Exc. de insidiis*. - 147, 9.
- 40 - H. W. HAUSSIG : *Theophylakt's Exkurs über die skythischen Völker*. - *Byzantion* 23. évf. (1953) 337 old sk. Ugyancsak ez a szerző foglalkozott a "p a t " fogalom tisztázásával az avarok egyik fejedelmi nevével a Sirinda törzs élén: "War-ilig-pat" formában, ahol a "pat" herceget, az "ilig" királyt jelentett. Ugyancsak tárgyalta ezt az adatot A. v. GABAIN *Die Frühgeschichte der Uiguren*, 606 old. sk.
- 41 - CSALLÁNY DEZSŐ közli a Don és Kubán melléki rovásírási betűk táblázatát is.
- 42 - THEOPHANIS ISAURICI : *Chronographia*. Ed. Classen, 545-547
43. U. o.
- 44 - V. ö. 5. számú jegyzetünkkel.
- 45 - GOMBÓCZ ZOLTÁN : *Árpád-kori magyar neveink*. M. Ny. 3. 24 old stb.

- 46 - J. STUR : Die slawischen Sprachelemente in den Ortsnamen der deutsch-österreichischen Alpenländer zwischen Donau und Drau. - Wien, (1914) 72 old stb. Ehelyütt nem térünk ki a sok "szláv helynévre", mert még a későbbiekben találkozni fogunk velük.
- 47 - J. OSWALD : Von Passau zum Wien. Évn. 321 st.
- 50 - "NÉVTELEN": (Fekete Zsigmond ?): A magyar faj és művelődés eredete" c. könyve, amelyet 1888-ban adott ki az osztrák koraközépkori oklevelek alapos áttanulmányozása eredményeként, hogy Hunfalvy és a szlavofil Mikloschich hamisító szándékai ellen, névtelességre burkolózva a "hivatalos" tudománnyal szemben. Mondhatnók, hogy közel egy évszázad alatt szinte egyedül vizsgálta felül M o c h i t á r., M i k l o s c h i c h stb. osztrák és szlovén helynévkutatók által idézett okiratokat eredeti formájukban is. Ez irányú kutatásaiban több szándékolt hamisítással találkozott, ami azonban a "hivatalos" tudomány részéről, itt egész különösen Hunfalvy tevékenységére gondolunk, soha sem érte el a revizálás kötelezettségét. Ezt a tanulmányt teljes egészében rövid időn belül igyekszünk újból kiadni. (A szerkesztő).
- 51 - U. o. 13 old. A NÉVTELEN ugyancsak részletezi Radpot, vagy Ratpot őgróf szerepét is, akinek a nevében az első részt "hunnak", a másodikat "iráni" származásúnak tartja. A jelentését a második összetevő résznek fejedelem értelemben használja. 31 oldal.
- 52 - SEBESTYÉN GYULA : A honfoglalás mondái. II. Budapest, 1904, 161-164 és HÓMAN B. közölt tanulmányrészletének (73. old) 5. sz. jegyzete szerint: "Amit Karácsonyi és Mellinger a kettő azonossága (t. i. a bajor Boto és a magyar Poth) ellen felhoznak, a német források ismerete mellett nem állhat meg..."
53. - J. STUR : op. cit. 71-72. A szerző által összesített "szláv" helynevek eme csoportja az említett (v. ö. 46. jegyzet) bolgár etnikum fejedelmének nevét viselő falvakból áll, amelyek azt bizonyítják, hogy ősi a v a r településekkel van dolgunk.
- 54 - GYÖRFFY GYÖRGY véleménye.
- 55 - U. ö : A honfoglaló magyarok települési rendjéről. - Archeológiai Értesítő, 1970, 2 233.
- 56 - NAGY GÉZA : Árpádkori személyneveink és az Osl nemzetség eredete. Turul, II (1891.)

AZ AVAR NAGYFEJEDELMI JOGAR OROSZLÁNJAI.

Fehér Mátyás J. (Barcelona).

A 796-ban lezajlott avar-frank háború Nagy Károly győzelmével végződött. Krónikák, levéltárak csodálatos mennyiségű és szépségű zsákmányolt kincsről szólnak. Tizenöt szekérnyi rakomány érkezett a frank birodalmi udvarba. A kincsek szétszortogatása is közismert tény. Avar kutatásaim nyugatra terjedő részletei eddig már több, kétség nélkül avarnak tulajdonítható ötvösremek nyomára juttattak. A Conques, Oviedo, Yasca, spanyolországi kolostorok még ma is tárolt, avar eredetű kincseit Nagy Károly ajándékainak tartja a szaktudomány. Ugyanez a helyzet több franciaországi, németországi és osztrák műremekkel.

Az esztergomi oroszlános motívumok szempontjából azonban mindegyiket felül mulja jelentőségében a St. -Maurice d' Agaune-i kincstár hosszúnyakú szertartási kannája (szenteltolajtartó?), amelyet az avar jogarboi alakítottak át. A nyele, belül üres léven, szolgál a hosszú, szinte idomtalan korsó nyakául, míg a gömböt átalakították az üdény öbléül. A jogar történetét, az "átformáló" ötvös személyét ismerjük és e helyütt nem is óhajtom részletezni pl. a magyar jogarral haiszálnyi pontosan megegyező méreteit stb. csak a most már "hivatalosan is emlegetett kettős honfoglalás" első avarkorához tartozó műremek díszítését említem meg: két rátétes ábrázolása van: egyik avar mazással. Az egyik főemlét két szárnyas griffet ábrázol, a másik pedig két életfát őrző oroszlánt. A magyar jogar, az esztergomi testmények és az avar jogar oroszlános motívumai a maguk, időben visszafelé menő folytonosságában arra a feltevésre kell vezessenek, hogy a szimbolikus állat és a rajta lévő jel a magyar jogar Gyula által "korai avarok"-nak jelzett magyarság kultikus adatainak tekinthetők. Az oroszlán tehát nem az Arnádok családi címerállata, hanem a mindenkor uralkodó legfőbb tisztségviselő jelvényét díszíti.

NÉGYSÁVOS OROSZLÁN DÉLOROSZORSZÁGBAN.

Tokay János (New York).

B. A. Ilinszkaja ukrán régész a kievi akadémia megbízásából végzett ásatásai folyamán napfényre került leletek sorában az ősi kerámiai díszítéseket tárgyalva közli tanulmánya 166 oldalán a mellékelt oroszlános kancsót. A lelet a "Luszoj Gore-i kurgán" sírmelléklete volt. Érdekessége: a négy sáv az oroszlán szűgén "hajtott ívben húzott párhuzamos vonalak. A mitikus jelek - három bekarcolt csillag, "melyek az oroszlán körül a kancsó különben üres mezőin helyezkednek el.

1 — коринфский орнамент из кургана № 11 на Лусой Горе: терракотовый кувшин.

1 — Kíev - környéki oroszlános korsó.

LES RELATIONS HUNGARO-KHAZARES.

par ISTVÁN ERDÉLYI

Les débuts de la guerre dite finno-ougrienne-turque, que les linguistes hongrois se livrèrent à propos de l'origine et du caractère de la langue hongroise, remontent à 1883. Jusqu'à la fin du siècle, on avait réuni une quantité suffisante de matériaux de linguistique comparative pour pouvoir émettre la théorie de l'origine finno-ougrienne de la langue hongroise.

Plusieurs linguistes hongrois considéraient les Hongrois de la conquête arpadienne — respectivement la partie fondamentale de ce peuple — comme un peuple de langue turque ayant perdu sa langue d'origine. Mais cette opinion se révéla dépourvue de tout fondement et se heurta avant tout à des arguments phonétiques.¹ Par ailleurs, les mots caractéristiques du mode de vie nomade² sont, à l'exception de l'appellation du cheval, non pas d'origine turque, mais bien d'origine finno-ougrienne.

Comme on le sait, les ancêtres des Hongrois s'étaient occupés de l'élevage des chevaux bien avant d'être entrés en contact avec des peuples turcs, éleveurs de chevaux.³

Les données archéologiques témoignent de ce que les tribus ougriennes s'occupaient, dès l'époque d'Ananino, de l'élevage des chevaux, et qu'elles continuaient de le faire à l'époque de la culture de Pianobore.⁴

Lorsque le camp turc, ayant à sa tête Vámbéry, fut définitivement vaincu, la discussion se poursuivit à propos de l'importance linguistique et culturelle des mots d'origine turque de la langue hongroise. Nombre de savants — archéologues⁵, historiens⁶ et linguistes — ont longtemps encore proclamé dans leurs ouvrages que les Hongrois sont un peuple d'origine finno-ougrienne vaincu par des tribus de langue turque qui imposèrent leur langue à la couche dirigeante et dans le domaine de la culture. Ce n'est que

¹ Pour les détails voir E. Moór, *A magyar őstörténet főproblémái* (Les principaux problèmes de l'histoire primitive des Hongrois), Szeged, 1943

² *Ibid.*, p. 23

³ *Ibid.*, p. 17 et l'étude de Wiklund dans la série M. Ebert, *Reallexicon der Vorgeschichte*, Berlin, 1924—29, III, p. 377

⁴ V. F. Gening, *Arheologičeskie pamjatniki Urmurtii*, Ijevsk, 1958. 18/6—7 et M. G. Hudiakov, *Kult konia v Prikamie*. IGAIMK 100. 1933, p. 255

⁵ E. Nagy G., *Magyar etnológiai kérdések* (Problèmes de l'ethnologie hongroise) KSz. 1900. 1.49 et plusieurs travaux de Nándor Fettich

⁶ Par exemple Jendő Zichy

dans les années 40 qu'on réussit à infirmer les vues erronées qui surestimaient l'importance des éléments turcs dans l'ancienne langue et dans la culture hongroises¹.

À l'époque, cette controverse se refléta jusque dans les travaux des chercheurs russes. A. Kunik², par exemple, opina que les Hongrois étaient des Finno-Ougriens soumis par des tribus turques dont ils adoptèrent la langue. Par contre, un autre historien, K. I. Grot, considérait les Hongrois comme des Finno-Ougriens³.

Le problème khazar, en tant que partie du problème de l'importance des éléments turcs, est apparu très tôt dans les travaux des chercheurs hongrois.

La plus ancienne des chroniques hongroises, qui remonte au XIIIe siècle, contient déjà une allusion — indirecte — aux Khazars. L'auteur, dont le nom est resté inconnu, se rapporte entre autres à une chronique qui ne nous a pas été transmise, mais qui a certainement existé, la chronique dite Pra-gesta. Dans la chronique de l'Anonyme, les Khazars venant de Khazarie sont mentionnés sous le nom de Coumans⁴. En dehors de ce peuple, la chronique cite encore le nom de Mén-Marót, chef de Bihor, et renvoie à la polygamie de ce dernier, ce qui, à notre avis, évoque la polygamie du chagan khazar dont le souvenir survivait dans la mémoire des Hongrois.

La question de savoir où et quand les Hongrois sont entrés en contact avec les Khazars n'a pas encore été éclaircie. Certaines sources écrites mentionnent les Hongrois comme étant des Khazars occidentaux, c'est-à-dire des Turcs. Selon Constantin Porphyrogénète, ils participèrent à toutes les guerres des Khazars⁵, et ceci pendant deux siècles, si l'on accepte la donnée temporelle, corrigée paléographiquement, de Gyula Moravcsik⁶.

Les frontières de Khazarie ont plusieurs fois changé au cours de l'histoire, ce qui fait que le territoire indiqué par Constantin Porphyrogénète comme étant la „patrie antérieure“ des Hongrois ne peut être précisé. Ce territoire correspond à la Lévédie et au Etelköz mentionnés par les sources. Mais ces problèmes n'entrent pas dans le champ de nos considérations.

Passons brièvement en revue les différentes opinions concernant l'influence exercée par les Khazars sur les Hongrois primitifs. Dans son ouvrage consacré à l'ethnogenèse des Hongrois⁷, Erik Molnár attribue une très grande importance à l'influence khazare. Il accepte l'opinion de Gyula Moravcsik selon laquelle les Hongrois et les Khazars ont vécu ensemble pendant 200

¹ Autrefois dans les œuvres d'Á. Vámbéry, par exemple : *A magyrság bölcsőjénél* (Au berceau des Hongrois). Budapest, 1914, puis dans les ouvrages de Gyula Németh

² A. Kunik, *O tiurskih plemenah i polovtsah po madiarskim istočnikam*. Uč. Zapiski AN 1855. III.1.728

³ K. I. Grot, *Moravia i madiari s polovini IX do načala X. v. Saint-Petersbourg, 1881. Zapiski Ist. F. F. V. IX. 154/3—155*

⁴ E. Sayons, *Les origines et l'époque païenne de l'histoire des Hongrois*. Paris, 1877, pp. 24—26 et 74

⁵ *De administrando Imperio* 38

⁶ Moravcsik Gy. *Ujb. X. 83.* — Toutefois selon F. Vestberg (*K analizu vostočnikh istočnikov v Vostočnoj Evropě*. Journ. Min. Nar. Prosv. 1908. mart 51) il ne s'agirait que de trente ou trente-trois ans. — De l'avis de M. Dunlop (*The History of the Jewish Chazars*. New Jersey, 1954, p. 196), il s'agit de trois ans

⁷ Molnár E., *A magyar nép őstörténete* (Histoire primitive du peuple hongrois). Budapest, 1953, pp. 87—88

ans, et estime qu'au cours de cette période les Khazars exercèrent une profonde influence sur les Hongrois. A son avis, le *gyula* et le *kende* étaient des gouverneurs khazars chez les ancêtres des Hongrois de la conquête arpadienne.

L'ouvrage d'Erik Molnár fut critiqué dès l'année de sa parution par György Györffy qui n'accepta pas l'hypothèse de Molnár, et affirma qu'à l'origine seul le *kende* était le représentant du pouvoir khazar chez les Hongrois, qu'il déchet de son rang dès que les Hongrois furent devenus indépendants des Khazars, et que dès lors ce fut le *gyula* qui devint le chef du peuple¹. Le voivode Lebedias qui, à son avis, ne fait qu'un avec le personnage légendaire d'Előd, n'était pas parent d'Árpád, mais était issu d'un autre clan.²

Selon Erik Molnár, la fédération des tribus hongroises se constitua pour parer au danger khazar³. Il est toutefois intéressant de noter que cette fédération ne s'est pas désagrégée sur le territoire de la Hongrie actuelle. A notre avis, il serait plus juste d'expliquer la création d'une fédération de ce genre par le développement intérieur de la société hongroise d'avant la conquête du pays.

Ainsi qu'il ressort des sources écrites, la culture de la Khazarie présentait un tableau fort varié. Il ne fait pas de doute que les éléments turcs en constituaient un facteur important.

Si l'on examine les noms figurant dans la famille du chef Árpád, on constate la prédominance des noms du type turc. Des dix noms survivants, huit sont de caractère turc (Álmos, Árpád, Zoltán, Tarkacsu, Jutocsa, Üllő, Tas et Termacs) et deux seulement de caractère finno-ougrien (Liüntik et Ézelő); de plus, ces derniers ne sont relevés que parmi les membres de la première, respectivement de la deuxième génération après Árpád⁴. Un membre de la troisième génération, l'arrière-petit-fils d'Árpád, Termacs, porte un nom identique à celui d'un chef de guerre khazar, appelé Tarmacs⁵. Le nom d'Árpád a une racine turque, ce qui ne signifie nullement qu'Árpád lui-même ait été d'origine turque, d'autant plus que la terminaison du nom est de type hongrois⁶. En général, on ne dispose d'aucun fait certain qui permette de considérer la dynastie d'Árpád comme étant d'origine turque, ainsi que l'a fait Marquart⁷.

Passons maintenant brièvement en revue les noms de tribu hongrois de la fin du IXe siècle. Selon Gyula Németh, deux des sept noms de tribu sont de type turc (Kér et Keszi)⁸; d'après Géza Bárczi, il y a lieu de leur ajouter les noms de Jenő et de Tarján⁹. Ces derniers servaient, à l'origine,

¹ Györffy Gy., *Kurszán és Kurszán vára*. (Coursan et le château de Coursan) Budapest Régiségi XVI. 1955, p. 16

² *Ibid.* 34/135

³ *Op. cit.*, p. 105

⁴ Németh Gyula, *A honfoglaló: magyarság kialakulása* (Formation du peuple hongrois de la conquête arpadienne), pp. 281—292. — Moravcsik Gy. *Levente és Álmos* (Levente et Álmos). MNY. XXII. 1926, pp. 82—84

⁵ A. Ia. Garkavi, *Skazaniya musulmanskih pisatelei o slavianah i russkikh*. Saint-Petersbourg, 1870, 320

⁶ Bárczi G., *Magyar őstörténet* (Histoire primitive des Hongrois) MNY. XXXIX. 1943. 4. n° 367, 292

⁷ J. Marquart., *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig, 1903, 52

⁸ Németh Gy., *op. cit.*, pp. 268 et 271

⁹ Bárczi G., *op. cit.*, p. 293

à désigner des rangs. Le nom de tribu Kürtgyarmat fait également l'objet de controverses. Selon Dezső Pais, la première partie signifie „loup“ en ture¹. La deuxième partie n'est pas de caractère ture². György Györffy est d'avis que le nom de tribu Kürtgyarmat est constitué de deux noms, et est apparu lorsque les Hongrois commencèrent à s'organiser sur le modèle ture, c'est-à-dire lorsqu'ils formèrent sept tribus. C'est alors qu'ils réunirent les tribus Kürt et Gyarmat³.

Constantin Porphyrogénète soutient que les Hongrois sont appelés Turcs, mais il ajoute qu'autrefois ils portaient le nom de *savartoi asphaloi*⁴. Si le nom ture a passé des Khazars aux Hongrois, cela a dû avoir lieu avant le début du VIIIe siècle, puisque plus tard les sources ne mentionnent jamais ce nom lorsqu'il s'agit des Khazars.

Voyons maintenant les noms des différents chefs et dignitaires. Le nom *Julasz ~ Gyula* est sans aucun doute en rapport avec le mot ture *jil*, qui signifie „luit“, comme l'ont démontré plus d'une fois János Melich et Dezső Pais⁵.

Parlant de l'influence des Khazars sur les Hongrois, on ne peut pas ne pas faire état de la dualité des pouvoirs chez ces derniers. Selon les auteurs médiévaux, cette dualité des pouvoirs existait aussi chez les Khazars. M. Artamonov est cependant d'avis qu'elle ne s'est développée chez eux qu'au début du IXe siècle⁶. Gyula László estime que la diarchie peut être interprétée chez les Hongrois comme le reflet de l'organisation de la grande famille patriarcale⁷. Lorsque plus tard c'est le voïvode qui prend le pouvoir, tout cela change, conformément à l'organisation du pouvoir provenant des Turcs orientaux; ainsi, le voïvode commande le centre de l'armée, tandis que le *horka* et le *gyula* commandent les deux ailes. En d'autres termes, chez les Hongrois le *chagan* correspond au *kende*, le *lisad* au *gyula* et le *kende-chagan* au *horka*⁸. Plus tard, aux débuts du régime monarchique hongrois, l'ancienne organisation réapparaît: il y a bien un roi, mais à côté de lui on trouve l'institution du duc (le plus jeune roi). Le triple pouvoir répondant au modèle ture n'a donc pu exister que très peu de temps chez les Hongrois.

Des dix tribus arrivées dans la région des Carpates au moment de la conquête arpadienne, sept étaient des tribus hongroises, trois des tribus

¹ Pais D. *Régi személyneveink jelentésana*. (La sémantique de nos anciens noms de personne) MNy. XVIII. 1-3. 1922, p. 31

² Moór E. *Az ősmagyar nép és nyelve kialakulása* (La formation du peuple hongrois et de la langue hongroise primitive) Magy. Nyelvőr LXXIII. 2. 1949, p. 79

³ Györffy Gy. *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig* (Du clan hongrois jusqu'au comitat, de la tribu jusqu'au pays) II. Századok, 1958, p. 594

⁴ *De administrando Imperio*, 38

⁵ Melich J., *Mégegyszer a γουλας* (Encore une fois de γουλας) MNy. XXXI. 1953. 53. — Pais D., *A gyula és a kündüh* (Le gyula et le kündüh) MNy. XVII. pp. 170-176 et XXXI, p. 54

⁶ M. I. Artamonov (red.) *Istoria SSSR s drevneishih vremen do obrazovania drevnerusskovo gosudarstva*. Moscou-Leningrad, 1939, II, p. 407

⁷ László Gy. *A honfoglaló magyar népéleté*. (La vie du peuple hongrois de la conquête arpadienne), Budapest, 1944, p. 201

⁸ Deér J. *A IX. sz. magyar történet időrendjéhez* (Contribution à la chronologie de l'histoire hongroise au IXe siècle) Századok 1945-46. 19. — S. P. Tolstov. *K istorii drevnetiurkskoi socialnoi terminologii*. VII. 1938. 1. 77. — V. Minorsky est d'avis que le *chagan* kndr ne saurait être identifié au chef de l'armée touranienne qui se trouve à la droite du hakan (Hudud al Alam) Londres, 1937. 323-324

kabares. On en a conclu que les Kabars devaient jouer un rôle important dans la composition ethnique des Hongrois. Les tribus kabares s'étaient jointes aux Hongrois dans le courant du IXe siècle et, dès 881, elles luttèrent à leurs côtés contre les Francs, près de Vienne¹. Elles constituaient des troupes d'élite parmi les Hongrois, non seulement en raison de leur courage, mais également en vertu de la loi nomade qui le voulait ainsi pour toute tribu nouvellement arrivée. Ils n'étaient cependant en aucun cas les chefs de la migration, comme le pense Dunlop². Plus tard, dans la région des Carpates, ils devinrent les gardiens des Marches occidentales, sous la direction des clans Aba, Bors (ou Miskolc) et Őrsur³. On ne sait toutefois pas au juste si, et dans quelle mesure, les Hongrois apprirent la langue kabare et quelle couche de leur société savait s'exprimer dans cette langue. Il est donc fort difficile de parler des Hongrois comme d'un peuple bilingue⁴.

Selon Báint Hóman, les Kabars s'installèrent dans le Nord de la Hongrie, au pied des Carpates et sur le cours supérieur de la Tisza⁵.

Il existe sur le territoire de la Hongrie (surtout dans les environs du lac Balaton) des noms géographiques dérivés du radical *kaliz*. Mátyás Gyóni les a mis en rapport, par l'intermédiaire de la forme *chealis*, avec le nom des Kabars⁶. S. Tolstov a démontré qu'il existe un rapport entre le nom des Kabars et le nom du peuple du Khvarezm (chvar~chovar)⁷. Les chroniques hongroises du Moyen Âge mentionnent d'ailleurs d'autres rapports encore avec l'empire du Khvarezm. Ainsi par exemple selon la Chronique Illustrée de Vienne, Aba Samuel était le fils d'une femme khvarezmienne.

Selon l'hypothèse d'Elemér Moór, c'est parmi les Kabars qu'il faut chercher les ancêtres des Sicules de nos jours dont un clan portait le nom de Korozma⁸.

C'est de la deuxième phase des relations hungaro-khazares—c'est-à-dire de la période dans laquelle les Hongrois figurent déjà comme ennemis des Khazars — que relève le problème de la construction de la forteresse khazare de Sarkel, à la frontière, près du Don. D'après Gyula Pauler, on l'avait cons-

¹ 32./MGSS XXX/2. 741. *Annales Juvavenses Maximí*

² Hóman B., (*Székfü Gy. Magyar történet*) (Histoire de Hongrie), Budapest, 1928, I, I, p. 434

³ *De admin. Imp.* 39

⁴ Marczali H., *A magyar nemzet története* (Histoire de la nation hongroise), Budapest, 35. L'auteur affirme que les Hongrois parlaient une langue mixte

⁵ *Op. cit.* Voir la carte après la p. 134. — Selon Gy. Györfly, *op. cit.* Századok 1958, 87, les Kabars sont les „Ougriens noirs“, tandis que les sept tribus hongroises sont les „Ougriens blancs“ des sources

⁶ Gyóni M., *A kálizok* (Les kaliz) MNy., 1938, 164. 168

⁷ S. P. Tolstov, *Novogodnij prazdnik „kalandas“ u horezmiiskih hristian. Sov. Etnogr.* 1946. 2. 98. et 104

⁸ Moór E., *A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete* (L'établissement des Hongrois de la conquête arpadienne et l'origine des Sicules), Szeged 1944. 76. — Györfly Gy. a également accepté l'hypothèse selon laquelle les ancêtres des Sicules sont issus des Kabars. Voir *op. cit.* Századok 1958. 87. — Une opinion généralement adoptée est que les Sicules ne se sont installés que tard sur le territoire de la Transylvanie, en aucun cas lors de la conquête, mais seulement après la défaite d'Augshourg et peut-être seulement au XIIIe siècle (E. Moór rattache le nom *székely* (sicule) au mot turc *djikil*. En hashkir *djil* signifie „vent“). Il y a eu d'ailleurs d'autres immigrations en Hongrie du côté du Khvarezm après la conquête du pays, au Xe siècle, époque du chef Taksony. (Ioann. Kinnamos III. 8 et V. 16)

truite contre les Hongrois, vu que dans les environs il n'existait aucun autre peuple pouvant présenter un danger pour les Khazars¹. Cette opinion est infirmée par le fait que dans la première moitié du IXe siècle les Khazars luttent autour de Kiev contre les Slaves, ce qui signifie que le territoire occupé par les Hongrois se trouvait entre leurs mains. Il faut en outre tenir compte de ce que dans le texte d'Ibn Roustâ, là où l'auteur décrit le pays des Hongrois, la phrase signalant la construction de la forteresse présente une lacune dans la suite des idées.²

Károly Czeglédy, qui avait d'abord tenu Sarkel pour une forteresse construite contre les Slaves³, estime aujourd'hui qu'elle était destinée à repousser les Hongrois.⁴

M. Artamonov a abordé le problème d'une façon beaucoup plus dialectique, en prenant d'abord en considération que dans la steppe les Khazars n'avaient point d'ennemi sérieux en dehors des Hongrois, et ensuite que les Slaves représentaient un danger toujours plus grand. Telles sont les circonstances qui avaient rendu nécessaire la construction d'une forteresse, afin de protéger les territoires occidentaux.⁵

Les chercheurs auront pour tâche, à l'avenir, d'étudier bien plus à fond l'histoire des divers peuples de l'empire khazar, leur héritage archéologique, anthropologique et linguistique. Du point de vue archéologique, il s'agit avant tout de cette partie des monuments réunis sous la dénomination collective de culture salto-maiatskoe, que certains chercheurs rattachent à la matière vieux-bulgare.⁶ En fait, on sait très peu de choses sur la civilisation des Khazars. Les fouilles effectuées à Sarkel, vu la situation périphérique de la forteresse, ne sauraient fournir des témoignages caractéristiques du pays tout entier.

À la lumière des sources écrites, il semble que l'influence exercée par les Khazars sur les Hongrois ait revêtu un caractère plutôt politique qu'ethnique, et ce, malgré le nombre considérable d'éléments tures qu'ils ont transmis aux Hongrois.⁷

¹ Pauler Gy., *A magyar nemzet története Szt. Istvánig* (Histoire de la nation hongroise jusqu'à saint Etienne) Budapest, 1900.

² Györffy Gy. (red.) *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest, 1958, p. 54.

³ Czeglédy K., *A magyarság Dél-Országságban* (Les Hongrois dans le Sud de la Russie). Magyar őstörténet. Réd. par L. Ligeti. Budapest, 1943. (Par Normands il faut entendre Slaves)

⁴ Czeglédy K. IV—IX századi népmozgalmak a steppén Budapest, 1954, p. 44.

⁵ M. I. Artamonov, *Sarkel-Belaja Ica*, MIA. 62. 1958, p. 50.

⁶ I. I. Liapushkin, *Pamiatniki salto-maiatskoi kul'turi v basseinac*. Dona. MIA 62. 1958, pp. 147—148.

⁷ Le présent ouvrage constitue une partie de la thèse de candidat ès sciences soutenue par l'auteur en 1959. (Pages 94—105 du manuscrit). La conférence qui en a été tirée fut donnée à la séance solennelle organisée à l'occasion du 60e anniversaire du professeur M. Artamonov. Résumé voir I. Erdélyi. *Fengri v Lebedii*, Leningrad, 1959.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱԶԻՆՏՈՒԹԻՒՆԸ ՀՈՒՆԳԱՐԻՈՑ ԱՌԱՋԻՆ ԵԿԵԳԵՏԻՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՑ

DOMONKOS KORBULY

(A magyarság első keresztény templomainak őrmény vonatkozásai.)

ԵՊԱՍՏՈՒՐ

ՀԱՅ - ՀՈՒՆԳԱՐ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ

Կարդատեան հոգիին մէջ հաստատում (հանգիստ) հունգար ժողովուրդի ամբողջութիւնը և ազգային ազատամարտի մեծագլխ հայատեան՝ ահնայ ազգայեան կեդր իշխանին մկրտութիւնը: Անիկա էր որ յաղթահարեց միւս ցեղապետները իսկ իր որդին՝ Ս. Ստեփանոս թաղաւորը (997-1038) սկստ կազմակերպեց առաջնապետական կառավարութիւնը: Պետութեան և բնկերային նոր կարգին կազմաւորումին համար՝ բաւական չէր ո՛չ առաջնորդ ցեղին գերակշռութիւնը, ո՛չ ալ Արևմտադի առաջնորդին սատարող գիւնտարական ոգնութիւնը: հարկաւոր էր նաև ջրիտանեայ եկեղեցւոյ սմանդակութիւնը:

Եկեղեցւոյ առաքելական գործունէութեան հետ՝ ամէնաւերջ սերտորէն միացած է շինարարութիւնը, գեղարուեստը և ճարտարարուեստը: Հունգար ժողովուրդին դարձր, եկեղեցական կարգին կառուցումն ու գործունէութիւնը՝ Հունգարիոյ մէջ ալ գեղարուեստական ստեղծագործութիւններ արտադրեցին: Այսպէս, Սուրբ Ստեփանոս թաղաւորին բարեկարգութիւնները ո՛չ միայն բնկերային ու պատմական զարգացման տեսակէտով՝ յառաջադիմութեան հանդիսաններ համարուելու են, այլ նոյն իսկ ճարտարապետական գեանի վրայ նուաճումներ կը նշեն: Նորակառույց պետութեան զարգա-

յումը, սակայն, միայն ստարազգիներու ազգեցութեան արգիւնք համարելու չենք. զանազան պահանջներու զահացում տալու համար՝ ներքին ոյժերու գործադրութեան ալ գիմած են: Այս տեսակէտով՝ արինակ կը ծառայէ, ըստ նորագոյն ուսումնասիրութեանց տուեալներուն՝, Feldebrőի և Tarnaszentmáriaի եկեղեցիները:

Feldebrőի եկեղեցին, շինուած ԺԱ. դարու առաջին կիսուն, թառակուսի յատակալիմ տնի և երեք կողմերը կիսաբոլոր կապակներ (նկար՝ Թ. 1): Արևելեան կողմը, խորանին ներքև ստորերկրեայ եկեղեցի մը կայ, երկու նաւ-

1. Dercsényi Dezső: A magyarországi művészet. Budapest, 1964.

Նկար թիւ 2
Feldebrőի եկեղեցու ներքին տեսքը

բով: Վերի եկեղեցւոյ սրահներէն միայն մէկ քանի հատը կը հանչեանայ, որոնց զիրար յանական խաչի ձև ունի: Վերահագմելով՝ դմբէթաւոր, հնդանուական պատկեր մը կրնանք ստանալ: Այդ պարուն, ստորերկրեայ եկեղեցւոյ վրայ՝ նման կառուցումով կանդնած սրահներ, բարձրակերտ խորան մը կը կազմէին, և վար իջնելու սանդուղիներ կազմնակի նաւերէն կը բացուէին: Իսկ եկեղեցւոյ կեդրոնին վրայ, երկու փոքրիկ պատահաններ կային, որոնց մէջէն կարելի էր վարը դիտել, եթէ մէկը չուզէր կամ չկարենար վար իջնել: Հոն՝ վարը կը գտնուէր սուրբի մը, մարտիրոսի մը կամ ուրիշ ազնուական անձի մը գաղափար: Ստորերկրեայ եկեղեցին, սկիզբի շրջաններուն (նկար՝ թ. 2) հինգ կարգ սրահներ ունէր և անքիւ խաչապմբէթ մը: ԺԳ. դարու ընթացքին՝ հաւանաբար թաթկաւորական արչաւանքներու ժամանակ՝ կործանած ըլլալու է եկեղեցին, և հինգ նաւեանցով մասը՝ ոռոմանական միակնոյթ ձևի վերածուած: Իսկ կազմնակի վար իջնելու սանդուղին տեղ, կեդրոնին վրայ՝ բացին զուռ մը, կերպարանափոխելով նաեւ ստորերկրեայ եկեղեցւոյ կամարակապները²:

Հարտարապետական միեւնոյն այս արուեստը, քարերու այս միեւնոյն զարծածութիւնը կը գտնենք Feldebrő-ն քանի մը հազարամերկ հետաւորութեան վրայ գտնուող Tarnaszentmária եկեղեցւոյն մէջ ալ: Բայց հոս, ո՛չ թէ փոքրիկ ներք-

և անոր միացած կիսաբոլոր խորշերու յորինուածքներով ընդլայնած խորաններուն մէջ կը գտնենք նման յատկանշական գիծեր: Տաճարին ներքին պատերուն քով, խաղաղաքանդակ քարէ նստարաններուն վրայ, չփեղբէն գորգարուած սիւնախորիւններ կան, որոնք երբեմն կամարակապներ վեր կը բռնէին:

Feldebrő և Tarnaszentmária եկեղեցիներուն յատակադիմներուն կարգն ու սարքը այնքան մեծ տարբերութիւն ունին ժեկ. դարուն կառուցումը հանդարական եկեղեցիներուն կարգ ու ձևերէն, որ հանդարական գեղարուեստի պատմութիւնը, մինչև 1959, ասոնց կառուցումը կը դնէր հանդարներու գրասումը կանխող շրջանի մը մէջ: Ասոնց ծաղումը յատարանելու ոչնած է Kampis Antal, իր «Feldebrőի ստորերկրեայ եկեղեցի» կոչումը ուսումնասիրութեամբ³, չահեկան բանավէճի մը ծայր տալով: Kampis. հետեւելով Meinwerk Paterborn-ի քրեհոսթիոններուն, ոչնած է Feldebrőի եկեղեցւոյն ծաղումը ուսումնասիրել, և տարած է 1050-1060 թուականներուն: Ծաղման մասին հանում եղբակապութիւնը որ խալ էր. բայց չատ ոգտակար էին իր անդրադարձութիւնները՝ եկեղեցւոյն շինութեան գարաշրջանի և վերաշինութեան միջոց կատարուած մանրամասնութիւններուն շուրջ: Յայտնուած կործիններու յայտն տակ՝ յատակուեցու յատակադիմին վերակազմումը, և յատարանուեցու Vaclav Menci ուսուցչապետին ուսումնասիրութիւնը, յայտ տեսած «Pamiatky a musea» ամսապրին մէջ (1959, թ. 9): Նոյն ուսուցչապետը ցոյց տուած էր որ Feldebrőի տաճարին յատակադիմին վերածումը հազուադէպ երեւոյթ մըն է՝ բոլոր Եւրոպայի համար, և անոր ծա-

2. Lutz Geza. A feldebrői templom. Magyar Mennök és Építész Egylet Közlönye. 1942. 89-94 old

3. Művészettörténeti Értesítő 1955, 178-194 old

գումը՝ հայկական կամ վրացական գրե-
նայ բլրայ : Ասիկա, հունգարական պատ-
մաթեան կապիտեցութեամբ, ազերս ունի
արտա ազգին եւ «խորաթ» ցեղին կովկա-
սեան յարաբերութիւններուն հետ :

Feldebrő ինքզին մէջ, վստահան հարց
մըն ալ աշու է՝ թէ ինչ նպատակով շին-
ուած է եկեղեցին : Ընդարձակ ներքնա-
մատուցը (21-24 մեղր) եւ խորանին վը-
րայ բացուող պատուհանները անտարա-
կայս կը մատնանչեն թէ հան թաղուած է
կարեւոր անձնաւորութիւն մը : Այս հա-
գամար արտա ազգին պատկանած բլրա-
լով, անվարան կրօնէր խորհիլ Ա.Յ.Ա. Սկ-
Ա.Սկ.Ե.Լ. Թաղուորի մասին : Իր ձեռա-
կերտ Sári փանրին հաս զեակեկրտ հարցը
հրապարակ նետած է Divald, եւ Kampis
յուսարանած է գտն :

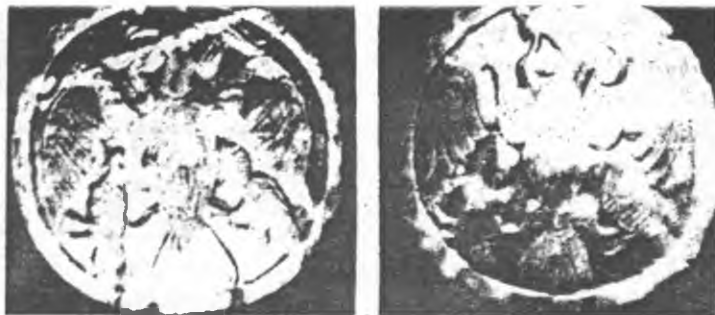
Այս վերջին փորկածը շատ աւելի հա-
ւանական կ'երեւի, որովհետեւ հաս գրա-
նուած է ոսկրէ հալուական գաւաղանը,
եւ եկեղեցին՝ մամանակակիցներու պա-
հաններուն գոհացումին համար կատուց-
ուած բլրայ կը թախ, եւ խոտուղահանջ
շինարար մը կը մատնանչէ : Այս մամուլ-
ին հաս թաղուած բլրայը կարելի է պալա-
ցուցանել աշու, որ՝ բոս մամանակա-
դիրներուն նկարագրութեան, թաղուորին
յուզարկուարութիւնը սուրբերտ թաղ-
ման հանդիսաւորութեամբ կատարուած
է : Հալուական գաւաղանը, անտարա-
կայս, կամ եպիսկոպոսի եւ կամ արքայի
մը շիրիմին պատկանած պիտի բլրայ :
Barányné ժ.Ա. գարտ վերջը կը գնէ հալ-
ուական գաւաղանին շինութիւնը՝ :

Ոնդրայ տարկայ եղած Էրկրորդ յաշ-
արձանի Tarnaszentmáriaի եկեղեցւոյն
մասին, Csemegi József գրած է երկու
ուսումնասիրութիւններ, որոնց մէջ կ'ա-
պացուցանէ որ եկեղեցւոյ նուր եւ խո-
րանը սուրբեր մամանակներու մէջ շին-
ուած են : Եւոր «արտ» ազգին աշխարհիկ
որոհն եղած է, գոր ժ.Բ. գարտն՝ եկե-
ղեցւոյ վերածած են, աւելցնելով Raj-
naի աղպարով խորան մը : Vaclav Mencl
վերոյիշեալ ուսումնասիրութեան մէջ,
գտն տուած է որ եկեղեցին միեւնոյն գա-

նանէն, որուն մէջ պատկանի Feldebrőի,
ինչ որ արդէն Csemegiի Էրեւան հանաձ
րեկորները գնա աւելի փաստացի կ'ապա-
ցուցանեն : Կատուցուածքը, ինչպէս նաեւ
սիւնադարպերը՝ արեւելեան ազգեցու-
թեան նշաններ գոյց կու տան, ինչպէս
Feldebrőի եկեղեցին կու տայ հայկական
եւ վրացական ազգեցութիւնը : Ուստի, ոչ
միայն ճարտարապետութիւնը, այլ նաեւ
ճարտարապետական մասնակի ձեւերը
նոյն ազգիւններէն տաւջ եկած նկատուե-
լու են, ինչպէս Feldebrőի պարագային :
Այսպէս, ասոր ճարտարապետները ցեղա-
յին աշն սուրբերուն մէջ փնտուելու ենք,
որոնք՝ գաղթական հունգարացիներուն
հետ խոտնուած, հաստատուած են Կար-
պատեան հովիտին մէջ, եւ որոնք իրենց
փաղեմի հայրենի արուեստը տակաւին
կարող էին կիրարկել՝ :

Հունգար ճարտարապետութեան ներ-
կայ պատմութեան համաձայն, աշսոր-
ուան Հունգարիան գրաւող ժողովուրդին
հետ, որոչ չափով ճարտարապետ պատա-
կարց մըն ալ գաղթած է նոր հայրենիքը,
եւ հան շարունակած է իր արուեստը : Այս
արուեստապետները, որոնք հունգարե-
րուն հետ խոտնուեցան, ծաղած են « ka-
bar » ցեղէն, ինչպէս նաեւ Կովկասի պ-
ուան ցեղէն, որոնք իրենց կարգին՝ ձեր-
բաղատուած են « kazar » տիրապետա-
թեւէն : Կարարներէն գաւ, հունգարացի-
ներուն հետ խոտնուած էր նաեւ խոլիզմի
(հունգարերէն kaliz) կոչուած ցեղն ալ,

4. Vaclav Mencl: Két ősi építészeti emlék Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő, 1959, 217-220 old.
5. Kampis Antal: Magyar Művészettörténet. Budapest, 1961, 402 old.
6. Barányné: Il pastorale romanica in osso della chiesa di Feldebrő Corvina, 1952, 38-59 old
7. Csemegi József: A tarnaszentmáriai templom: Magyar Mérnök és Építész Egylet: Közlönye, 1941, 44-46 old եւ Antiquitas Hungarica 1949, 92-107 old. Deresényi id mű 19 old

Նկար քիւ 3
Rakamazի սկաւառակը

որ սասանեան տիրապետութենէն աղասուելով՝ միասին բերած ըլլալու է երբեմնի հայրենիքի ոսկերչութեան արուեստն ալ, որովհետեւ անոնց մէջէն ելած է kazar պետութեան ճարտարապետներու դասակարգը:

Արդարեւ, նոյն դարու հնութիւններու կարգին են Rakamazի սկաւառակը և Nagyszentmiklósի գանձը, որոնք կապեալ են աղակապութիւն կրկնելու և ապուան ձեռագործներուն հետ կապակցութիւն կը մատնանշեն: Առաջինը կնոջական զգեստի դարդ մըն է, որուն վրայ արծիւ մը նկարուած է թեւատարած, բերանը՝ տըրեւ, եւ ճիրաններուն մէջ՝ ջրային թոշուն մը բռնած (նկար՝ թ. 3): Երկրորդ հնութիւնը սեղանի վրայ դրուելիք ոսկեայ անոթ մըն է, որուն վրայ նկարուած է մարդ առեւտնդող առիւծաղլուխ անդդ մը? (նկար՝ թ. 4):

Որպէսզի կարենանք այս առարկաներու ծագումին մասին քննութիւն կատարել, նախ ակնարկ մը տալու ենք հունդար աղդին սկզբնաւորութեան: Այս պատմութեան զլուխը չափ աւելի մթին է՝ քան Հայ աղդի ծագումին հարցը: Գրաւոր աղբիւրները չիչ են, եւ լեզուարանական շատ մը սխալներով լի հետազոտութիւնը աւելի ևս կը կնճռոտէ հնախօսական հետազոտութիւնները: Հունդար ժողովուրդի կովկասեան յարաբերութիւններուն մասին, իբր հիմ կ'առնենք Կոստանդին Միրանաձին կայսրին հալսրդադրութիւն-190

նը. «Երբ Լեւոնտայի մէջ բնակող Թիւրքերուն և բէշենեօներու միջև պատերազմ ծագեցաւ. — կը գրէ — Թիւրքերը պարտուեցան և երկու մասի բաժնուեցան: Մէկ մասը Պարսկաստանի շրջանակին մէջ հաստատուեցաւ, եւ մինչև այսօր կը կրէ սաւալտիլի ասփալիլի անունը: Իսկ միւս մասը Արևմուտք գնաց՝ Եթեփեօզ կոչուած տեղը: ... Վերալիւնայ Թիւրքերու ցեղին, որ գնաց զէպի Արևելք ու հաստատուեցաւ Պարսկաստանի կողմերը, Արևմուտք բնակող Թիւրքերը՝ մինչև այսօր ալ՝ զեսպաններ կը զրկեն եւ կ'այցեւեն անոնց»¹⁰:

Ինչպէս հունդարական պատմութեան միւս աղբիւրները, Կոստանդին կայսրին այս վկայութիւնն ալ զանազան կերպով կը մեկնարանուի պատմապիւրներու կողմէ: Այլ և այլ են կարծիքները Պարսկաստանի շրջանակ և սաւալտիլի ասփալիլի յորջորջումներուն նշանակութեան մասին: Ոմանք կը համարին Կուր գետին մօտերը եղած ըլլայ անոնց հայրենիքը, որ մինչև ԺԳ. դարուն սկիզբը մնացած ըլլան և ապա ձուլուած մոնղոլներու հետ, որոնցմէ յարձակուի կրած են 1219-1225ի տոհմները, և հուսկ «մայարատ» անունով ճանչցուած են: Հունդար այս ցեղը

9. László Gyula: A nagyszentmiklós kincs-ről. Folia Archaeologica. 1957, 141-152 old.

10. Konstantin Porphyrogenita: A birodalom kormányzása. Budapest. 1950, 171-3 old.

ուի¹¹ : Եւ չափաւոր չէ ինչպէս ի վերջումը Ռուսոմնասէրներէն Լատեր Քումա զե- տին մօտ կը գետեղեն, այս հողամասը, Կոմկատի հիւսիսային շրջանակին մէջ, ունի տեղերը՝ ուր հունգարական անուն կրող քաղաքներու տներակներ կը դըռ- նուին¹² :

Ռուսոմնասէրներէն չափաւոր Կումա գե- տնոնց բնակավայրը, եւ կը նոյնացեն Պաշտիբային հետ : Այս կարծիքին հետե- տողները՝ հիւսիսէն իջած կը նկատեն «սաքիրնիր» ու բնակած Կոմկաստն յետներուն մէջ¹³ :

Ուրիշներ՝ «սաքիրնիր» Պարթևներու յաջորդներ կը համարին, պարսկական հարածանքներու ժամանակ՝ զայլած եւ անսունին փոխած¹⁴ :

Շատեր կը հաւատան, որ «սաքիրնի- ր» խառնուած ըլլան Հոներուն հետ, եւ 500էն ի վեր, իբր Հոներ, կ'երեւին պատ- մութեան մէջ¹⁵ :

Արեւելեան աղբիւրներուն աւելի կարե- տաութիւն տուող Ռուսոմնասէրները, Պարթևներու նախնիքը Հիթիթներուն մէջ կ'որոնեն, Ազոանիստանը կը համա- րին հունգար հին հայրենիքը, եւ Պար- թևներու շտապիլ կը համարին Հուն- գարացիները¹⁶ :

Կումայի գետեղերի հունգարները՝ Մոսիս Խորենացիի վերադրուած աշ- խարհադրութեան մէջ կը յիշատակուին 160ի տունները, երբ կը հազարով թէ Կոմկատի յետներուն սարսուռը կը բնա- կէին «Կուդամակար» (Kum-magyar) : Ասկիւ է հունգարացի ժողովուրդին ան- տան առաջին յիշատակումը¹⁷ :

Կումա գետի եղբայր շինուած հուն- գար քաղաքները հիմնադատակ կործա- նած են 1306ին՝ Լենկ-Խիմուրի բանակ- ներէն, եւ քաղաքներու բնակիչները Կոմ- կաս աղաատանած են : Ռուսոմնասէրները - ոչ միայն հունգարացիները, այլ նաեւ Փրանսացիներն ու գերմանացիները - ին- գուսներու, չեխներու, կարալուն- քու, հիւսիսային օսեմներու, արխազնե- րու, անդեմներու, զիզար ժողովուրդ-

Նկար թիւ 4

Nagyszentmiklósի սակեղէն սափորը

ներու մէջ գտած են հունգարական տար- րեր¹⁸ :

Իրերամերձ կենակցութեան հետեան- քով առաջ եկած կապակցութիւններէն զատ, ուրիշ աղբիւրներ եւս կը վկայեն հայ եկեղեցական կապերու մասին՝ հուն- գար ժողովուրդին հետ : Հոս յիշենք մազ- ֆուրներէ, այսինքն՝ Հոներէն նահատակ-

11. Molnár Erik: Magyarország története. Budapest, 1964. I. köt. 33 old.
12. Zichy Jenő: A magyar faj vándorlása. Budapest, 1897. I. köt. XXVI. old. Kuun Géza: Relationum Hungarorum cum o- riente. Századok, 1893: 788 old.
13. Molnár: id. mü 32 old.
14. Jerney János: Keleti utazása. Pest, 1851, II. köt. 244 old.
15. Jerney: id. mü 242 old.
16. Horvát István: Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből. Pest, 1825, 14 és 63 old.
17. Bendefy László: Gyeretyán országa. Bu- dapest, 1942, 22 old.
18. Bendefy: id mü 284-7 old.

... Երբ ինքնապատուր, որուն մաս-
նը, Փատառոս Բիւզանդի համաձայն, կա-
տարուած է Աղուաններու երկրին մէջ¹⁹։
«Սաբիր» ժողովուրդը երբ «կուտուցուր»
ժողովուրդին մէջ ձուլուեցաւ, անոր
Քիւրտ անունով առաջնորդը, որ 619ին
մկրտուեցաւ՝ յոյն եւ հայ քահանաներու
ձեռքով, արդիւնաւոր զորք կառարեց՝
գարձի բերելով իր ազգը՝ Լեպեռաւայի
մէջ²⁰։

Մատնանշած մեր յարարերութիւններու
հիման վրայ՝ հաւանական կարելի է նը-
կատել, որ հունդարացիներու կերտած
հայոճ եկեղեցիները, ո՛չ թէ կարարնե-
րու եւ աղուաններու զօով կրցած են կա-
տուցանել, այլ իրենց իսկ վաղեմի կող-
կասեան հայրենիքին մէջ՝ հայութեան
հետ, Հայոց եկեղեցւոյ հետ ունեցած
ուղղակի յարարերութիւններուն շնոր-
հիւ ալ ճարտարապետութեամբ են շին-
ուած հայկական ճարտարապետութեան
ոճով բարձրացած շէնքերը, անոնց յա-
տակաւորները եւ ասկերչական առարկա-
ները։

Թշուկա յոյուածիս հետ ուղղակի կապ
չունի, բայց յիշելով հունդարական յա-
րարերութիւնները հայ ազգին հետ, չեմ
կրնար զոնց բնել երկու իրողութիւններ,
որոնցմէ հետեւումը հանել չեն կրցած
հունդարացի զիանակումները։

1) Jerney János առաջինն ըլլալով՝ հա-
ղարցած է Cseles Marton Թիսուսեան կրօ-
նաւորին օրագրութիւնները, որոնք նախ
Վատիկանեան զիտանին մէջ էին, ու հիմա
Պոտսդափեշտի Համալսարանի հատարածու-
թիւն մէջ կը գտնուին. հոն, կ'ըսուի թէ
1695ի Ապրիլ 8ին՝ խօսած է հայ վանա-
կանի մը հետ, որուն անունն էր Յովսէփ,
որ կ'ըսէր թէ Թիւրքերուն քով լսած է
Փոքր Հունդարիոյ եւ Մեծ Հունդարիոյ
մասին, որոնցմէ մին Օրբո Մաքար, իսկ
միւսը՝ Նրկար Մաքար կը կոչուէին²¹։

2) Այս տեղեկութեան շուրջ, կը գրէ
Benedffy László, թէ երկու անունները
ո՛չ թէ քաղաք՝ այլ ժողովուրդ կը նշա-
նակեն. այն տանն ուշադրաւ կը դառնայ
Նեճիպ Ասիմին ըսածը՝ թէ «Մաճար ցե-

ղի պատկանող վրանարնակ հովիւները կը
բնակին Թիւրքիոյ ե Պարսկաստանի սահ-
մաններուն վրայ։ Լեղուներն էին Թրքա-
կան բարբառ մըն է, քիւրտ եւ պարսիկ
բառերով խառն։ Տակաւին կան մաճար-
ներ Պիթիսի եւ Վանի, ինչպէս նաեւ Սե-
րաստիոյ գաւառին մէջ։ Այս մաճարնե-
րուն մէջ՝ կան մեծ եւ փոքր կոչուած մա-
ճարներ²²։

Այս երկու տեղեկութիւնները կ'ապո-
ցուցանեն որ տակաւին ԺԷ. դարուն հուն-
դարացիներ կ'ապրէին Հոյաստանի եւ
Քիւրտիստանի մէջ։ Ուրեմն, տարակոյտ
չի մնար որ հունդար եւ հայ ժողովուրդ-
ները միասին բնակած ըլլան, եւ անոր
հետեւանքով՝ մշակութային փոխադե-
ցութիւններ տաջ եկած ըլլան։

Գործնական գետնի վրայ, ինչ որ հուն-
դար ժողովուրդը Արեւելէն հետը միա-
սին բերած էր, բնականաբար՝ բաւարար
պիտի չըլլար ժամանակի ընթացքին ա-
ռաջ եկած կարիքներու հանդէպ։ Նրիտա-
նարդ հունդար եկեղեցին հորկադրուած
էր արտասահմանէն ալ օժանդակութիւն
ստանալ. նախ եւ առաջ այն երկիրներէն,
ուրիշ իր քաղաքները կու գային։

Հունդարական եկեղեցին ուղղակի չը-
կապուեցաւ. դարուն ազդեցիկ Clunyի
կեդրոնին հետ։ Իր քարոզիչները Խա-
լիայէն եկան։ Հոռմի Ս. Ալեքսանդրոս
Վանքին անանուն կրօնաւորները, Վենե-
տիկի S. Gerardo Աբրահմ եւ չեխ բնե-
ղիկոսանները եղան այդ առաջին քարո-
զիչները։

Արպաղ թաղութեան հարստութեան
առաջին չըջանին՝ հունդար եկեղեցիները
եւանտեւան էին, եւ պապիլիկ տիպար ե-
կեղեցիներու խումբին կը պատկանէին։

19. Chorenai Mózes : Nagyörményország
története. Szamosujvár 1892, 203 old.
Համա. Փատառ. Բուդ. Գ. գլ. 2. (աղ. Վե-
նետիկ, Ս. Ղազար, 1933, էջ 25-26)։
20. Benedffy László: Kummagyar. Buda-
pest, 1941, 32 old.
21. Jerney: id. mű 302 old.
22. Benedffy Gyertyán 410-11 old

Եկեղեցիներու և կառուցուածքը, զապա-
տական և Հիւսիսային Իտալիոյ Եկեղե-
ցիները կը յիշեցնէ, և և յատկօրէն կը
զատուի բիզանդական Եկեղեցիներու ու-
ճէն, կամ Ֆրանսական ու գերմանական
Եկեղեցիներու յօրինուածքէն: Այս տի-
պարը ամէնէն տակի հաստատարօրէն,
դիւրաւ վերակադմելի ձեւով պահած է
Pécsի մայր Եկեղեցին (նկար՝ Թ. 5, 6):
Դեռ ԺՖ. դարուն մէջ ալ, յազմաթիւ, և
բիւթէ շատ Փէշի Եկեղեցիին նախատի-
պարին վրայ կառուցուած մանական և-
կեղեցիներու յատակադիմներ կը պրա-
նենք:

Այստեղ, հեղինակը լայնօրէն կ'անդրադա-
նայ խաչական ճարտարապետութեան ազդե-
ցութեան վրայ, ինչ որ նիւթէն թէքէ խո-
տորոմ նկատելով՝ թարգմանած ընէր:

Հունդարական ճարտարապետութեան
պատմութիւնը քննելով, անկարելի չի
թուիր մեղի այն հետեւանքին յանդէսը՝
որ պայութիւն ունեցած ըլլայ խաչացած
հայ պապով մը, մանաւանդ Փափայի
մէջ, ու անհետացած՝ հիւսիսային Իտա-
լիոյ հին Եկեղեցիներուն հետ: Գիտենք
որ Միլանի մէջ արդէն ԺԱ. դարուն, հայ
պապովը Եկեղեցի մը ունեցած է²³. Եւ
նկատելով հայ ճարտարապետութիւնը
իր «ապլային» արուեստ, իրաւացիօրէն
կրնամ ենթադրել, որ Միլանի քարակոփ-
ները՝ զոյգիական հայերէն առած ըլլան
հայկական ոճը, եւ կրնայ ըլլալ որ Հուն-
դարիս հաստատուած Միլանցիներու մէջ
ալ հայեր եղած ըլլան:

Փէշի արհեստանոցը ամբողջական զը-
պրոց մը հիմնած է Հունդարիոյ մէջ. և
եթէ ուզենք մեկնել թէ ինչո՞ւ այնքան
չուտով տարածուեցաւ անոր ազդեցու-
թիւնը, նկատելու ենք որ հայ և վրա-
ցական տարրերու բարեկոխութեամբ ձեւե-
րը՝ հնուց իբրեւ. ծանօթ տարրեր ընդուն-
ուած էին Հունդար ժողովուրդի կողմէ:

Փէշի մոնիփմերը և ոճը, ոչ միայն չի-
նարարական ուրուարդներուն մէջ, այլ
նաեւ մայր Եկեղեցիներու զարդանկարնե-
րուն մէջ ալ գտած է ընդունելութիւն.

Նկար Բ. 5

Pécsի Եկեղեցւոյն ներքնամասնուր

Հունդարական առաջին ձեւադիրներուն
մէջ ալ այս զարդանկարչութիւնը որդե-
կրուած է: Հոս յիշատակելու ենք «Չա-
տարիս» կոչուած Աստուածաշունչը, զոր
աստորիացի քննադատները սխալմամբ կը
զատաօրէն Սալցպուրկի զարդանկար-
չութեան կարգին. անոր մանրանկարները
զիտելով, սակայն, մենք հոն Փէշի լոմ-
պարտական ճարտարապետներու զար-
դերուն կը հանդիպինք²⁴:

Ոսկերչութեան մարդին մէջ, այդ չոր-
ջանին կը տարածուի զխաւորարար ցան-
ցակերպ զարդարուեստը, որուն արտա-
դրած արծաթաթիւ կամ ոսկեթիւ զարդե-
րը ստէպ կը համապատասխանեն Փէշի
որմնադարձերուն. սրինակ, կղմէս թա-
լուորին վերեղմանէն զուրս եկած մա-
կանը, Սուրբ Լատիսլաւի մանաւանդ-
ութիւն վերին զարդերը: Լոմպարտական
զարդերը երեւան կու գան նաեւ զգետնե-

23. Hovhannesian Eghia: Armenia népe.
Gödöllő, 1934.

24. Deresenyi id mü 48 old.

Նկար քիւ 6
Pécsի հեթնամատարան խոյակը

րու, թափածու կամ կոփածոյ զարդերու վրայ ալ:

Եզրտակացնելով, կրնանք հետևեցնել՝ որ ժվ. դարու րնթացքին, ճարտարապետութեան և զեղարուեստի մէջ միաձև ոճ մը կազմուեցաւ, որուն փէշի ուն անունը կու տան, որովհետեւ այդ վայրին մէջ յատկապէս յայտնուած է: Ասոր ծառայողները հիւսիսային խաչաքիւնները եղած են, իսկ իրենց ծաղումը վրաստանէն և Հայաստանէն եղած է:

Բիւզանդիանէն եկած ազդեցութեան մէջ գեւ ազդեցութեամբ չէ հայկական տարրը: Բիւզանդական արուեստին ազդեցութիւնը ամէնէն աւելի Esztergomի եկեղեցիները կը կրեն, նկատի չառած Արապ հարստութեան տակն չինուած յունական եկեղեցիները: Esztergomի մայր եկեղեցւոյն գլխաւոր դրան ոճը, նայեալս ծառայած է Հունդարիոյ մէջ: Ուշագրութեան արժանի կէտ է անոր մէկ զարդը, որ կը ներկայացնէ Պելա Գ. չինարար թագաւորը (1172—1196), որ կը նստի Հունդարիան Սուրբ Աստուածածնի առիկա տաճին ներկայացումն է «Մարիամու Թագաւորութեան» Regnum Mariannum զազափարին:

Գիտենք որ Մանուէլ կայսրը, իբրեւ իր յաջորդը մեծցուցած է Պելա Գ. Թագաւոր-

ըր: Եւ այդ զրաւոր սառ ու սրայս Esztergomի մէջ կար հայկական-զաղութ մը ու հայկական եկեղեցի, որ թաթարներու արշաւանքով կործանած է: Տակաւին ծառի շէնք զաղութին կեանքի մասին, և ասոր համար՝ շէնք գիտեր թէ անոր ազդեցութիւնը ինչ չափով եղած է Հունդար զեղարուեստին վրայ: Ամէն պարագայի, ստոյգ իրականութիւն է, որ Պելա Գ. թագաւորին կերպարանափոխած եկեղեցին և նաւերը՝ չինուած են ո՛չ թէ բիւզանդական, այլ ասորական եկեղեցիներու ձևին վրայ:

Յիշելու ենք զեւ Vértesszentkereszt վանքի ալ, որ Արեւելքէն ստացած է իր յատուկ — ևստեղծ — ձևով — խորանին կերտուածքը: Չի դիտցուիր, սակայն, թէ այս ոճը եկեղեցւոյն Չափ Նիկողոսին յոյն կնոջ վերադրելու է, թէ այն միւս իրողութեան, որուն համաձայն՝ Չափ ազդին անդամները մասնակցած են Անգլոսա Բ. թագաւորին խաչակրութեան, որ իր վերադարձի ճամբուն վրայ, անցած է Կիրիկիոյ հայկական թագաւորութեան հոգամասէն:

Հունդարներու Հայոց հետ ունեցած բազմակի յարաբերութիւններու և կապակցութիւններու մէջէն, մեր նկարագրութեան մէջ, հպարտօրէն նշեցինք այն կէտերը, որոնցմով հայկական զեղարուեստը՝ երիտասարդ քրիստոնեայ Հունդարացիներու վրայ տարածած է իր ազդեցութիւնը, և որուն շնորհիւ՝ հայկական ոճը զարգարեր է Հունդար ժողովուրդին աստուածային պաշտամունքի վայրերը, և իրենց ազգային թագաւորներուն շիրիմները:

Պուստփեշտ

ՏՈՄՈՆՔՈՇ ՔՐՈՊՈՒԼԻ
(Իրգմն. Հ. Ղուկաս Ֆելդիան)

Régi magyar templomok örmény kapcsolatai.

Irta: Korbuly Domonkos.

A 896. évben Árpád vezérlete alatt a Kárpátmedencébe érkezett magyarság állami létének biztosítása érdekében Géza fejedelem megkeresztelkedett, fia Szent István pedig legyőzte a többi törzsfőt s megkezdte a feudális állam szervezését. Az új társadalmi rend bevezetéséhez nélkülözhetetlen volt a keresztény egyház támogatása.

Az egyház térítő munkássága az építéset, képzőművészet és iparművészet felhasználásával is folyt és művészeti alkotásokat hívott létre. Ezért Szent István király reformjai nem csak a társadalmi fejlődés szempontjából voltak fontosak, hanem ugrásszerű változást jelentettek a művészet terén is. A legújabb szakirodalom (1) szerint, ilyenek Feldebrő és Tarnaszentmária falvak templomai.

Feldebrőn négyzetes alaprajzú, három oldalán félköríves apszissal záruló templomot építettek a XI. század elején. A keleti — a szentély — rész alatt kéthajós altemplom húzódik. A felső templom oszlopkötegeiből ma már csak néhányat ismerünk; ezek elhelyezése görögkereszt alakú, kupolával fedett öt hajós belső konstrukciót sejtet. E korban az altemplom felett azonos pillérállású, felemelt szentélyrész állhatott és a lejárata a szélső mellékhajóból nyílt. Középpütt két kis ablakon azok tekinthettek le, akik nem akartak vagy nem mehettek le az altemplomba, az ott pihenő szent, vagy mártir vagy világi előkelőség koporsójához. Az altemplomot kezdetlegesen alakított öt kötegpillér osztja két hajóra és bordátlan keresztboltozat fedi.

A XIII. század folyamán — valószínűleg a tatárjáráskor — megrongálódott részben el is pusztult öt hajós felsőrészt, egy-hajós román templomná vonták össze, a kívülrekedt lejárók helyett, pedig középen nyitottak újat, átalakítva az altemplom boltozati rendszerét is (2).

Ugyanezt az építőtechnikát, a könyagnak ugyanezt a megoldozását találjuk a Feldebrőtől pár kilométerre fekvő Tarnaszentmária kis templománál is. Itt azonban nem az egyszerű kis kriptá, hanem a téglalakú hajó, és az ahhoz csatlakozó karéjos fülkékkel bővített szentély a jelentős. A templom belső falai mellett indákkal díszes köpadkán gazdag lábazatú oszlopok állanak, amelyek egykor arkádíveket hordtak.

A feldebrői és a tarnaszentmáriai templomok térrendszere és részletformáik oly nagy mértékben különböznek a XI. századi magyar templomokétól, hogy a magyar művészettörténet az 1959 évig, e két templom építését a honfoglalás előtti időre helyezte. Eredetük tisztázását KAMPIS ANTAL tanulmánya (3) termékeny vitával indította meg, azzal hogy Meinwerk paderborni stílusából igyekezett Feldebrőt levezetni, 1050-1080 közé helyezve a templom építését. Bár megállapítása téves, értékesek a megfigyelései, amelyek a templomépítés periódusaira és az átépített részekre vonatkoznak. A hozzászólások alapján tisztázódott a templom centrális alaprajzi rekonstrukciója, amit VÁCIÁV MENCL építész-történésznek a "Pamiatky a muzeá" című folyóirat 1959. évi 9. számában közölt tanulmánya tett teljessé. Ugyancsak MENCL mutatott tá arra, hogy a feldebrői téralakítás Európaszerte spóraszerűen jelenik meg (Germigny-des-Prés) és eredete örmény vagy grúz területre mutat. (4) Megállapítását a magyar művészettörténet az Aba nemzetség és a kabar

törzs kaukázusi kapcsolataira vezette vissza.

Feldebrő esetében döntő kérdés, hogy milyen célra épült a templom? A nagyméretű (24 x 24 m) altemplom, a szentély előtti lelátó nyílások nem hagynak kétséget az itt elhelyezett szentély jelentős voltáról. E terület az Aba nemzetség szállásbirtoka volt. Kézenfekvő, hogy Aba Sámuel királyra gondoljunk. Az általa alapított sári monostor idevaló helyezését már DIVALD felvetette, KAMPIS pedig újabban felelevenítette.(5)

Ez a feltevés annál elfogadhatóbb, mert egy itt talált, csontból faragott pásztorbot és a templomnak a korabeliekhez mért tekintélyes minivolta feltételezhető igényes építtetője miatt. Aba Sámuel temetkezési helyének iderögzítését támogatja, hogy a király sári monostorban való eltemetőségét a krónikák úgy írják le, mint egy szent temetését. A pásztorbot feltételezhetően püspök vagy apát sírházhoz tartozott. Bárányné a pásztorbot készítését a XI.század végére teszi.(6)

A másik vitatott emlékről, a tarnaszentmáriai templomról CSEMEGI JÓZSEF írt két tanulmányt,(7) melyek lényege szerint a hajó és a szentély eltérő korban épültek. A hajó az Aba nemzetség világi csarnoka, amelyet a XII.században alakítottak át templommá, megtoldva rajnai típusú szentéllyel. V.MENCL idézett tanulmányában megállapítja, hogy a templom egyetlen építési periódusában készült és ugyanabba a művészi körbe tartozik, mint Feldebrő, amit a CSEMEGI által kimutatott részletformák még pregnansabban jobban kidombrótnak. Az elrendezés kelet felé mutat éppenúgy, mint az oszlopok díszítése is, örmény és georgiai területekre, tehát nemcsak az építőtechnika, hanem a részletformák is ugyanaból a forrásból vezethetők le, mint Feldebrő esetében. Így Tarnaszentmária építőt a magyarsággal betelepült népek között kereshetjük, akik a Kárpátmedencében még alkalmazták egykori hazájuk műgyakorlatát.(8)

A XI.század első háromnegyedében épült magyar templomok épületplasztikai anyaga 3 nagy csoportba osztható. Az első csoport kövein szinte teljesen azonos formában jelennek meg a honfoglaláskori tarsolylemezkör palmaletta díszei, az indával átfűzött pálmalevelek. A bőrtáskát védő palmalettás díszű, ezüst tarsolylemezek nagyrészt a Tisza környékén ezen belül is a Verecke - Felső-Tisza útvonal mentén levő honfoglaláskori sírokból kerültek elő.

A hazai művészettörténet szerint a honfoglaló magyarsággal együtt jelentős kézműves réteg is vándorolt az új hazába és itt is folytatta mesterségét. Ezeket a kézműveseket - szerintük - a honfoglalókhoz csatlakozott - a kazár birodalomból kivált - kabar törzs, valamint a Kaukázus vidéki alánok egy törzse szolgáltatta. A kabarok között a magyarsággal együtt vonult egy khorezmi (káliz) töredék is, akik viszont a Szaszanida birodalomból szakadtak ki és magukkal hozva ősi hazájuk ötvösművészetét és közülük került ki a kazár birodalom iparos rétege.

Egyébként más honfoglaláskori emlékek, mint a rakamazi korong (a női ruhát díszítő ezüstkorongon egy kiterjesztett szárnyu, szájában indás levelet, karmaiban egy-egy vízimadarat tartó sas) és a nagyszentmiklósi kincs (az aranyedény készlet darabjain embertrájló griff, oroszlánfejű griffet lovagló ember, acsarkodó vadállatok) is a Kaukázus környékére mutatnak és az alán kézművességgel tartanak rokonságot LÁSZLO GYULA szerint.(9)

A honfoglaló magyarság keleti díszítő elemei származási helyének meghatározásához, ki kell térnünk a magyarság kapcsolataira a georgiaiakkal és az örményekkel. Mindhárom nép őstörténete homályos. Azonos vonásuk idegen származáskutatóik kétségbevonják a nemzeti krónikáik hitelességét és a nyelvészet túlsúlya hátrányosan ránehezedik a régészeti következtetésekre.

A magyarság kaukázusi kapcsolataihoz az örmény származású Biborbanszületett Konstantin császár közlését veszem alapul: "Amikor a Levediában lakó türkök és a besenyők között háboru tört ki, a türkök vereséget szenvedtek és két részre szakadtak. Az egyik rész Perzsia vidékén telepedett le és ezeket a türkök régi nevén mostanáig "

" szavartoi aszfaloi -"nak hívják. A másik rész pedig nyugatra ment az Etelközű nevezetű helyekre... A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely Kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó türkök mostanáig küldenek követeket és meglátogatják őket és gyakran hoznak választ tőlük ezeknek. "(10)

Mint magyar őstörténettel kapcsolatos minden forrást, ezt a híradást is többféleképpen értelmezik. A vélemények eltérnek a " Perzsia vidéke " és a " szavartoi aszfaloi " jelentésének értelmezésében.

Az első helyezik a Kura folyóhoz, ahol a 13. század elejéig tarthatták magukat, és velük azonosítható az 1219-1225 között a tatárok által megsemmisített magyar nép. Ez a magyarság sevordi néven fordul elő az örmény forrásokban, (11) és egyes armenológusok Alvánia (a mai Aszerbejdzsán) őslakóinak tartják őket, mint a magyar-örmény SZONGOTT K. is "Már egyebütt megmondottam, miként Sapardia, mely Dárius feliratában a hunokkal, örményekkel együtt adatik elő, Felső Örményország Sabir kerülete. "(12)

Mások szerint a szabirok a párthusok utódai és a perzsák elnyomásai elől kiköltöző párthusok vették fel ezt a nevet. (13) Az őstörténetben mélyebbrehatólók a párthusok elődei a hetitákban keresik, a párthusok maradékainak tartják a magyart és Alvániába helyezik az ősmagyar hazát. (14)

Hirdetik azt is, hogy a szabirok összeolvadtak a hunokkal és a Kr.u.V. századtól már hun nemzetségeként szerepelnek. (15)

Sok őstörténetkutató a Kaukázus észki lejtőjére, a Kuma folyóhoz helyezi ezt a területet, arra a vidékre, ahol a Magyar nevű városok romjai léteztek. (16) A kumanent magyarságot HORENEI MÓZES örmény krónikás is említi. Földrajzi munkájában írja, hogy Kr.u. 460 körül a Kaukázus észki lábánál laktak a Guma-makar-ok. A név keleties kiejtése Kuma-magar és így a magyar népnév első említésének tekinthetjük. (17) Meg kell azonban emlétenni, hogy a magyar armenológusok a név első felét nem Guma-nak, hanem Gud vagy Guda névnek fordították. (18)

A Kuma melletti Magyarország városait 1396-ban földig rombolták a mongol csapatok és a lakosok egy része a Kaukázusba menekült. A kutatók - nemcsak a magyarok, de a franciák és németek is - az ingus, cserkesz, kabard, észak-osszét, abkház, andi, digor népekben fedeztek fel magyar elemeket. (19)

Az egymásmellett, illetve egymás közelében való élésből következtetett kapcsolatokon kívül forrásanyag is bizonyítja az örmény egyháznak az ősmagyarsággal való kapcsolatát. Emlékezhetünk a masszagéták vagyis a hunok által megölt Gergely püspökre, akinek halála BIZÁNCI FAUSZT szerint Alvániában történt. (20) A szabirokat magukba olvasztó kuturgur nép fejedelme Kürt 619-ben megkeresztelkedett és bizánci meg örmény papokkal térítette népét Levediában. (21)

Döntőnek kell tekintenünk az örmény építészeti anyagokat. A 915-ben épített Agh-tamar-i templom falain életfát, szárnyas oroszlánt, kos fejű madarat, vicsorító farkasokat, sastól elragadott madarat láthatunk. A XI. századbeli Magavarank templom falára emberfejű madarat és oroszlánt véstek a művészek. A XII. századi Airi Vank templomának egyik belső oszlopfeijén sas tart karmaiban egy állatot. (22)

Az ismertetett kapcsolatok alapján valószínűsíthető, hogy Árpád a honfoglaló magyar

sága az örmény stílusú templomait, nem a kabarok és az alánok közvetítésével építette fel, hanem részben a korábbi honfoglalóknak, részben saját maguknak a kaukázusi őshazában az örménységgel, az örmény egyházzal való kapcsolatai során szerzett művészi ismeretei felhasználásával készítette az örmény stílusú épületeket, épületplasztikákat és ötvösmunkákat.

Nem tartozik szorosan dolgozatom anyagához, de a magyarság örmény kapcsolatainak említésekor nem mulaszthatom el felhívni a figyelmet két oly közlésre, melyekből a kutatók még nem találták meg a magyarsággal való kapcsolat útjait.

Az elsőt először JERNEY JÁNOS közölte "CSELES MÁRTON jezsuitának a vatikáni levéltárban volt, most a pesti egyetem gyűjteményében levő jegyzése: Anno 1695 die octava Aprilis locutus sum cum quodam Eremita Armeno, Josepho nuncupato, qui refert apud Turcas se audivisse de Hungaria minore et de Hungria majore: illam vocant Otto Magyar, hanc Vas Magyar." (23)

E feljegyzéssel kapcsolatban BENDEFY megemlíti, hogyha a két név nem várost, hanem népet jelöl, akkor figyelemreméltó NÄDZSIB ASZIM híradása: Madzsar törzsbeli sátoros pásztorok laknak Törökország és Perzsia határán. Nyelvük valami ókori nyelvjárás, kurd meg perzsa szavakkal felelerezve. Vannak továbbá madzsarok a bitliszi és a váni, nemkülönben a szivasi kormányzóságokban is. E madzsarok között vannak kis madzsarok és nagy madzsarok (24).

Ha e két híradás azt bizonyítja, hogy még a 17. században is éltek magyarok Örményországban és Kurdisztánban, úgy nem kétséges a magyar és az örmény nép együttélése és az ebből következő kulturális egymásrahatás.

Az a gyakorlat, amit a magyarság Keletről hozott magával, természetesen nem egy-magában jelentkezett a szükségletek kielégítésére. A fiatal magyar egyház támogatást kapott külföldről is, elsősorban azokról a helyekről, ahonnan a térítők jöttek. Az első térítőket Itália adta. Az Árpád-kori első magyar templomok 3 hajósak és a bazilikás templomstílushoz tartoznak. Ezek őstípusát Lombardiában, közelebről Páviában véljük megtalálni a magyar művészettörténészek, ahol a XII. század elején, a S. Michele és a S. Pietro in Ciel d'oro-n, e két hatalmas méretű templomon kívül a kisebb templomok egész légiját emelték. A jellegzetes páviai stílus összetevőiből kiemelik, hogy erősen hatott a páviai kőfaragókra az örmény és a georgiai épületplasztika. (25) A S. Michelét, ennek a "barbár" fantáziának az olasz művészetben való legkésőbbi jelentkezéséről említik. A Pávia-i építkezések hirtelen lendületét az 1140-es években a megbízások csökkenése követte, ami együtt járt a kőfaragók nagyobb mérvű elvándorlásával. Magyarország ez időben szoros kapcsolatot tartott fenn az egymással harcban álló Felső-olasz városokkal, amelyekben gyakran jelennek meg magyar segéd csapatok.

Egy későbbi krónikás azt is tudja, hogy amikor Barbarossa Frigyes elfoglalta Milánót, akkor a meggyötört, kiszorult városnak egy egész városnegyede menekült Magyarországra, ahol a pécsi és a kalocsai egyházmegyéek határán Francavilla városát alapította. Francavilla említésével azonban találkozunk már a Szentföldre igyekvők útleírásaiban és Idrisi arab geografnál is a XI. században, ami arra mutat, hogy az olasz letelepedés korábbi, mint Milánó elfoglalása. Olasz névű helységet azonban ismerünk közvetlenül Pécs mellett is.

Mindenesetre nagyon valószínű, hogy a páviai munkáktól felszabadult és vándorútra kelt mesterek, - akiknek munkássága Itália más vidékein, sőt Európaszerte (Spanyolország: Ripol; Svédország: Quedlindburg, Lund; Németország: Regensburg, Gelnhausen; Ausztria: Millstatt, Schönegrabern) is kimutatható, - hozták el gyorsan a lombard kőfaragás stílusát Pécsre és tanították meg erre a magyar kőfaragókat is. A feltevést, hogy néhány olasz kőfaragó

vezetése alatt álló helyi műhely készítette a faragványokat, támogatja az a körülmény is, hogy Pécsen nem egyedül a "népoltár" díszítése volt a feladat, 1135 és 1145 között, hanem ezzel egyidejűleg készült a szentélykorlát és az altemplomi lejáratok Magyarországon páratlanul álló dombormű sorozata is.

Ujabbán a faragványokban - motívumaik alapján - bizánci hatást mutatnak ki, ami megfelelne az igazságnak, ha csupán a motívumok származását nézzük, - stílusuk azonban ennél többet mond: a páviai kőfaragás sokszor nem is Bizáncból, hanem közvetlenül Georgiából vagy Armeniából vette át ezeket a motívumokat és így - közvetve - onnan kerültek Pécsre. (26)

A művészettörténet leírt megállapításaival kapcsolatban lehetetlen nem utalni Észak-Olaszország régi, letűnt, templomaival együtt elolvaszosodott, örmény kolóniáira. köztük a páviaira is. Tudjuk, hogy Milánóban az örmény kolóniának már a XI. században szép temploma volt, (27) és tekintve, hogy a kőfaragás az örmény építkezés "nemzeti" sajátossága, joggal feltételezhető, hogy a milánói kőfaragók a betelepült örményektől vették át az örmény stílust és lehet, hogy a Magyarországra költözött milánóiak között örmények is voltak.

A pécsi építkezéseknél foglalkoztatott kőfaragó műhely egész iskolát alapított Magyarországon és ha azt keressük, miért terjedt el hatása oly gátnélkül, akkor számításba kell vennünk, hogy az örmény és georgiai elemek átalakított formái régi ismerősként vette magába az akkori magyarság.

A pécsi motívumkincs és stílus nemcsak a korabeli épületplasztikában kapott helyet hanem a székesegyházak festett díszei között is. Sőt ezt a díszítő ornamentikát terjesztik az első magyar kódexek is. Köztük az úgynevezett csatári Biblia, amelyet az osztrák kutatás tévesen sorol a salzburgi könyvfestészet emlékei közé. (28)

Az örvösség területén ebben az időben terjedt el nagyobb mértékben a filigrános díszítés, aminek vékony ezüst vagy arany drótból font motívumai gyakran egyeznek a pécsi faragványokkal. Így a Kálmán király sírjából előkerült jogar, Szent László király fejéretartójának felső része. Feltűnik a lombard dísz a korabeli ruhadíszek öntött, vésett darabjai között is.

Osszefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a XII. század folyamán a magyar művészetben egységes stílus alakult ki, melyet legjelentősebb központjáról pécsi stílusnak neveznek. Terjesztői észak-olaszok, eredete pedig Armeniára és Georgiára mutat.

A Bizánc felől hazánkba érkezett hatásokból az örmény eredetűek még nem kerültek kiszűrésre. A hatás eléggé erős lehetett, mert Armeniában előbb épültek keresztény templomok, mint a Kelet-római birodalomban, mert a Balkán-félsziget keleti felében már az V. századtól kezdve népies örmény kolóniák létesültek és több örmény eredetű császár ült Bizánc trónján is.

Bizánci technikát leginkább az esztergomi diplomok mutatnak, - figyelmen kívül hagyva az Árpád-kori görög szertartású templomokat. - Az esztergomi székesegyház főkapujának típusa, a Porta Speciosa szintén elterjedt egész Magyarországon. Figyelemreméltó motívuma, hogy rajta az építő III. Béla király felajánlja Magyarországot Szűz Máriának, mert ez az első ábrázolása a Regnum Marianum gondolatának. Tudjuk, hogy III. Bélát Mánuel bizánci császár az utódjának nevelte, de azt is tudjuk, hogy az Árpádok korában egyedül Esztergomban volt örmény kolónia és örmény templom, melyek a tatárjáráskor pusztultak el. A kolónia történetét részleteiben még nem ismerjük és ezért nem lehet írni a magyar művészetre gyakorolt hatásáról sem. Mindenesetre tény, hogy a III. Béla által újjáépíttetett templom szentélye és mellékhajói nem a bizánci, hanem a szíriai bazilikák sajátosságait mutatják.

Említésremélő még a vértesszentkereszti monostor, mert a Keletről kapta különleges - lóhere alakú - szentélyzárását. Nem tudni azonban, hogy ez a stílus a templomépítő Csák Miklós görög feleségének tudható-e be, avagy keletkezésében szerepet játszott az a tény is, hogy a Csák nemzetség több tagja résztvett II. András király keresztes hadjáratában, amely visszafelértébe nemcsak áthaladt, hanem meg is állapodott a kilikiai Örményországban.

A magyarság gazdag örmény vonatkozásai, kapcsolatai közül a leírtakban foglaltam össze azokat, amelyekkel az örmény művészet hatott a magyar művészetre és amelyek eredményeként örmény stílus díszítette a magyarság istentiszteleti helyeit és nemzeti királyainak sirjait.

IRODALOM:

1. DERCSÉNYI D.: A magyarországi művészet. Budapest. 1964.
2. LUX G.: A feldebrői templom. Magyar Mérnök és Építész Egylet Köz. 1942. 89-94.
3. KAMPIS A.: A feldebrői altemplom. Művészettörténeti Értesítő 1955. 178-94.
4. MENCL V.: Két ősi építészeti emlék Magyarországon. Művészettört. Ért. 1959. 217-20.
5. KAMPIS A.: Magyar Művészettörténet. Budapest. 1961. 402.
6. BÁRÁNYNÉ : Il pastorale romanica in osso della chiesa di Feldebrő. Corvina. 1952. 38.
7. CSEMEGI J.: A tarnaszentmáriai templom. Magyar Mérnök és Építész Egylet Közölnye. 1941. 44-46. és Antiquitas Hungarica. 1949. 92-107.
8. DERCSÉNYI : id. mű 19. old.
9. LÁSZLÓ GY.: A nagyszentmiklósi kincsről. Folia Archaeologica. 1957. 141-52.
10. PORPHIROGENITA KONSTANTIN : A birodalom kormányzása. Budapest. 1950. 171-73.
11. MOLNÁR E.: Magyarország története. Budapest. 1964. I. köt. 33.
12. SZONGOTT K.: A magyarok eredete és őslaka. Szamosújvár. 1906. 185.
13. JERNEY J.: Keleti utazása. Pest. 1851. II. köt. 244.
14. HORVÁT I.: Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történetéből. Pest. 1825. 14 és 63.
15. JERNEY J.: id. mű. 242-44.
16. ZICHY J.: A magyar faj vándorlása, Budapest. 1897. I. köt. XXVI.
17. BENDEFY L.: Gyeretyán országa. Budapest. 1942. 22.
18. SZONGOTT K.: id. mű. 172. és LUKÁCSY K.: A magyarok őselei... Kolozsvár 1870. 147.
19. BENDEFY L.: id. mű 284-87.
20. HORENEI M.: Nagy-Örményország története. Szamosújvár. 1892. 203.
21. BENDEFY L.: Kummagyararia. Budapest. 1941. 32.
22. UTUDJIAN E.: Les monuments Arméniens. Paris. 1967. 115-17; 176-78; 217 sz. fényképek.
23. JERNEY J.: id. mű 302.
24. BENDEFY L.: Gyeretyán 410-11.
25. DERCSÉNYI D.: id. mű 38.
26. DERCSÉNYI D.: id. mű 40.
27. HOVHANNESIAN EGHIA : Arménia népe. Gödöllő. 1934.
28. DERCSÉNYI D.: id. mű 48.

A XIII. SZÁZADI KELETI MAGYARSÁG SZÁLLÁSFÖLDJEINEK TÉRBEHELYEZÉSE "A MONGOLOK TITKOS TÖRTÉNETE" ALAPJÁN.

Irta: Bendefy László

Folyóiratunk, a MTSz. I. /4-5 szám 1-18. oldalain - utánnyomásban közölte BENDEFY LÁSZLO: "Egykorú kínai kutatók a mongolok 1237 - 42. évi hadjáratáról" c. tanulmányát. Ez a dolgozat eredetileg nem a "Minerva", hanem a "Történetírás" 1937. évi kötetében jelent meg. A Szerző szívesességéből rövidesen közölhetjük az eredetileg mongol, és kínaira csak jóval később átfordított "Jüan-csao-pi-si", azaz "A mongolok titkos története" c. forrásmű további ide vonatkozó részeit a legújabb mongolisztikai kutatások eredményeinek figyelembe vételével készült feldolgozását, amelyben a Szerző nem csak a baskirok, hanem az észak-szibériai magyar-rokon ugor-török népek és néptörzsek XIII. századi településviszonyairól is egységes képet nyújt.

A Szerkesztőség.

A XIII. századi közép- és középkori népcsoportok településviszonyainak tanulmányozására egy kitűnő mongol forrás: a "Jüan-csao-pi-si", azaz "a Mongolok titkos története" c. mű rengeteg adatot tartalmaz. Ezek az adatok többnyire népek és törzsek nevei; forrásuk azonban semmit sem közöl az említett népek közelebbi lakhelyéről. Éppen ezért még a legújabb kritikai kiadások sem tudnak többet mondani e néptörzsek legtöbbször csupán annyit, hogy "erdei népek".

Megállapítható azonban, hogy a népnév felsorolásában a települések egymáshoz viszonyított földrajzi helyzetéhez igazodó rend fedezhető fel. Bizonyos egymásutániség, ami abból következik, hogy a mongol hadtörténetíró eléggé pontosan jegyezte fel a fegyverrel meghódított népek, néptörzsek hódoltatásának időrendjét. Ez az időrend a térbeli rendnek többé-kevésbé megfelel.

A népnév jórésze máig is megfejtetlen. Az alábbiakban néhány kérdéses népnév megnevezését adjuk: obi-ugor törzsekét. Valamennyi törzs az urali baskirok XIII. századi szállásföldjeinek keleti szomszédságában lakott, és több-kevesebb kapcsolatban volt az urali magyarsággal.

Ezek azok a népek, akikről a torinói Biblioteca Nazionale E. V. 8., illetve L. IV. 25. jelű, MLXVI. sorszámu, latin nyelvű hártakódexben olvassuk. Szerzője a kódex szerint egy névtelen minorita, aki azonban azonos Plano de Carpini-vel A leírás kivonat a kitűnő ferences szerzetes nagyszabású és igen sokrétű jelentéséből. Már a címe is ígéretes: "Liber de factis Tartarorum a quondam Minore compositus, qui longo tempore fuit inter eos." Azaz "A tatárok viselt dolgairól szóló könyv; egy minorita testvér állította össze, aki hosszú időn át volt közöttük."

P. da Carpini is tanúságot tesz arról, hogy az Eur. páb. l 1242-ben visszatérő

mongolok egyes csapatai felhatoltak egészen az Északi Jeges-tengerig, és "az óceán partján olyan földre érkeztek, ahol bizonyos szörnyetegeket láttak; ezeknek teljességgel emberi alakjuk van, de a lábaik a marhák lábához hasonlóan végződnek; koponyájuk azonban emberi, míg arcuk teljességgel, akárcsak a kutyáé; és így időközönként ugató hangot hallatnak, majd ismét visszatérnek saját természetükhöz; így meg is értik amit beszéltek." - Nem kétséges, hogy a leírásban jegestengeri fókákról van szó.

A "Jüan-csao-pi-si" Ögödej nagykan korából, mongol szerzőtől származó mű, melyet a későbbiekben kínai nyelvre is lefordítottak. Az utolsó száz év alatt, amióta csak ez a nevezetes forrás a nyugati kutatók előtt ismeretes, nagyon sokan foglalkoztak a szöveg elemzésével (1-18). Meg kell azonban jegyezni, hogy még a ma legrégebbnek ismert kézirata sem az eredeti, mivel az ősforrás jelenleg még ismeretlen; az is lehetséges, hogy elveszett. "A mongolok titkos története," című eredeti művet, (ha ugyan valóban ez volt az eredetinek a címe is), ujjur írással írták, mégpedig bizonyossággal a XIII. században, Ögödej halála (1241) előtt; legkésőbb 1240-ben.

A sok gondos szövegelemzés lehetővé tette a kínaira részben hibásan átírt személy-, nép-, város és egyéb földrajzi nevek helyes mongol eredeti alakjának meghatározását, és ebből kiindulva a XIII. századi keleti magyarság szétszóródott törzsei szálláshelyeinek földrajzi térbehelyezését. Munkánk alapjául ezt a helyesbített és rekonstruált mongol szöveget, illetőleg annak Ligeti Lajos prof. által magyarra fordított változatát (19) fogadtuk el; forrásunknak ugyanis ez a legutolsó és szövegéhség szempontjából a legjobbnak tekinthető kiadása.

A minket érdeklő részlet a "Jüan-csao-pi-si" című kínai átírási forrás 262., 270. és 274. szakaszában található az alábbiak szerint.

"(262). A mi pedig Szübeetej-baadurt illeti, (Dzsingisz) őt észak felé küldte hadjáratra egészen a kanglin, kibcsaut, badzsigit, oroszut, madzsarat, aszut, szeszüt, szerkeszüt, kesimir, bolar, lala¹, e tizenegy törzs, állam és nép földjére, átkelve az Idil meg a Dzsajak vizben bő folyóin, egészen Kiva és Menkermen városáig."

A szöveg értelmezéséhez tudnunk kell, hogy keletkezésének idejében a mongolok túl voltak már az 1218-ban megkezdett nyugati hadjárat első szakaszán. A Kara-Kithán birodalom három virágzó nagyvárosa: Kasgar, Jarkand és Khotan már meghódolt fegyvereik előtt. Talán nem is került volna sor a hadjárat folytatására, ha a nagykan követéit 1219-ben Otrarban meg nem gyilkolják. Így azonban a mongol seregek - Ögödej, Csagataj, Sejbán és Dzsocsi hercegek vezetésével - betörték Nyugat-Perzsiába. Meghódították Tebriszt és megközelítették Tifliszt is.

A mai Nyugat-Irán volt az a terület, ahonnan kiindulva végre kellett hajtania Szübeetej-nek fentebb idézett parancsot. A mongol haderő az Aral-tó déli vége, az Amudarja deltavidéke és a Kaszpi tó partvidéke közötti területen táborozott. Innen kellett ÉNy-i irányban előretömnie. A hadműveletek részletei a Jüan-csao-pi-si és a Jüan-si ("Történetek könyve") című kutatók adatainak egyeztetése alapján egyértelműen időrendbe szedhetők.

A hadsereg jobb szárnya egyenest Kiva² ellen tört és a (274 szerint): "... megadásra kényszerítették; parancsnokokat és helytartókat hagytak hátra, majd visszatértek."

A Kiszkar (Kasgar), Urijang (Jarkand), Udán (Khotan), illetőleg Kiva felől északi irányban előretörő mongol seregek elsőnek az Erdisz (Irtisz) forrásvidéke és az Aral-tó között lakó kanglinokat támadták meg. A hadjáratban (274) Batu, Büri, Gújúk, Möngge és más hercegek csapatai vettek részt. A kanglinokat meghódolásra bírták, városaikat feldúlták.

Ezután a hadsereg bal szárnya átkelt a Dzsajak (Jaik, Ural) folyón, majd a Kaszpi-tavat délről megkerülve Derbent alá érkezett. Ez a fontos erősség, a Kaukázus dél-keleti végénél a hegység egyetlen jó keleti átjáróját volt hivatott védeni. Derbent elestével a Volga torkolatvidékére került a sor. A mocsaras delta-vidéket a nagy folyam nyugati, magaspártján épült Itil városa védelmezte. Mivel azonban a városnak csak agyagtapasztású falai voltak, nem bírt ellentállni a mongolok ostromának.

Ez a győzelem Szübeetejt egész Ciszkaukázia urává tette. Minden jelentős ellenállás nélkül hódoltak meg előtte az Idil (Adil, Edzsil= Volga), a Terek és a Kubán folyók közti térségben, a Kaukázus északkeleti lábánál megtelepült népek, közöttük a madzsar törzsek is. Ezek a magyarok a Kaukázus magyarjai, akiknek fejedelme 1329-ben Jeret amir (emir) keresztény uralkodó volt. (20, 21) Ez a magyarság tehát az 1218 - 1219 évi támadáskor nem pusztult el, hanem a mongolok adófizetőjévé vált.

Szallam tolmács közléséből tudjuk, hogy 840 táján ő is átutazott a kaukázusi magyarok szállásföldjén, amely a Kuma és Terek folyók közén terült el. Szallam a kaukázusi magyarokat basdzsirt (baskir) néven említi. (22) Biborbanszületett Konstantin császár a 950-ben nála járt magyar követségtől, melyet Árpád fejedelem unokája, Tarhos vezetett, úgy értesült, hogy 850 táján a magyar törzsek szállásterülete a Kercsi-szorosig nyulott, és rendszeres gazdasági kapcsolatot tartottak fenn Chersonnal. Al Balhi és több más arab író is különbséget tesz a Kaukázus lábánál települt madzsarok és basdzirtok között. Al Balhi szerint a Rumi birodalommal a basdzirt törzsek határok.

Szallam híradását megerősítik a legutóbbi Kubán-vidéki régészeti ásatások eredményei. 1965-ben N. P. Szorokina (23) szovjet régész a Tamány-félszigeten, Kepyhátárban, egy antik település ásatásakor a 341 sz. sirban IX. századi lovas magyar temetkezésre akadt. E sir - Erdélyi István (24) szerint - tájolásával és temetkezési ritusával a Gádorosi, Szeged-Bojár-halmi, hencidai, az edények elhelyezését illetően pedig a bezdédi és kenézlői IX. századi honlógató magyar lovas-sirokkal mutat azonosságot.

Az említett Kaukázus-vidéki magyarokkal egyidőben hódoltak meg a mongoloknak az Azovi-öböl közelében lakó basdzirtok, cserkeszek (szerkeszü), lezgek (szeszüt) és a kaukázusi magyarok szomszédságában lakó alánok (összéték, aszu) is.

A hadjárat az Azovi-öböl és a Fekete tenger északi partvidékén, a mai Dél-Ukrajnában folyt tovább. Ez a föld a kunok vagy kipcsakok (kibcsaut) szállásterülete volt. A kunok megkísérelték az ellenállást, és az orosz fejedelmek csapataival egyesült seregeik a Kalka folyó mentén ütköztek meg a támadókkal, de a mongol hadak elsőprő győzelmet arattak (1223). Az orosz fejedelmek közül többen a csatamezőn veszítették életüket, kettőnek fogolyként csapták le a fejét. Kötöny kun fejedelem lóhalálban északnyugat felé menekült. A mongolok a Dnyeperig üldözték, és hadaik Csernigov és Kiev³ falai alá jutottak el. Ostromra azonban - csodának tűnő módon - nem került sor, mivel a mongol seregek a kínai fronton kedvezőtlenül alakult helyzet miatt, 1224-ben váratlanul visszahúzódtak, és a Volga, illetve az Ural mögött alakították ki kisebb erőikkel is tartható frontvonalukat. Emiatt a Duna-menti bulgárok (bulgar) és a szomszédságukban élő oláh (lala, walach) törzsek meghódítására ez alkalommal nem került sor.

o o o

Itt meg kell szakítanunk az eseményeket rögzítő sorok fonalát, hogy közelebből is megvizsgáljuk miféle badzsigitokat (baskirokat) említ Dzsingisz kán hadparan-

csa a kibcsautok és a madzsarok szomszédságában.

A "Juan-csao-pi-si" a 239. bekezdésben megírja, hogy a nyul-évben, azaz 1207-ben Dzsingisz kán északra küldte Dzsocsit, Ögödejnek trónutódjául kiszemelt harmadik fiát, hogy hódítsa meg a messze északon élő erdei népeket. A szöveg erről a hadjáratról így ír: "Miután Dzsocsi az orjatókat, burjátokat, barkunokat, urszutokat, kabkanaszokat, kangkaszokat, tubaszokat meghódította, megérkezett a tümen-kirgiszekhez. A kirgiszek nemesurai... békésen meghódoltak; fehér szongor-sólymokat, fehér paripákat, fekete cobolyokat hoztak magukkal, és Dzsocsi elé járultak kihallgatásra. Miután Dzsocsi a szibír, keszdim, bajt, tukasz, tenlek, töelesz, tasz, badzsigit néptől innen élő erdei népeket már meghódította, a kirgiszek tizezredeseivel és ezredeseivel... megjelent Dzsingisz kánnál kihallgatásra." (19, 109. old.)

Ezek szerint a mongol birodalom északi határaihoz az orjatóktól a tubaszokig felsorolt népek szállásföldjei voltak közelebb, a szibírektől a badzsigitokig felsorolt népeké pedig távolabb. Vegyük most sorra, hol volt e népek földrajzilag meghatározható hazája a XIII század elején.

Az orjatókról tudjuk, hogy a Tenggisz (Bajkál) tótól északra laknak, a burjátok pedig éppen a mongolok előtt a XIII. században nyomultak előre a Bajkál déli partvidékére. A tubaszok, azaz a Tuba folyó mentén lakók szállásterületei a Bajkál-tótól mintegy 700 km-rel nyugatra voltak. Ez a terület a mai Tuva SzSZK. A Tuba a Jenisszej jobb oldali mellékfolyója. Torkolatánál épült Minuszinszk városa.

A kabkanasz helyesen: abakániaiak. Neves, nagy nép lehetett, mert maradvány törzsek nevét még ma is az Abakan hegység, az Abakan folyó és az Abakan-sztyepp neve őrzi. Az Abakan a Jenisszejnek közel 500 km hosszú mellékfolyója. Torkolata ugyancsak Minuszinszk közelében van. A két folyó között, a torkolat vidékén alakult ki a tevé-, ló-, marha-, és juhtenyésztésre oly alkalmas, sztyepp jellegű, félmagas növényű füvekben gazdag Abakan-síkság. Csak a folyók mentén találunk galéria-erdőket. Az Abakan balpartján húzódik 400-450 km hosszan az aranybányákban igen gazdag Abakan-hegység. A szibériai aranykincsek nyersanyagát itt már több ezer évvel ezelőtt bányászták. A mongolok 1207. évi északi hadjárata kimondottan az aranylelőhelyek és -bányák megszerzését célozta.

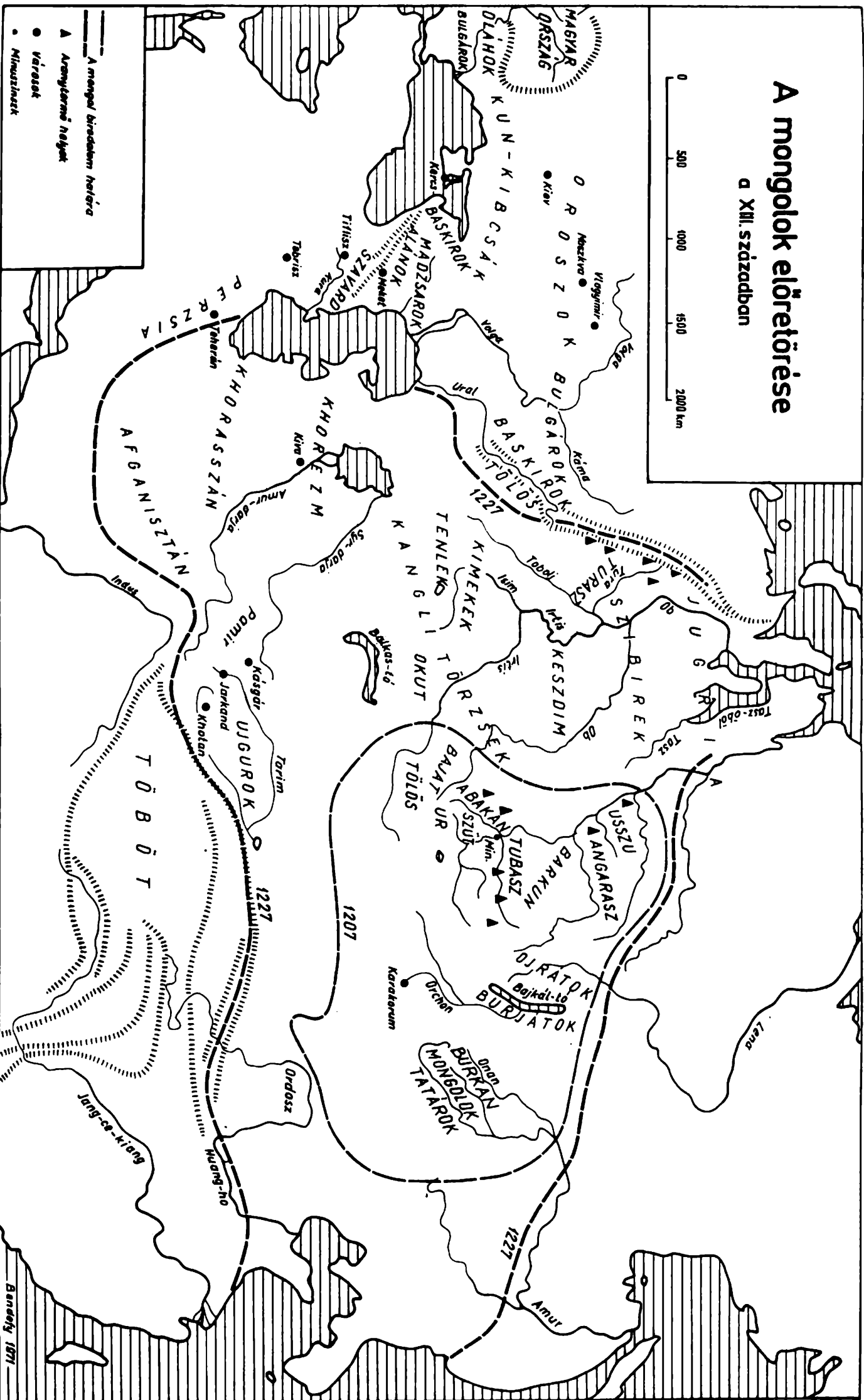
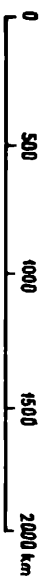
Hasonló okok vezették a kangkaszoknak nevezett nép meghódítására. Nevük Kan-mentieket jelent. A Kan a Jenisszej jobbparti mellékfolyója. Torkolata Krasznojarszktól 70 km-re van -légvonalban - északra. A folyó jobbpartján 200 km hosszban a Kan hegység húzódik. Az egész hegylánc, de különösen a folyó torkolata közelében lévő nyugati vége aranylelőhelyekben szintén gazdag.

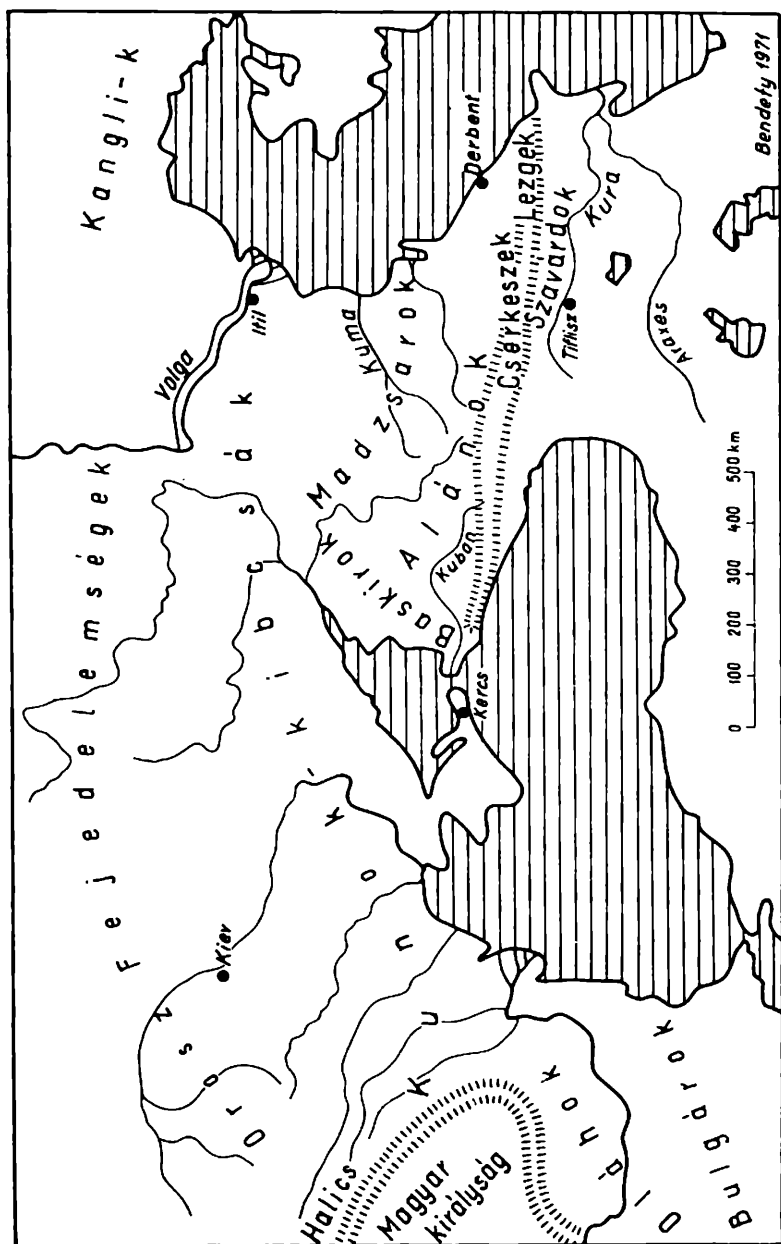
Az aranyban igazán bő és könnyen hozzáférhető telérekben a Jenisszej és a Felső-Tunguszka torkolatától északra emelkedő, kb. 1000 m magasságu Pit-hegység a leggazdagabb. Itt a Felső-Tunguszka egyik bővizű baloldali mellékfolyójának, az Usszul (oroszul: Usszulka) mentén voltak az uszsu var. uszsul (forrásunkban urszutnak nevezett) nép vagy törzs szállásföldjei.

Az Usszu név esetleg magyar-rokon törzsnevet őrzi. Feltevésünket több érv támasztja alá. Többek között az, hogy az Usu nemzetségnevet Anonymus is megőrizte⁴. Olvassuk, hogy Veszprém várát és megyét Szalók apja, Ősbő (Usubun) Usu+bu-Vsubu) szállta meg. (25)

A barkun névben a honfoglalás-kori forrásokban több ízben is avar törzsként említett varkhon név rejtőzik. Várkony alakban Baranya-, Heves-, Borsód-, Pozsony- és Ung

A mongolok előretörése a XII. században

megyében ma is élő községnév (26), jelölve annak, hogy a honfoglalás utáni elhelyezkedésnél a népes Várkony-törzs három helyütt a gyepük, két helyütt pedig a gázlók és révek védelmét látta el. A Valentinus vezette követség (29) tagjainak a Törk-sád (Turxanthos) úgy nyilatkozott, hogy az európai avarok nem igazi avarok, hanem uarkhónok, azaz Várkony-törzsbeliak, akik a Volga melletti ugorok kötelékéből váltak ki (30).

A mongolok 1207. évi hadjáratának célja az arany- és ezüsttermelő érclelőhelyek birtokba vétele volt. Emellett kedvező volt nekik e terület gazdag állattenyésztés miatt is. A nyul-évben ezek szerint nem vették tervbe a nyugatabbra vagy északabbra lakó törzsek és népek leigázását. Most igyekezzük földrajzilag térbe helyezni ezeknek a népeknek szálláshelyeit is.

Legegyszerűbben a Szibíriának nevet adó szibír nép térbeli helyzete azonosítható. A Szibír nevű, erősített, XIV. századi mongol alapítású, tartományi főváros romjai ugyanis ismertek. Tobolszk közelében, a várostól keletre, az Irtisz és a Tobol torkolata közelében az Irtisz nagy könyökében ma is láthatók. A várost észak- és délnyugatról a Dunánál három-négyszerte szélesebb Irtisz, keletről és északról pedig hatalmas kiterjedésű, járhatatlan mocsarak védték.

A szibír népvétet illetően azonos a nyelvtudósoknak az a véleménye, hogy a szibír, szabír, szabér, szabar, szavard (v. ö. Szabartoi aszfaloí) hevek egyazon népről vonatkoznak. Patkanov a szabírok őshazáját az Obi-öböl, az Urál-hegység és a Tura folyó közé helyezi (31). Rasideddin, a mongol korszak jeles muzulmán történetírója említi, hogy az Irtisz vidékén egy területnek Szibír a neve (29).

A szabír név a rómaiaknak Pannóniai hódítását megelőző időkben ismert volt már a Kárpát-medencékben is. Szabar alakban, község-, folyó- és hegynévként fennmaradt Baranya-, Zala- és Vas megyékben. Zabar alakban két község nevéként Gömörben (27). Anonymus említi a Sabaria forrást Szent Márton hegye (Pannonhalma) mellett és ugyancsak ő Szovárd honfoglaláskori vezért, aki a XIV. századi Szovárd = Szavard nemzetség őse volt (32).

Talán fölösleges említenem Biborbanszületett Konstantin császárt, aki "De administrando imperio" c. műve 38. fejezetében - többek között - ezt írja a levediai korszakra vonatkozóan a magyarokról: "Abban az időben nem nevezték őket türköknek, hanem szabartoi aszfaloí-nak;" majd alább: "Háboru támadván a türkök és a ... besenyők között, a türkök táborát megveretett és két részre osztott. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékére (vonulva) telepedett le, és ezeket mai napig a türkök régi nevén szabartoi aszfaloí-nak nevezik"(30).

Számunkra legfontosabb mégis az, hogy a rómaiak Pannonia Superior fővárosát Sabaria-nak nevezték. A város utóda a mai Szombathely, amelytől 12-15 km távolságban van Szabar község, a Szabar-patak és a Szabari hegy, nem messze, Zalában pedig Zala-Szabar. E környéket tehát még a rómaiakat megelőző szabar törzsek szállták meg; a név csakis tőlük származhatik. Ha azt vizsgáljuk, hogyan, honnan és mikor kerülhetek ide a rómaiak kora előtt a magyar-rokon szabar törzsek, csakis a szkíták Duna-medencei honfoglalására gondolhatunk. E felismerés nyomán a magyar őstörténet felderítésének új lehetőségei bontakoznak ki.

Ezekhez a nyomokhoz vág - bár keskeny és ma még eléggé homályos - ösvényt "A mongolok titkos történetének" 239. bekezdése, ahol felsorolja az aranytermő hegyektől távolabb élő népeket, néptörzseket. Közülük a szibír (szabír, szavard) nép egykoru szálláshelyeit azonosítottuk.

A tasz törzscsoport tagjainak szálláshelyeit a két Tasz nevű folyó mentén kell ke-

resnünk. Az egyik Tasz (oroszul: Taszja) az Usszul mellékfolyója. Torkolata 120 km-rei délre van az Usszul és a Felső-Tunguszka összefolyásától. E környék hegyeiben gazdag aranylelőhelyek ismereteseek. Van azonban e területtől jóval északabbra egy másik, hatalmas, Tasz nevű folyó is, mégpedig az Ob és a Jeniszej torkolatvidéke közötti terület tengelyében. Ez volt az ugorok őshazája, a középkori "Ugra földje" vagy "Ugria" (oroszosan: Jugria) (33). Feltehetően emellett a több, mint ezer km hosszú Tasz folyó mellett élt a Tasz nemzetség nagyobbik része. Ez a körülmény is amellett szól, hogy a nemzetség igen széles területeket tartott megszállva.

A bajt-nak irott név helyesen: bajat. A "baj" törzs és nemzetségnevekben gyakorta előforduló török szó. Jelentése: "gazdag"; többesszámu alakja: bajlar (30). Ugyanennek a szónak az altáji törzsnév- alakja: Baján. E szó ismeretes a pannoni avarság történetéből. Legkimagaslóbb fejedelmük Baján kagán volt. A szó egyszámú nominativusának oguz alakja: Bajat; ennek többesszáma a mongolban: Baján.

A Bajat = Baján tehát az északon lakó magyar-rokon népeknek csupán egy nemzetsége vagy egy törzse volt. Egy részük honfoglaló őseinkkel mai hazánkba is eljutott, és itt a Bajót nemzetség őse lett. Ők voltak az Esztergom megyei Bajót község alapítói és a XIII. század elején ők építették a Csák Mátétól lerombolt Bajót várát is.

Keszdím az altáji török Kāštim törzsnévvel azonos. Az altáji sziklafeliratokból közli Radloff az Ač-Kāštim kettős törzsnevet (34), ami e törzsek középkori, (sőt sok esetben még a későbbiekben is megfigyelt) tér- és törzsszerkezetbeli nagy mobilitására utal.

A tölesz (Tölös) népnév Tölös alakban az urali baskiroknál mai napig is élő törzs- és nemzetségnev (35). A Tölös népnév megtalálható az orchoni feliratokban; ezek bizonyossága szerint az e nevet viselő török fajú nép valaha nagylétszámu, hatalmas nép volt, de mivel nem volt helyhez kötött, lassanként szétszóródott, szétmorzsolódott. Az Áltáj-vidéki teleutoknál és az öjrötöknél (még a múlt század végén) Radloff egyaránt megtalálta a Tölös törzsnevet (34).

A tenlek törzsnév minden valószínűség szerint azonos a kínai forrásokban emlegetett ting-ling nép- vagy törzsnévvel. De Groot szerint (36) egy Kr. u. III. századi kínai forrás arról tudósít, hogy az oguroktól nyugatra, Kobdo, a Tarbagatáj és Szemipalatinszk vidékén lakott egy állattenyésztő, nagy lélekszámu nép. Hadi erejüket a kínai forrás 60000 emberre teszi, és mondja róluk, hogy ezek a ting-lingek híresek nyest-, továbbá kék- és fehér- (sarki) rókaprémeikről. Az utóbbi drága prémekeket a kínai forrás kun-tsu-nak nevezi (30). Helyesen: kuntus, az oszmán-törökben: kontos (37), a mai magyar nyelvben pedig, már a XIV. század óta: köntös (38).

Eszerint a ting-ling nép a III. században még a Jeges-tenger környékén, Szibiria leghidegebb részein, valahol az Ob és a Tasz folyók öböl szerű torkolat-vidékén lakott, mivel a sarki- és a kék róka csakis ott él. Idővel onnan délebbre is lehúzódott, mert ezer év múlva már a Tobolj forrás-vidékétől délre, délkeletre tanyáznak; ott, ahol tartózkodásuk emléket a Tengjliek tó neve őrzí. A kapcsolatot megerősíti Kalgren közlése; szerinte ugyanis a név VI. századi olvasata és kiejtése tieng-lieng volt (39), ami tökéletesen megfelel a ten(g) - le(n)g névalaknak. (V. ö. a magyar "sziep - szép" -pel.)

Németh Gyula és Hirth szerint (30) a tieng-lieng nyelvemlékek onogur - bolgár népre utalnak. "Köntös" szavunk kétségtelenül tőlük származott át nyelvünkbe; s ez esetben az átvétel legalább 1400-1600 évvel ezelőtt történt meg.

A tukasz név helyes alakja valószínűen turasz, és ez esetben jelentése: Tura-iak vagy Tura-mentiek. Az Ural-hegység keleti oldalán két Tura nevű folyót is talál-

lunk. A jelentősebbik Szverdlovszktól (korábban: Jekaterinburgtól) északra 300 km-re ered, és Tobolszktól DNy-ra önti vizét a Tobolj folyóba. (Az utóbbi viz-vidéken sejtjük a honfoglalókkal hazánkba is átszármazott, Zala-megyei Tobolj - Tuboly nemzetség egykori szállásföldjét. Nevüket folyó (Tapolya) és (Beregben, illetőleg a Bánátban) két község is örzi.)

Utoljára hagytuk a forrásunkban (239. bek.) is utolsóként említett badzsigit népet, azaz a baskirokat. Sokan és sokat foglalkoztak már az ősi Baskir-föld hollétének kérdésével, de a probléma máig sem zárult le. Az egyértelmű megfejtést két körülmény hiusította meg. Egyik az, hogy az időtényezőzt a szerzők nem vették figyelembe. A másik gátló körülmény pedig az volt, hogy a különböző időkből származó és különböző területekre vonatkozó forrásokból a kutatók egyhelyben lakó, zárt egységben települt nép szállásterületét igyekeztek meghatározni.

Kiindulásul Ibu Fadlān tudósítását vesszük alapul. A jeles arab író Kr. u. 921-922 táján járt a Középső-Volga vidékén. Közli, hogy a baskirok szállásföldje az Ural folyótól északra: a Cseگان, Irgiz, Mocsá, Szamara, Kinel, Szuk, Kundurcsa és a Csirimsán vizvidékén az Itil (Volga) folyóig terjed. Tőlük északra, a Csirimsánon túl, már a volgai bolgárok országába (Magna Bulgaria) jutott (40). Ez a híradás a X. századra vonatkozik.

Az Ibn Fadlān által leírt baskir szállásföldek emlékét fenntartotta a baskir néphagyomány is. Mai napig is tudják, hogy valamikor a Volga közelében laktak (35). Egykori telephelyeik nyomát régészeti leltek igazolják (41).

Szóbeli hagyományuk szerint, amelyet egy öreg baskir nemzetségfő: Karaj Kán elbeszélése alapján, 1890 táján Leo von Bergholz jegyzett le (42), "a baskirok körülbelül ezer esztendővel ezelőtt költöztek Oroszországba, - valahonnan a Kaukázus mögül. Egy részük hajón evezett, más részük a folyóparton jött. Kezdetben - néhány száz évig - dél felé éltek a Volga és a Don partvidékén, a Krimig terjedő pusztaságokon. Egy-néhányszor egészen Moszkváig vonultak. Amikor pedig (az oroszok) szorongatni kezdték a baskirokat, átkeltek a Volgán és kelet felé vándoroltak: a Káma és a Bjelája vidékére."

Azonban itt sem találtak nyugalomra. Az orosz hódítók tovább üzték őket az Ural bércei felé. Valóban, bevették magukat az Ural járhatatlan erdőrengetegeibe. Talán ez mentette meg őket a teljes szétszóródástól. A hegylánc tulsó lankáin élő népek ugyanis 1207-1212 óta a mongolok fennhatósága alá tartóztak. A két tűz közé szorított uralibaskirok kb. 1220-tól 1234-ig állottak ellen a mongolok minden támadásának, de a 15-ik évben kénytelenek voltak ők is meghódolni. Amikor Julianus szerzetes 1236 nyarán közzöttük járt, úgy találta, hogy a mongol fegyveresek, sőt még a mongol kán követe is békésen járnak-kelnek a baskirok között (43).

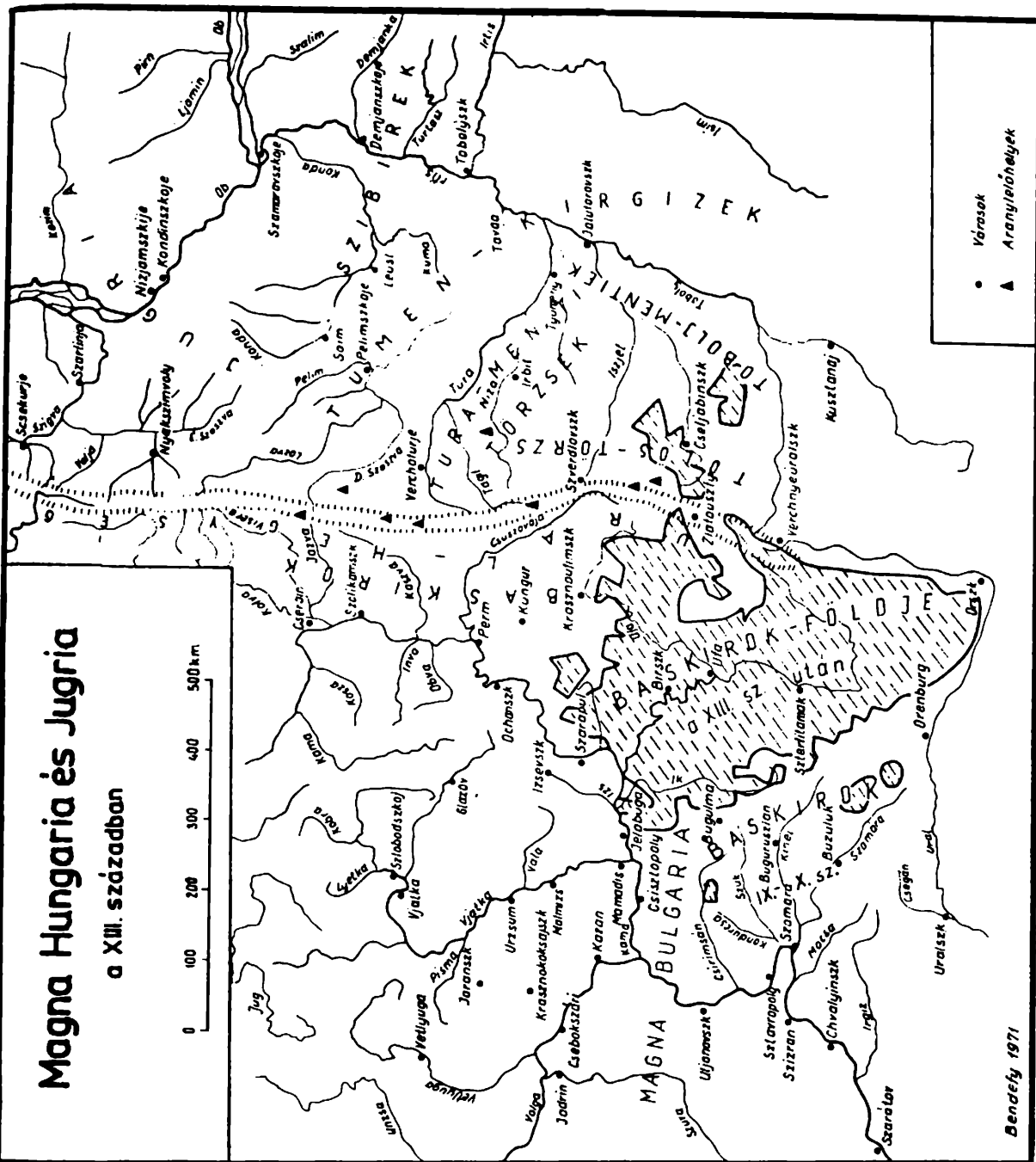
Az eddigiekből kiderült és bizonyítást nyert, hogy az 1218 és 1223 közötti években, amikor a "Jüan-csao-pi-si" 262. bekezdésében foglalt hadparancs végrehajtását elemeztük, ugyancsak találkoztunk a baskirok (badzsigit) nevével, de akkor a Kaukázus északi lábánál élő madzsarok, a hegyvidéki alánok (aszut, asz) és cserkeszek (szerkeszüt), lezgek (szeszüt)⁵, valamint kesimir szomszédságában.

A "kesimir" szót minden kutató Kashmírral azonosítja, noha ez logikai, történelmi és földrajzi képtelenség. A szóalak helyes megfejtése: Kercs emir (-je).

A Kaukázusban benyomult mongolok tehát leigázták a kis hegyvidéki népeket; köztük az alánokat, cserkeszeket és lezgeket. Az alánok szállásföldjei lenyultak a ciszkaukáziai síkságra, és határuk itt érintkezett az Azovi-öböl környéki baskirokéval. Mindezek Szallam tolmács 840 és 844 között történt utazásának leírásából (22) ismeretesek. Szallam tehát 80 évvel korábban tudósít az Azovi-kömyéki basdzsirtokról, mint

Magna Hungaria és Jugria

a XIII. században

- Városok
- ▲ Aranylelőhelyek

Benedek 1971

Ibn Fadlān a Volga-vidéki rokonainkról. Szübeetej seregei 1220 táján szintén az A-zovi-öböl mellékén találják az előbb említetteket.

Nyilvánvaló tehát, hogy 840 és 1220 között egészen bizonyosan két baskirság és két magyarság létezett. A baskirok egyik része az A-zovi - öböl közelében, a Kuban-folyó vidékén élt a Kaukázus -vi-déki madzsarok, Jeret amir népe és az alánok szomszédságában. A baskirok másik része fent északon: a Volga és az Ural hegység közti térségben. Tőlük függetlenül alakult meg a Duna-Tisza medencéjében a magyar királyság.

Az említetteken kívül még egy ötödik magyarlakta föld volt, a Kaukázus déli oldalán: Sevortik, a "Szabirok földje". Így nevezték még a XI. században is. 200 évvel később "Magyar kerület," azaz Madsaragadzor a neve (30).

Tanulmányunk fentebbi eredménye lehetővé teszi néhány idevágó, eddig félre-magyarázott, vagy érthetetlennek tűnő keleti forrás világos értelmezését. Közülük csak Al Balhit (megh. 934-ben) idézzük, aki a következőket írja: "Kétféle basdjirt van. Az egyik szorosan az oguzok határánál lakik, a bolgárok mögött. Mondjuk, hogy ... úgy megvédik őket erdők, hogy senki sem tud rajtuk erőt venni. A bolgárok alattvalói. A többi basdjirtok a besenyőkkel határosak. Ők és a besenyők törökök és a közeli szomszédai a bizánciaknak" (44). Az idézett forrás kb. 900 körül keletkezett (45).

Ibn Haukal majdnem szószerint ugyanezt írja, de hozzáteszi, hogy "a basdzsirtok legnagyobb része" a besenyőkkel és a bizánciakkal határos (45).

ooo

A "Jüan-csao-pi-si" egyik következő bekezdésében még egyszer szó van ugyanezek-ről a népekről: (270) "... Szübeetej - baatur is hadba indult, s eljutott egészen a kanglin. kibesaut, badzsigit, oroszut, aszut, szeszült, madzsar, kesimir, szergeszült, bular, lala népig, átkelt az Adil meg a Dzsajak bővizű folyóján, s Meket, Men-kermen és Kejbe, valamint a többi város ellen vonult. "

A nevek egy híján ismertek. Meket (Meget) Alánia fővárosa volt (46).

ooo

Az 1241. évi magyarországi mongol támadás és hadjárat részleteit a mongol császári háztörténetét tartalmazó "Jüan-si" című kínai mű örökölte meg. A munkát érdeklő részlet (47) alatt idézett munkámban megtalálható.

Ebben a közlésben három földrajzi és egy személynév fordul elő. Ezek azonosításához fűzzük az alábbi kiegészítéseket.

A Ma - cha (magyar) főváros a Tu - na (Duna) folyó mellett épült. Ezt igyekezett elérni Batu hada. Ezért - miután átkeltek a Ha - ca - li hegységen, fel kellett venniük a harcot a Tu - ning folyó mentén Muhi (Mohi) -nál összegyűlt magyar sereggel.

A Ha - ca - li név a Kárpátokat jelenti, de abban az időben a hegységet Havasoknak nevezték. Elegendő e helyütt Oláh Miklósnak a XVI. század közepén írt "Hungáriá" jára hivatkoznunk. A tudós főpap a Kárpátokat a Keleti Kárpátoktól a Vöröstoronyi-szorostig következetesen havasok néven említi, sőt a Bihar-hegységet is egy ízben "Ka - la - ta - ha - vasok," más helyütt "oláh - ha - vasok" néven találjuk. Majd azt olvassuk: "A havasok aljában van Vöröstorony." (48). Eszerint a "Ha - ca - (li)" szó jelentése: "Havas - (ok)" (többszám).

A történelemből ismeretes, hogy a Muhi melletti ütközetben Batu alvezére életét vesztette. Az erre vonatkozó rész így hangzik: "Midőn mi a Tu-ning folyó mellett csatáztunk, ... elvesztettem Ba-ha-tu hivemet." Kétségtelen, hogy a Hejő patak mentén ütköztek meg, Bretschneider (49) a Tu-ning folyó nevét helyesebben Huo-ning var. Kuo-ning formában közli, és "Hejő folyó"-nak értelmezi.⁶ A magyar tábor ennek közelében, míg a Sajó hidja a tábortól távolabb volt; külön őrség őrizte (50), Olchváry jó térképvezérlése közölt erről (51). (Megjegyezzük, hogy az ütközet színhelyéhez legközelebbi község neve még a múlt században is Muhi volt. Így találjuk Lipszky 1804. évi "Repertoriumában" (26) is. Mohi nevű községünk a múlt században - szintén Lipszky szerint - ugyancsak egy volt: Bars megyében.)

Végül egy személynév is található a szövegben. Irják: "Mivel Kie-lien vitézsége ismeretes volt, Szübeetej hadicselhez folyamodott." A névben a "király" szót vélték feltismerni a kutatók. Helyes olvasata Kál-(m)án, azaz Kálmán herceg, akit 1214-ben Halicsban királlyá koronáztak, ezért a "Rex Ruthenorum" cím illette meg. A muhi ütközetben tanúsított páratlan vitézségét (52), még a mongolok is csodálattal és tisztelettel említik.

JEGYZETEK:

1. A (19) a. id. munkában a "lala" (= walach, oláh, azaz Walachia) helyett "kerel" (= király, királyság), azaz a (19) értelmezése szerint a pannoniai Magyar királyság területét jelenti. Ez az olvasat és értelmezés bizonyosan tévedés. Nem is illik bele az 1218-1223. évi hadjárat menet- és időrendjébe. Több más kutató szerint is helyes "lala" olvasatot fogadjuk el.
2. Kiva nevét a 270. szakaszban Kejbe alakban találjuk. A (19) alatt idézett munka szerint a név Kievet jelenti. Véleményünk szerint felesleges ez az azonosítás, mivel Kievet forrásunk minden esetben a város török nevén: "Men-Kermen" alakban említi. A szóbanforgó hadjárat időrendisége is Kiva, illetőleg a Kejbe = Kiva azonosítás mellett szól.
3. Kijev törökül: Men-Kermen. Forrásunkban ezt a névalakot találjuk.
4. L. P. Potapov, a kiváló nyelvész és etnográfus, hosszú éveket töltött az Áltáj- és Száján-hegység turk, mongol és tunguz bennszülöttjei között, hogy megfejtse a totemisztikus nevek titkát. Megállapítása szerint az usu olvasata és jelentése mai magyar nyelven: "ős, ős"; a buu = "bű, bő, bej" (v. ö. SRH I. jegyz.) az áltáji nyelvekben "bu, bul, bur" alakban ismeretes. Jelentése: "szarvakat viselő állat" (24, 25). Az "Usubu" jelentése tehát: "Szarvas-ős", vagy "Öreg Szarvas".
5. A "t" a többesszám ragja. Elhagyva tehát az "it"- "üt" stb. végzetet (az egyesszám nominativusához jutunk).
6. Karsai G. inkább Halics nevét sejtí benne; (53) a szöveg azonban kifejezetten hegy-ségre utal.

IRODALOM:

1. BEREZIN, I. N.: Sbornik. Letopisej. Istorija mongolov, sočinienie Rašid - Eddina: Trudy Vostočnogo Otdelenija Archeologičeskogo Obsčestava. I. rész: V. kt (1858). - Vvedenie: o tureckich i mongoljskich plemenach; szöveg és VII. kt (1861), fordítás. II rész: Istorija Čingiz-chana do vosšestvija ego na prestol, XIII. kt. (1868). - III-rész: Istorija Čingiz-chana ot vosšestvija ego na prestol do končiny, XV. kt. (1886). Petrograd.

2. VLADIMIROV, B. Ja. : Čingis chan. Petrograd-Moskva, 1922. = Angol fordítása: The life of chingis-khan; ford. D. S. Mirsky; London, 1930 = Francia ford. : Gengis khan; ford. M. Carsow; Paris, 1947. = Japán ford. : Chingiscu han den; ford. Kobayashi Takashiro; Tokyo, 1936. = Török ford. : Çengiz Han; ford. Hasan Ali Ediz; Istanbul, 1950.
3. FRANKE, O. : Geschichte des Chinesischen Reiches I-V- Berlin - Leipzig, ill. Berlin. 1930, 1936, 1937, 1948, 1952.
4. ZSAMCARANO, C. : Mongoljszkie letopiszi XVII. veka = Moszkva - Leningrád, 1936.
5. PELLIOU, P. : Deux lacunes dans le texte mongol actuel de l'Histoire secrète des Mongols = Mélanges Asiatiques (=Journal Asiatique) 232. kt. 1-18 I. Paris, 1940-1941.
6. PELLIOU, P. - HAMBIS, L. : Histoire des campagnes de Gengis Khan, Chengwou - ts'in-tsheng lou = Tom. I Leiden, 1951.
7. GROUSSET, R. : L'empire mongol (Ire phase) - Paris, 1941.
8. KOZIN, S. A. : Sokrovennoe skazanie. Mongolskaja chronika 1240. g. pod nazvaniem Mongol - un niuča tobčijan. Junaj čao bi ši. Mongolskij obydenij izbornik. Tom. I. Vvedenie v izučenie panyatnika, perevod, teksty, glossarii = Moszkva-Leningrad, 1941.
9. LEWICKI, M. : La langue mongole des transcriptions chinoises du XIVe siècle = I, II. Wrocław 1949 és 1959.
10. HUNG, W. : The transmission of the book known as "The Secret History of the Mongols" = Harvard Journal of Asiatic Studies XIV. kt. 432-492 I. - 1951.
11. FRANKE, O. : Zur Frage der ursprünglichen Schriftform des Yüan-ch'ao-pi-shih = Studia Serica X. 1-18 I. Chengtu, 1951.
12. HENISCH, E. : Sino - mongolische Dokumente vom Ende des 14. Jahrhunderts = Berlin, 1952.
13. SMIRNOVA, O. I. - PANKRATOV, B. I. - SEMENOV, A. A. : Rašid-ed-din (A mongolok titkos története) = Sbornik letopisej. I. kt. Kniga vtoraja. Moskva-Leningrád, 1952.
14. SZANZSEEV, G. D. : Szravnitel'naja grammatika mongolszkij jazükov. I. kt. Moszkva, 1953.
15. MOSTAERT, A. : Sur quelques passages de l'Histoire secrète des Mongols = Harvard Journal of Asiatic Studies XV. kt. Cambridge, 1953.
16. LÖWENTHAL, R. : The Mongol Chronicle of the Seventeenth Century; 55-88 I. Wiesbaden.
17. HENISCH, E. : Sinomongolische Glossare I. Das Hua-I ih-yü = Berlin, 1957.
18. HEISSIG, W. : Die Familien - und Kirchengeschichtsschreibung der Mongolen I. (16-18. jhd.) = Wiesbaden, 1959.
19. LIGETI, L. : (ford.) A mongolok titkos története (Jüan-csao-pi-si) = Gondolat kiadó, Budapest, 1962.
20. BENDEFY, L. : A magyarság kaukázusi őshazája = Budapest, 1942.
21. BENDEFY, L. : XII. János pápa levele Jeretamir kaukázusi magyar fejedelemhez = Turán, 26. évf. 7-13 I. Budapest, 1943 = (Betűhiv szöveghozzás és magyarázat).
22. DUNLOP, D. M. : The History of the Jewish Khazars = Schocken Books, New York, 1967. Szöveghozzás lásd: BENDEFY L. : Szallam tolmács küldetése Nagy Sándor falához (Góg és Magóg fala) Budapest, 1941.
23. SZOROKINA, N. P. : Szrednyevokovyje progrebnyija iz nekropolja goroda Kepyina Tamanszkom Expedicii Gosz. Isztorocszszkogo Muzeja. Moszkva, 1969.
24. ERDÉLYI, I. : A honfoglaló magyarság Kubány-vidéki tartózkodásának kérdéséhez = Magyar Történelmi Szemle. I. évf. 6. sz. New York.
25. GYÖRFFY, GY. : A magyar nemzetségtől a vármegyéig. A törzstől az orszáig I. = Századok, 92. évf. 36. old. Budapest, 1958. és u. ö. : Napkelet felfedezése. Budapest, 1965.

26. LIPSZKY, J. : Repertorium locorum obiectorumque ... Hungariae, Sclavoniae, Croatiae... etc. Budae, 1808.
27. POTAPOV, L. P. : (1934). Luk i strella v samansteve u altaicev = Sovjetskaja Etnogr. III. /3. Leningrad.
28. POTAPOV, L. P. : (1935). Sledy totemisticeskich predstavlenii u altaicev = Sovjetskaja Etnogr. IV-V-134-152. Leningrad.
29. BENDEFY, L. : Zémarkhosz és Valentinus követségjárása = Földr. Közl. 69. kt. 3. sz. Budapest, 1941.
30. NÉMETH, Gy. : A honfoglaláskori magyarság kialakulása = MTA kiad. 102-103. l. Budapest, 1930.
31. PATKANOV, : A szabirok nemzetisége = Ethnográfia. 11. kt. Budapest. 1900 : és Über das Volk der Sabiren - Keleti Szemle I. kt. Budapest. 1900.
- 31/a. MANNINEN, I. : (1929). Suomensukutiset kansat. Helsinki és u. ö (1930): Die Finnisch-ugrischen Völker. Berlin.
- 31/b. POPPE, N. N. - SZTARCEV, G. A. : (1927). Finno-ugorszkije narody = Akad. Nauk CCCP. Leningrad.
32. RADLOFF, W. : (1893). Aus Sibirien = II. kt. 91. old. 5. tábla. Leipzig.
33. ZSIRAI, M. : Finn-ugor népevek. I. Jugria = Nyelvtud. Közl. 47. 48. é. külny. Budapest 1930.
34. RADLOFF, W. : Altürkische Inschriften; Versuch eines Wörterbuches der türkischen Dialekte (1888-1906) 4. kt. Aus Sibirien (1884) 2. kt. Leipzig.
35. MÉSZÁROS, Gy. : Magna Hungaria (A baskir-magyar kérdés) Budapest, 1910.
36. de GROOT : Die Hunnen der vorchristlichen Zeit, p. 221. és u. ö: Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens I-II. ed. O. Franke. Berlin u. Leipzig, 1926.
37. BENDEFY, L. : (1937). Fontes authentici itinera (1235-1238) Fr. Juliani illustrantes = Etud. sur l'Europe Centre - Orientale No. 7. Budapest.
- 37/a. BENDEFY, L. : (1942). Magna Hungaria és a Liber Censuum. Budapest.
- 37/b. ANNINSKY, S. A. : (1940). Izvestija vengerskikh missionerov XIII-XIV. vv. o Tatarekh i Vostocnoj Europe = Istoriceskiy Archiv III. pp. 71. 112.
- 37/c. SINOR DENIS : (1952). Un voyageur du treizieme siecle: le Dominicain Julien de Hongrie (BSOAS. XVI. pp. 589-602).
- 37/d. PASZKIEWICZ, H. : (1954). The Hungarian missionary Julianus in Eastern Europe during the great Tartar invasion; New York.
- 37/e. DORRLE, H. : (1956). Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen: Die Missionsreisen des Frater Julianus O. P. ins Uralgebiet (1234-35) und nach Russland (1237); und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tataren = Nachrichten d. Akad. Wiss. in Göttingen, I. Phil. -hist. kl. No. 6. pp. 125-202.
38. FINÁLY, H. : A (XIV. századi) Beszterczei Szószedet. Budapest, 1892.
39. HEDIN, Sv. : Southern Tibet. VIII. kt. (1-12 kt.) London, 1917-1922.
40. ZEKI VALIDI TOGAN. : Ibn Fadlān's Reiseberichte, 37-8, = Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes. 24. kt. 3. 1939.
41. FETTICH, N. és LÁSZLO, Gy. : Kutatásaira és az általuk is közölt, újabb szovjet régészeti ásatások eredményeire utalunk.
42. von BERGHOLZ, L. : Goriye Baskirji - Katajszkij = Moszkva, 1893. = Magyar ford. közli 33. a. id. m. MÉSZÁROS GYULA.
43. BENDEFY, L. : Magna Hungaria és a Liber Censuum = Budapest, 1943.
44. PAULER - SZILÁGYI, : A magyar honfoglalás kútfoi. (Akad. kiad.) Budapest. 1900.

45. CZEGLÉDY, K. : Magna Hungaria = Századok. 75. évf. 7-10. sz. Budapest, 1943.
46. WYNGAERT. : Sinica Franciscana I. kt. Quaracchi-Firenze, 1926.
47. BENDEFY, L. : Egykoru kínai kútfők a mongolok 1237-42. évi hadjáratáról = Történeti és régészeti közlönyek I. évf. Budapest, 1937. és Magyar Történelmi Szemle I. 4-5. sz. (New York) 1970.
48. BALOGH, M. : Oláh Miklós Hungáriája = Művelődéstört. Ért. 8. sz. 35-39. old. Budapest 1903.
49. BRETSCHNEIDER, E. : Medieval researches from Eastern Asiatic sources. I. 331. London 1910.
50. GRFKOV és Tsai. : Geschichte der USSR I. kt. 2. rész Berlin, 1957.
51. OLCHVÁRY, G. : A mohi csata. Századok. 1902. Budapest.
52. HOMAN, D. - SZEKFÜ, Gy. : Magyar történet. I. kt. (2. kiad.) Budapest, 1935.
53. KARSAI, G. : levélbeni közlése.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM.

- ALFÖLDI A. (1931): Die theriomorphe Weltbetrachtung in den hochasiatischen Kulturen. Arch. Anzeiger 301-119 old.
- CHANG KWANG-CHIH (1964): The archaeology of ancient China. New Haven. Yale Univers. 19. kt. 14 térk. mell.
- GABAIN, ANNAMARIE v. (1938): Briefe der uigurischen Hüentsang Biographie Sitzber. d. Preuss Akad. Wiss. Phil. hist. kl. 29. kt.
- GRIAZNOV, M. P. (1933): The Pasirik burial of the Altai = Am. Journ. of Arch. 37. kt. 31-44. o. (1934) De kourgan de Pazyryk. Akad. Nauk CCCP. Moscou.
- GÜLYA, J. (1958): Egy 1735-ből származó manyisi nyelvemlék = Nyelvud. Közl. 60. kt. Budapest.
- KOSTOVTZEFF, M. J. (1929): Le centre de l'Asie, la Russie, la Chine et le style animal. Skyt-hika I. Prága.
- SINOR DENIS (1963): Introduction a l'etude de l'Eurasie Centrale = Harassovitz kiad. Wiesbaden. (1963) Aspect of altaic civilization; Uralic and Altaic Ser. Vol. 23. Bloomington, Indiana Univ.

ÁBRAJEGYZÉK:

1. A mongolok előretörése a XIII. században (Bendefy, 1971).
2. A Fekete-tenger és a Kászpi-tó környéki népek a XIII. század elején (Bendefy, 1971).
3. Baskírföld (Magna Hungaria), Magna Bulgária és Jugria. továbbá magyar-rokon népek az Altaj-, a Tobolj- és az Ob környékén a XIII. században (Bendefy, 1971).

Año Santo

Compostelano

CABALLEROS CENTROEUROPEOS EN LA CORTE ARAGONESA

por FRANCISCA VENDRELL, VDA. DE MILLÁS VALLICROSA

El prestigio que aureolaba al Infante de Castilla y conquistador de Antequera creció más y más con la decisión de Caspe que lo convirtió en el Rey Fernando I de Aragón. Su nombre se repetía allende los Pirineos, desde Foix hasta Hungría, desde Sicilia hasta Inglaterra, y en todas las cortes se le consideraba como un resorte crucial para lograr la paz de la Iglesia. Dos reinos estaban en sus manos, y su lealtad y prudencia, virtudes que difícilmente podríamos hallar aunadas y equilibradas en ningún gobernante contemporáneo, le hicieron blanco de todas las miradas políticas. Proliferaron las embajadas: unas veces intercambiadas por motivo de alianzas matrimoniales, otras con la finalidad de aunar las voluntades para encontrar una solución y un acuerdo en los difíciles momentos que atravesaba la cristiandad. Aviñón, Roma, Bolonia, nombres relacionados con algún Papa; Niza, Perpiñán, Constanza, nombres cruciales para la paz de la Iglesia, se repitieron en boca de gobernantes y gobernados, de eclesiásticos y seculares, como hitos de una esperanza que tenía en vilo a todos los reinos y príncipes europeos en los primeros lustros del siglo xv. Por otra parte Fernando de Antequera estaba en buenas relaciones con el reino de Fez y Benamerín, tenía una época de paz con Granada después del castigo de las campañas de Antequera.

En el extremo oriental de Europa el Imperio Germánico encontró solución al problema sucesorio, y Alemania, Bohemia, Polonia y Hungría pudieron llegar a unos años de estabilidad política representados por un príncipe que, en un momento dado, ante el grave problema religioso, supo cruzar Europa varias veces, acompañado de numeroso y brillante séquito de teólogos y magnates, con rumbo variado, de Hun-

gria a Polonia, a Bohemia, París, Inglaterra, Lombardía, Constanza, Perpiñán, en donde fue huésped honradísimo de nuestro rey Fernando I, hasta lograr una firme y completa representación de toda Europa en el Concilio de Constanza.

Esta efervescencia que movía toda la opinión europea hacia uno u otro Papa, en lo religioso; hacia uno u otro príncipe, en lo político, presentó las cortes de Aragón y de Castilla como meta para viajes de caballería con posible intervención en juntas y torneos; y los reinos de Fez y Granada como tierras de sorpresa luminosa para los que venían de las heladas llanuras de Hungría. También el voto de visitar la tumba del Apóstol Santiago era cumplido por muchos caballeros que, una vez en Cataluña, atravesaban Aragón para seguir luego la Ruta de Compostela y emprender el viaje hasta el Norte de África después de cumplido el voto.

Creemos tiene interés ofrecer algunas noticias sobre estos viajes de devoción y caballería, a la vez en los que húngaros y polacos, bohemios y alemanes, caballeros al frente de brillantes y numerosas comitivas de séquito y servicio, recorrían las rutas catalanas y aragonesas, navarras y castellanas hasta postrarse ante el Apóstol Santiago, descendiendo luego por los reinos de Portugal y Castilla hasta Granada y Fez. Regresaban por Cataluña, para entrar de nuevo en Francia y atravesarla por Foix y por Borgoña. Otras veces era motivo de estos viajes el deporte caballeresco exclusivamente «per fer caballerics» como se concreta en el texto de los salvoconductos; o bien el conocer cortes y países lejanos de su patria. Estos viajes no eran fruto de caprichosa curiosidad, sino auténticas vivencias relacionadas activamente con los abatares políticos y religiosos del momento histórico. Estos desplazamientos, emprendidos sin límite de tiempo y de espacio, se nos presentan hoy como auténticas hazañas. Al trote de sus caballos dejaban atrás, estas comitivas, leguas y leguas de caminos difíciles, para llegar un día a las puertas de Barcelona, y de allí dirigirse al encuentro de la corte, que en sus desplazamientos la podrían encontrar en Lérida, en Zaragoza, en Morella, Montblanch, Valencia.

Tan pronto estuvo terminada la campaña contra el Conde de Urgel, la corte aragonesa pasó las fiestas de Navidad en Lérida. De allí salió en los primeros días de enero un grupo de peregrinos polacos dirigidos por Mesturus de Suamberch, iban provistos de un salvoconducto de libre circulación y libre paso de fronteras de dos meses de duración, a partir del día 2 de enero de 1414, fecha en que fue expedido.¹ Pocos

1. A.C.A. Reg. 2535, fol. 5 v. Vid. VIEILLARD, JEANNE, *Pèlerins d'Espagne à la fin du Moyen Age*. «Analecta Sacra Tarraconensia», 1935, págs. 263-303. Ofrece un elenco de peregrinos a Santiago, utilizado en *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*, de VÁZQUEZ DE PARGA, LACARRA y URÍA. Madrid, 1949, vol. III, páginas 31 y 32.

días después el Rey obsequia con una cabalgadura —uno de los regalos más apreciados— a un caballero alemán llamado Sislaus, que a la sazón se encontraba en Lérida con la corte. El rey Fernando reconoce deber 70 florines de oro de Aragón a Juan de Montgay, ciudadano de Lérida y Baile General del Condado de Urgel, «...pro precio cuiusdam mule de pilo de stornell quam a vobis emi iussimus dicto precio, ipsamque dedimus dilecto et devoto nostro Sislaus militi regni Alamanie graciouse...».²

A mediados de enero del año 1414 la corte se trasladó a Zaragoza para solemnizar allí la coronación del rey Fernando I y de la reina Leonor, celebradas en los días 10 a 14 de febrero. Varios días duraron los festejos oficiales y populares, que culminaron en un solemne torneo preparado para un centenar de competidores.³ Probablemente presenciaron estos festejos y quizá tomaron parte en el torneo de la coronación dos caballeros alemanes llamados Nicolás de Clausdorf y Gregorio de Xelendorf, los cuales salen en la segunda quincena de febrero hacia Granada y Benamerín y Fez. A favor de estos dos caballeros alemanes y su séquito, que no se especifica cuántas personas lo integran, el rey Fernando de Aragón manda extender una credencial de recomendación para que puedan visitar las respectivas cortes y recorrer los reinos, dirigidas una al rey Yuçaf de Granada y otra a Mulé Buçaide, rey de Benamerín y de Fez, manifestando que estos caballeros: «...Nicholau de Clausdorf y Gregori de Xelendorf de las partes d'Alamania por cercar vuestros regnos e tierras e veer les nobleses de las muyt grandes casas e stados de los Reyes del mōdo, assyn como yes acostumbrado de otros cavalleros en cercar e veer las tierras strangeras de los grandes principes e senyores del mondo...», por ello ruega a cada uno de dichos reyes que: «...los ditos nobles e los qui andan con ellos...» tengan por muy recomendados y les den toda clase de facilidades.⁴

La corte, después de las fiestas de la coronación, dejó Zaragoza para trasladarse a Morella. Se detuvo unos días en Alcañiz, siguiendo a través del Maestrazgo hacia Morella; allí esperaron la llegada del Papa Benedicto XIII, que fue el 18 de julio.⁵ En estas vistas Benedicto XIII y el rey Fernando trataron, entre otras cosas, de la iniciada Controversia de Tortosa con el fin de encauzar el problema religioso

2. A.C.A. Reg. 2411, fol. 90 v., 8 de enero de 1414, Lérida.

3. Sobre la Coronación, vid. MACDONALD, M. A., *Coronation Service, 1414*. «Modern Language Review», julio, 1941. Describe las ceremonias de la coronación según la Crónica de ALVAR GARCÍA DE SANTA MARÍA, B. N. París, fondo español, ms. 104.

4. A.C.A. Reg. 2385, fol. 20. Zaragoza, 16 de febrero de 1414.

5. Vid. *Crónica de Juan II de Castilla*, pág. 360, y cfr. ALVAR GARCÍA, B. *Nat. París*, ms. español, n.º 104, fols. 211-217.

de los judíos.⁶ La Crónica de Juan II de Castilla pasa muy rápidamente la narración de la estancia de la corte aragonesa en Morella;⁷ en el capítulo XI da la noticia de que el rey Fernando ha recibido la nueva del fallecimiento de Ladislao de Nápoles y ha sentido mucha contrariedad por ello; y en el capítulo siguiente presenta la venida de los embajadores del emperador Segismundo para proyectar unas vistas en favor de la solución del Cisma.⁸ Terminadas las vistas con el Papa, se trasladó el rey Fernando a Montblanch para celebrar Cortes a los catalanes; allí, después de varias peripecias y prórrogas, se abrieron el día 17 de octubre (1414) en el refectorio del convento de Frailes Menores de la villa, pronunciando el Rey su discurso de apertura.⁹

La noticia del fallecimiento del rey Ladislao y la embajada venida de parte del Rey de Romanos podría relacionarse muy bien con el viaje de un noble alemán, el conde Folrad de Mansfeld, que con un séquito de diecisiete caballeros y los correspondientes servidores, joyas y equipajes, se dirige en peregrinación a Santiago. Es muy probable que hubiese permanecido varios días en Montblanch, venido ya desde Morella; para él y su comitiva se extiende un salvoconducto real duradero para un mes, a partir del día de la fecha de expedición (25 de noviembre de 1414): «...cum nobilis vir Folrad comes de Menesfeld Alta Alamanie, versus regnum Castelle accedat... et eius familia cum decem et septem equitaturis...», y todo su servicio, joyas y equipajes. Al día siguiente de firmado este salvoconducto el rey Fernando escribe varias cartas de recomendación dirigidas a su sobrino, el Rey de Castilla, en estos términos: «...Rey muy caro e muy amado sobrino: Como el noble *conde de Menesfeld de la Alta Alemanyá* vaya a visitar la santa casa de Sant Jayme de Galicia, de e por razon de la dita visitacion le convenga passar por exe Regno de Castiella, por esto vos rogamos que por servicio de Dios e amor nuestro el dito conde, qui por tan piadosa obra va aquí, hayades favorablemente por recomendado...». En igual forma y con el mismo texto se expidieron cartas de recomendación dirigida, una, a la Reina madre de Castilla, y la otra, al Rey de Navarra.¹⁰ Unos dos meses invirtió en este viaje y a primeros de febrero del año 1415 le encontramos otra vez en la Corte, instalada entonces en Valencia. Desde esta ciudad emprende, con su comitiva, el

6. Vid. PACIOS, ANTONIO, *La disputa de Tortosa*. C.S.I.C., Instituto Arias Montano. Madrid-Barcelona, 1957.

7. Se extiende mucho más la *Crónica de Alvar García*, ms. de Paris, citado en la nota. 5.

8. *Crónica de Juan II de Castilla*, caps. XI y XII, pág. 361.

9. Vid. COROLEU, JOSÉ, y PELLA Y FORGAS, *Las Cortes Catalanas*. Barcelona, 1876, págs. 228-229. Se licenciaron estas Cortes el 3 de diciembre de 1414.

10. A.C.A. Reg. 2381, fols. 61 v y 62. Vid. VIENTALBA, loc. cit., y LACARRA, *Las Peregrinaciones a Santiago de Compostela*, vol. III, pág. 32, n.º III.

viaje de regreso; consta en el salvoconducto que habiendo llegado de Castilla en el camino de regreso se dirige hacia Francia; se hace constar en el salvoconducto que tiene libre circulación por el reino, y exención de impuestos de tránsito y paso de fronteras para: «...nobilis vir Folrad comes de Menesfeld Alte Alamanie, viniendo a Regni Castelle versus regni Francie redeundo, dirigat gressus suos... et eius familiam cum *decem septem equitaturis*, auro, argenteo, pecuniam, jocalibus, maletis, pannis et omnibus aliis eorum bonis...». La fecha de este documento, firmado en Valencia, es del 8 de febrero de 1415.¹¹

Pocos días después de haberse expedido este guíaje o salvoconducto de regreso hacia Francia y Alemania para el conde de Mansfeld y su séquito, encontramos dos caballeros de Bohemia que han venido a Valencia y están en la corte, y para ellos se extienden guíajes y cartas de recomendación, iguales para ambos, y del contexto parece ser que no sólo van a Santiago, sino que emprenden largo viaje, quizás hasta el monte Sinaí, para visitar el sepulcro de Santa Catalina, pues en el salvoconducto consta que van a lejanas tierras a visitar las reliquias de los santos y sus basílicas.¹² En Valencia, el 15 de febrero de 1415, el Secretario real, Pablo Nicolau, extiende un guíaje o salvoconducto a favor de Bensisflán de Don, acompañado de siete caballeros, servicio y equipajes. Tienen garantía de libre circulación por el reino, pasos y fronteras, entrada y salida, en sus viajes a Castilla y Granada. Va el documento dirigido a los Gobernadores, Vegueres, Justicias y demás autoridades reales y sus lugartenientes: a favor de Bensisflán de Don, del reino de Bohemia con «...septem equitaturis...» oro, plata, maletas, *vedatis*, etc., «...alienígenos premaxime nobis venivolos et per nostra regna et terras incedentes, eorumque propios lares deserentes, mundi varias regiones insequendo, corpora sanctorum et eorum basilicas ac terras extraneas laborant visitare, tractari benevolentes ac in ipsorum vía securius illos dirigi affectantes...». Este salvoconducto tiene una duración mínima de medio año: «.....sex menses a date huiusmodi inantea continue numerandi minime valiturus...». Igual salvoconducto también con la duración mínima de medio año para Estibor de Così y su comitiva (concomitantibus) sin determinar el número de personas que lo acompañaban. Estos salvoconductos van acompañados de unas cartas credenciales, o de recomendación, para la Reina de Castilla, en estos términos: «Reina muy cara e muy amada ermana (sic)... Senyo-

11. A.C.A. Reg. 2389, fol. 48 v. Parece ser que su padre también había cumplido el voto de peregrinar a Santiago porque en el año 1388 pasó por la corte de Juan I, siguiendo la ruta de Santiago, el caballero alemán conde Bosom de Mansfeld, vid. A.C.A. 1675, fol. 63 v. VIEILLARD y LACARRA, loc. cit., pág. 31, n.º 77. Ni una ni otro conocen este regreso de febrero de 1415.

12. A.C.A. Reg. 2389, fol. 48 r.-v., y 2389, fol. 50, respectivamente. VIEILLARD sólo los cita como peregrinos a Santiago, cosa que en los documentos no se especifica. Vid. LACARRA, loc. cit., núms. 113 y 114.

ra: El noble varón e amado nuestro Bensisflán de Doni, del regno de Boemia, es stado aquí en nuestra cort e, segunt nos ha dito, entiende ir enta el Regno de Granada e passar por exi Regno; porque Reyna muyt cara e muyt amada hermana, senyora, vos rogamos affectuosa-ment... el dito Beniflan de Doni e sus gentes, como sea strengero, querrades haver por recomendado; faziendole dar salvoconduyt et lo que sera necessario a direccion e seguredat de su camino...». Con esta misma fecha de 15 de febrero de 1415 fueron expedidas por la Cancillería real y firmadas por el rey Fernando otras tantas credenciales a nombre de cada uno de estos dos caballeros de Bohemia dirigidas: al Rey de Castilla, al Rey de Navarra, al Obispo de Palencia, al Conde de Foix, a Martín Fernández de Aguilar y a Alfonso Fernández de Aguilar, que era por entonces Frontero de Córdoba.¹³

Largo y penoso sería el viaje del caballero Estibor de Cosa, de él no he encontrado ninguna noticia, pero de Bensisflán de Doni hemos podido ver que a fines de año estaba en Perpiñán junto a las cortes de Fernando de Antequera y del Emperador Segismundo. En Perpiñán, el día 22 de diciembre del año 1415, se le extiende el correspondiente guíaje o salvoconducto para él y su comitiva de ocho caballeros para emprender el viaje de regreso a Bohemia.¹⁴

Fernando de Antequera pasó una larga temporada en Valencia durante el año 1415, hasta que se dirigió a Perpiñán para las Vistas con el Rey de Romanos Segismundo. En el mes de mayo de este año llegan a Valencia cuatro numerosas comitivas, al frente de cada una de ellas se destaca un magnate de la corte imperial de Segismundo. Vienen recomendados y con las correspondientes credenciales del rey Carlos de Francia, del duque de Berry y del emperador Segismundo. Tan pronto como llegaron a Valencia hicieron uso de sus credenciales ante el rey Fernando e, inmediatamente, con fecha 14 de mayo de este año de 1415, salieron de la Cancillería real de Valencia tres cartas firmadas por el rey Fernando: una, dirigida al rey Carlos de Francia, en que le comunica que: «...diversas litteras [vestr]as que sunt recomendacione grata manu recepimus...» a causa del viaje «...votivorum successuum inter mentibus...» de los caballeros siguientes: Ludovicus dux d'Eslize ac dominus de Brege ac de lignis de Abnevia. Henricus de Conramar? et de Blomenean? miles de partibus Alam[anie]; Henricus de Plumlore; [Maioris] Marescalcus Hungarie, y, por último, Georgius

13. Alfonso Fernández de Aguilar ya era frontero de Córdoba el año 1404, vid. *Historia de España*, dirigida por MENÉNDEZ PIDAL, vol. XIV, pág. 374. Al transcribir los documentos respetamos las diversas grafías que aparecen de un mismo apellido.

14. A.C.A. Reg. 2391, fol. 63. VIEILLARD y LACARRA no citan este regreso. Perpiñán, 22 de diciembre de 1415.

de Certes miles de partibus Alamanie.¹⁵ Otra carta va dirigida al duque de Berry y firmada también por el rey Fernando, en ella le comunica: «...recepimus, dux inclite, fronte ilari, litteras vestras per Egregium et nobiles Ludovicum ducem d'Eslice et Petrum Cheh Marrescallum Hungarie...». La tercera carta va dirigida al Rey de Romanos Segismundo, notificándole que han llegado sus recomendados, los magníficos y nobles caballeros, Pedro Sheh, Mariscal Mayor de Hungría, y Enrique de Plomlor, varón del reino de Bohemia; y que serán atendidos en la corte como merecen por su alta dignidad.¹⁶

Dos días después, con fecha 16 de mayo de 1415, se preparan todos los salvoconductos y credenciales que han de llevar en sus viajes estos cuatro caballeros con sus respectivos séquitos que, como veremos, son muy numerosos. Estos salvoconductos son de libre circulación y tránsito por el reino y fronteras, valederos para un mes y llevan todos la misma fecha.¹⁷ El primer guíaje o salvoconducto está firmado y expedido a nombre del duque Luis d'Eslice, señor de Bregue del linaje de Abnevia, hace el viaje acompañado por cincuenta caballeros y toda la servidumbre con la correspondiente carga en acémilas, con oro, plata, joyas, arneses, valijas, maletas, ropas, etc.¹⁸ Otro salvoconducto fue para Pedro Sheh, Mariscal Mayor de Hungría, que viajaba acompañado de veinticuatro caballeros, entre los que figuraban sus tres hermanos Eustaquio, Ladislao y Elías de Sheh, y la correspondiente servidumbre a pie y a caballo, y las necesarias acémilas para transportar el equipaje de tantos viajeros.¹⁹ El tercer salvoconducto fue para Enrique de Gravor, señor de Plomlop (sic) de Alemania «cum viginti equitaturis de camino et totidem equitibus de comitiva et familia suis». El último salvoconducto fue para Jorge de Certes, caballero «partium Alamanie» «cum sex equitaturis de camino et totidem equitibus de comitiva et familia suis».

Estas cuatro comitivas tenían dos finalidades en sus viajes: por una parte, visitar el sepulcro del Apóstol Santiago; y luego, por otra, emprender viaje de caballería por todas las tierras y países que les fuera posible, como se deduce de las credenciales que les fueron entregadas. A favor de Pedro Sheh, Mariscal Mayor de Hungría, y de

15. A.C.A. Reg. 2408 (sello secreto), fol. 2 v. La polilla dificulta bastante la lectura de estas tres cartas.

16. A.C.A. Sello Secreto. Reg. 2408, fol. 2 v.-3. Valencia, 14 de mayo de 1415.

17. A.C.A. Reg. 2388, fol. 118 v.-119. Vid. Apéndice n.º I.

18. A.C.A. Reg. 2388, fols. 119-120. Vid. FINK, *Acta Concilii Constanciensis*, vol. III, pág. 371 (1). En la cita del memorial de Diego Navarro no está muy claro el «protest». Reg. 2409, fol. 48.

19. A.C.A. Reg. 2338, fols. 118 v.-120, en estos folios están registrados estos salvoconductos o credenciales, para estos cuatro caballeros y sus respectivos séquitos. Al Mariscal Mayor de Hungría y sus hermanos los volveremos a encontrar en Perpiñán a fines del año 1415. Vid. docs. II y III.

Enrique de Gravor, señor de Plomlor,²⁰ se extendieron credenciales para el Arzobispo de Santiago y para el Obispo de Palencia.²¹ Ello hace suponer que estas dos comitivas emprenderían, antes de sus viajes de caballería, una visita como peregrinos a Compostela, y luego descenderían hacia Granada y Fez, invirtiendo unos cuatro meses en el viaje; después de este tiempo los encontraremos en Perpiñán y tendremos motivo para interesarnos otra vez por ellos. También fueron expedidas para este largo viaje credenciales dirigidas a todos los príncipes cuyos dominios debían atravesar: estaban dirigidas al Rey de Castilla, a la Reina de Castilla, al Rey de Portugal, al Rey de Granada y al Rey de Fez y Benamarín.²²

A finales del año 1415, en el mes de septiembre, pudo llegar a Perpiñán el Rey de Aragón, después de la grave enfermedad que había padecido en Valencia.²³ Allí llegará el Rey de Romanos Segismundo y permanecerá cincuenta días, según la Crónica.²⁴ Paulatinamente habían ido llegando las comisiones de teólogos para entrevistarse con el Papa Benedicto XIII y con los teólogos procedentes de Aragón, Castilla y Portugal, que también allí se habían dado cita. El Emperador estaba en Narbona atendiendo la llegada del Rey de Aragón a Perpiñán. Veamos cómo nos lo presenta la Crónica de Juan II de Castilla: «Desquel Emperador supo quel Rey de Aragón era venido en Perpiñán, embió su embaxada muy grande al Sancto Padre e al Rey de Aragón, en la qual eran el Gran Conde de Ungria, llamado Nicolao de Gara,²⁵ el Arzobispo de Torsentora, e el Arzobispo de Renes, e otros dos Obispos, e siete Maestros en Teologia; e como ya el Papa era ya allí venido y el Rey de Aragón, mandaron hacer muy gran rescibimiento a estos embaxadores, e aposentáronlos muy bien».²⁶ Al día siguiente, que era 13 de septiembre, los embajadores fueron a presentarse al Rey de Aragón, que estaba enfermo; también se habían presentado al Papa, y con las respuestas de ambos príncipes regresaron a Narbona.

Todo el desarrollo de estos hechos hace creer que el Gran Conde Palatino de Hungría era el responsable de la embajada y, como tal, trajo dos caballos al Rey de Aragón, que podemos suponer serían obsequio ofrecido por el Emperador. El encargado de presentar estos

20. Este título aparece transcrito: *Plomlor, Plomlor y Plomlor*; sería difícil su transcripción para los oídos mediterráneos.

21. Vid. Apéndice, doc. n.º II.

22. Vid. Apéndice n.º III.

23. Vid. nuestro artículo: *Relación médica de la enfermedad del rey Fernando de Antequera*. «Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina y Antropología Médica». Vol. IX. Fasc. 1. Enero-marzo, 1957.

24. *Crónica de Juan II*, págs. 369 y ss.

25. Es el conde Palatino de Hungría, Nicolás de Gara; la Crónica dice Grecia, seguramente por difícil lectura del ms.

26. *Crónica de Juan II*. Madrid, 1914, pág. 364.

caballos fue un servidor del Gran Conde de Hungría, llamado Strelastre, al que el Consejero y Tesorero real, Fernando de la Caballería, entrega en *estrenas* la cantidad de cuarenta florines de oro de Aragón, cumpliendo una orden del rey Fernando.²⁷

Así que el Emperador recibió por sus embajadores las respuestas del Papa y del Rey de Aragón, y con la certeza de la presencia de ambos en la ciudad de Perpiñán, emprendió el camino para trasladarse allí. El Príncipe de Gerona, con un gran séquito de caballeros y teólogos, se dirigía hacia Narbona en busca del Emperador. En Salses se encontraron ambas comitivas, y después de los saludos protocolarios se dirigieron a Canet,²⁸ en donde estaba aparejado un gran banquete y fiesta en honor del Emperador y toda su comitiva. Un gran cortejo de prelados y caballeros, pajes y caballerizos, halconeros y juglares acompañaba a Segismundo. Y un poeta áulico dedicó algunas de sus composiciones a esta brillante jornada del 17 de septiembre, era Oswald von Wolkenstein, que también estaba integrado en el séquito imperial.²⁹

La comitiva entró en Perpiñán el jueves, día 19 de septiembre; las calles estaban todas entoldadas, en las puertas y fachadas lucían paños bordados y ricos tapices franceses. Abrían la comitiva cuatro ballesteros de maza, un *presanant* ³⁰ a caballo que llevaba la espada del Emperador. Seis pajes a caballo escoltaban al Emperador; a más de los Consejeros y los oficiales de la casa imperial venían cuarenta caballeros con otros tantos pajes; y hasta trescientos ginetes armados; seis trompetas con las armas del imperio señalaban el paso de la comitiva, la cerraban unos ministriles tocando muy buena música y, por fin, veinticinco caballos de diestro llevados por otros tantos mozos. Tan pronto como llegó Segismundo a la ciudad le fueron ofrecidos tres caballos por el Rey de Aragón, uno de ellos muy ricamente enjaezado, el Emperador cabalgó sobre este último y recorrió la villa. Un banquete de gala terminó la fiesta: «E despues... el Emperador estuvo cinquenta días en Perpiñán, en los quales siempre el Rey de Aragón hizo la despensa al Emperador e a todos los que con él venían muy largamente, dando a todos aves e pescados de muy diversas ma-

27. A.C.A. Reg. 2415, fol. 134. Vid. Apéndice n.º IV.

28. La Crónica convierte este nombre en Cañete.

29. Vid. FINKE. Acta Conc. Const., vol. III, pág. 377. Para la composición dedicada a esta fiesta. Vid. *Oswald von Wolkenstein*, ed. Shack. 1904, pág. 25 y ss. También está citado este poeta en la *Historia de España* dirigida por MENÉNDEZ PIDAL. Madrid. Espasa-Calpe, 1960. Vol. XV, pág. 326, nota 9. Citan otra edición: «Die Gedichte Oswald von Wolkenstein». Herausg. von R. Roericht und H. Meisner. Tübingen, 1884.

30. Parece ser un príncipe que Segismundo había hecho prisionero según la Crónica, pág. 365. Vid. A.C.A. Reg. 2415, fol. 149 v. en «estrenes al presanant» 15 florines de oro. Perpiñán, 22 de octubre de 1415.

neras, e vinos castellanos e griegos, e malvasías, de tal manera, que los Alemanes e todos los otros extranjeros se maravillaban de la desmesurada despensa que el Rey hacía». ³¹ En la comitiva del Rey de Romanos venían también embajadores o delegados para el Concilio, preladados y teólogos; y dice la Crónica: «...después vino ende el Duque Luis de Bria, ³² que era polonio, y el Mariscal de Hungría, ³³ que venían de ver al Rey de Castilla, los cuales hicieron reverencia al Emperador, e le dixeron que habían recibido muy grandes honras en los Reinos que habían visto, e que habían estado en Granada y en Portugal y en Castilla, donde por ser suyos habían grandes fiestas rescibido, especialmente del Rey Don Juan e de la Reina su madre, e de los otros grandes de sus Reynos; e los principales d'ellos traían la devisa de la banda que el Rey Don Juan les había dado; e pidieron por merced al Emperador que así él honrase mucho a los caballeros y Gentiles-Hombres naturales del Rey Don Juan de España...». ³⁴ Esta divisa de la Banda, que habían recibido del Rey de Castilla estos caballeros de Hungría y de Polonia, había sido instituida por el rey Alfonso XI en el año 1330; era distintivo único de los que la recibían y consistía en una banda de color rojo de cuatro dedos de ancho. Quedaban excluidos de esta orden, según sus estatutos, los primogénitos y las mujeres, porque había sido instituida para honrar a los segundones de las casas ilustres. ³⁵

Corre el mes de septiembre del año 1415 y por la misma Crónica sabemos que el Mariscal Mayor de Hungría y el duque Luis de Brieg: ³⁶ Acaban de regresar del largo viaje que emprendieron en el mes de mayo, y refieren a Segismundo y su corte todas las cosas que han visto y todos los agasajos de que han sido objeto; no era para menos, se trataba de altos dignatarios de la corte imperial y llevaban buenas credenciales del rey Fernando de Aragón; tanto ellos como toda su numerosa comitiva han sido huéspedes de honor y vienen honrados algunos de ellos con la divisa de la banda roja del Rey de Castilla de que hemos hablado en el párrafo anterior.

El Mariscal Mayor de Hungría y sus cuatro hermanos Eustaquio, Ladislao, Elias y Blas de Sheh, al regresar de este largo viaje, quieren que el escudo familiar patentice sus hazañas; para ello solicitan del rey Fernando autorización para introducir unas modificaciones heráldicas que sean testigo de sus andanzas por los reinos de Granada y

31. Crónica, pág. 365.

32. De Brieg o De Brege, duque de Slize. Vid. doc. n.º I, y Vid. FINKE, *Acta Conc. Const.* Vol. III, págs. 208, 370, 371, 382, 387, 503, 510, 513 y 520.

33. Pedro Sheh. Mariscal Mayor de Hungría. Vid. Docs. II y III.

34. Crónica, pág. 366.

35. Vid. VILLANUEVA, *Viaje Literario a las Iglesias de España*. Vol. XVIII, página 199

36. Vid. notas 32 y 33.

Norte de Africa; esta gracia solicitan que sea concedida a perpetuidad para todos sus descendientes por línea legítima. A esta petición se adhieren también los hermanos Benedicto y Nicolás-Egidio de Bactec, lo que hace suponer debían estar muy próximamente emparentados con el Mariscal Mayor de Hungría y sus hermanos, porque tienen el escudo igual y han solicitado la misma innovación. Las armas en cuestión consisten: en la parte inferior, en un escudo con fondo azul que tiene un *giro* cuadrangular amarillo, y en cada ángulo «...quedam parvum stipitem brifrontitum rubei cum quodam agello blavi coloris...».³⁷ A este escudo quieren sobreponer otro menor de fondo rojo y que en medio llevará pintado un leopardo negro sosteniendo en la boca una liebre agonizante; y este mismo leopardo, con la liebre en la boca, ha de sobresalir hasta medio cuerpo del casco coronado que remata la parte superior del escudo. Al final del documento se manifiesta que se han extendido tantas copias cuantos han sido los interesados.

El mismo día 20 de octubre de 1415 el rey Fernando de Aragón concede también a otros dos caballeros húngaros, los hermanos Jorge y Valentín-Pedro de Valaquia, una modificación parecida a la concesión anterior, podrán superponer en su escudo familiar otro menor con un emblema que justifique su expedición a los reinos de Granada y Norte de Africa. La circunstancia de llevar la concesión de este privilegio la misma fecha de la otorgada al Mariscal Mayor de Hungría y sus hermanos, hace suponer que estos caballeros, Jorge y Valentín-Pedro de Valaquia, formaban parte de la comitiva de veinticuatro nobles que acompañaban al Mariscal de Hungría y cuyos nombres no se especifican en ningún documento. Las armas de esta familia eran un escudo con campo blanco y unas guirnaldas de hojas verdes que lo rodeaban, rematado también por un casco coronado: El rey Fernando accede a la demanda y les autoriza para sobreponer en su escudo otro menor, en el centro, con campo de oro, y en su centro la figura de un etiope, en negro, esgrimiendo una lanza azul en la mano derecha, y en la izquierda, un escudo también azul, llevando en el tobillo izquierdo un aro, o compedes, de cuatro nudos. En la parte superior del yelmo que remata el escudo la misma figura de etiope, pero llevando en la cabeza una pluma, mitad oro mitad plata, que sobresalga hasta los hombros solamente del centro de una corona áurea que rodea la parte alta del yelmo.³⁸

Ya hemos visto que la munificencia del Rey de Aragón mantenía a mesa y cuchillo al Emperador y a todo el séquito, embajadores y servidumbre, a cuantos llegaban a Perpiñán durante los tres meses aproximados que duraron las Vistas; muestra de ello son, entre otras

37. Vid. doc. n.º V.

38. Vid. Doc. n.º VI.

cosas, los presentes que podemos enumerar: Una copa de plata que mandó dar al Caballerizo del Rey de Romanos.³⁹ Corría el mes de octubre a su término, eran días difíciles de entrevistas y discusiones que, llevadas por un grupo de teólogos, dejaban al resto de los presentes disfrutar felizmente de la hospitalidad real que se completaba muchas veces con algunos regalos: Trajes para los halconeros del Rey de Romanos,⁴⁰ cincuenta florines de oro al Caballerizo del Emperador, cuarenta florines al Sotscaballerizo, otros cuarenta florines de oro al Rey de Aramas, veinte florines al Heraldo y quince florines al Presanant. También se regalan veinte florines al Heraldo del Rey de Polonia.⁴¹ La semana siguiente, el 30 de octubre, el Rey de Aragón obsequia al Canciller del Rey de Romanos, al Arzobispo de Reinns (sic)? y al Médico del Rey de Romanos con sendas mulas valoradas, respectivamente, en noventa, cien y sesenta florines de oro. A un trompeta del Rey de Romanos otros veinte florines de regalo.⁴² En esta misma fecha se entregan también 20 florines de oro al Heraldo del Rey de Polonia, quince florines al Heraldo del Condestable de Francia y otros quince al Heraldo del Conde de Vertabert.

En Perpiñán, los últimos días del mes de diciembre del año 1415, una comisión de teólogos y caballeros se aprestaba a emprender viaje hacia Aviñón, el teólogo Felipe de Malla era quizá la figura más destacada y para él se extiende, con fecha 20 de diciembre, un poder real para que imponga el collar de la Jerra y de la Estola, previo el juramento de los Capítulos de la orden, al Gran Conde Palatino de Hungría, Nicolás de Gara.⁴³ Cabe señalar, en breve digresión, la personalidad de esta familia, muy influyente y muy comprometida, en todos los sucesos acaecidos en torno a la sucesión de aquel trono ocupado felizmente durante cuarenta años por el rey Luis, fallecido el 11 de septiembre de 1382. Gracias a la bondad del padre, la princesa María fue admitida como reina por la nobleza, estaba prometida al príncipe Segismundo, marqués de Brandeburgo, hijo del Emperador Carlos IV. María fue coronada como reina; y en espera de realizarse la boda con su prometido, la Regente del reino fue su madre, Isabel, que entregó las riendas del Gobierno a Nicolás de Gara, conde Palatino, convertido en su favorito, el cual había recibido muchos honores y riquezas del difunto rey Luis. Esta trilogía de dos reinas y un privado se hizo odiosa a la no-

39. A.C.A., Reg. 2415, fol. 144. Perpiñán, 22 de octubre de 1415.

40. A.C.A. Reg. 2415, fol. 145.

41. Vid. atrás en la comitiva de entrada del Emperador en Perpiñán y Reg. 2415, fols. 144-145.

42. A.C.A. Reg. 2415, fols. 145 r.-v.

43. A.C.A. Reg. 2391, fol. 61. Vid. doc. n.º VII. Vid. ALDASY, ANTAL DE, *Les rapports de Sigismond avec le royaume d'Aragon*. Traducción del húngaro por OLIVER BRACHFELD. Barcelona, «Estudis Universitaris Catalans». Vol. XX, año 1935, págs. 1-49 y continuación.

bleza húngara, que decidió ir a Nápoles en busca del último heredero de Hungría por línea de varón, Carlos Durazo, rey de Nápoles, educado en la corte de Hungría. Aceptó la nueva corona contra la voluntad de su esposa; y dejándola regente de Nápoles y al cuidado de su hijo Ladislao partió hacia Budapest, de donde no regresaría nunca. Las dos reinas, madre e hija, fingieron abdicar en el recién llegado —corría el año 1386—. Fue el Conde Palatino quien, de acuerdo con las dos reinas, preparó la muerte de Carlos de Nápoles. Con pretexto de la boda de una de sus hijas, el Conde Palatino tuvo ocasión de organizar un grupo de individuos que apostó en los salones de las reinas un día que éstas invitaron al nuevo Rey. A una señal del Palatino salieron los esbirros de sus escondites, descargando uno de ellos el peso de su espada sobre la cabeza del Rey, que aún no murió, pero, reducido a prisión en Visgrad, el veneno acabó con su vida el 3 de junio de 1386. La persecución y muerte de los adictos de Carlos de Nápoles completó la obra de este Conde Palatino.

El interés que había inspirado la renuncia de ambas reinas se convirtió en indignación después de este atroz asesinato. La suerte estaba echada. Una parte de la nobleza húngara invadió la residencia real, acaudillada por el ban de Croacia (conde), Juan de Horwath, y exigió allí mismo la muerte de Nicolás de Gara. La Reina madre Isabel fue arrojada al río y la hija encerrada en el castillo de Brupa. En estos momentos llegó Segismundo, marqués de Brandeburgo, para casarse con la reina María. Los sublevados claudicaron, pusieron en libertad a la reina María. La ceremonia de la boda tuvo lugar en julio de 1387. Pero las venganzas de Segismundo renovaron las sublevaciones, que no es del caso historiar aquí.⁴⁴

Ladislao de Nápoles, hijo de Carlos Durazo, asesinado en Budapest, creció junto a su madre y se educó en las contrariedades; apareció en el campo de las luchas políticas en 1392 y logró, en 1399, sentarse otra vez en el trono de Nápoles.

En el año 1401, Ladislao fue llamado por los húngaros —como un día lo había sido su padre— para ocupar aquel trono. Ya hemos indicado que Segismundo con sus venganzas, acompañadas por sus libertinajes, había sembrado el descontento entre la nobleza; y, en la primavera de 1401, durante una ceremonia religiosa, fue apresado en su propia corte y entregado para su custodia a los dos hermanos Gara, hijos de aquel Conde Palatino que él mismo había hecho desaparecer violentamente. Quedó Segismundo en el castillo de Soklos custodiado por los hijos de su propia víctima.

Entretanto, Ladislao, absorbido por sus intrigas políticas, delegó a su Almirante, Luis Ademari, para que tomara posesión de las ciuda-

44. SISMONDI, J. C. L., *Histoire des républiques italiennes*. Vol. 5, págs. 42-45.

des de Dalmacia, que se pusieron en sus manos juntamente con otras que habían pertenecido a Venecia. Corría ya el año 1402. Hasta el año siguiente no se presentó Ladislao en Zara, donde el 5 de agosto se coronó como Rey de Hungría. Mientras tenían lugar estos hechos, Segismundo supo mover a piedad a la Condesa Palatina y pudo salir de su encierro. Desde ese momento veremos que su custodio Nicolás de Gara, hijo de su víctima del mismo nombre, se convierte en su eficaz colaborador, lo seguirá siempre a través de Europa; y será quien compartirá con él las responsabilidades de realizar todas las difíciles y delicadas misiones y embajadas que por ese decenio promoverá Segismundo para lograr la unión de la Iglesia.⁴⁵ Formará parte del séquito del Emperador con sus hermanos; alcanzará los títulos de Vicario y Gobernador del Reino.⁴⁶ Más de una vez Nicolás de Gara y sus hermanos figurarían en el séquito del Emperador cuando, investido de una misión sagrada como Jefe civil de la cristiandad, se presentaban todos con austeros mantos negros ornados con cruces grises en las que ostentaban la leyenda: *Deus omnipotens et misericors*. Igual lo secundarían en las fiestas palatinas galanteando a las damas entre danzas y libaciones.⁴⁷ También será Nicolás de Gara el que llevará la misión a París de proponer a la aprobación del rey Carlos VI de Francia las condiciones tratadas por Segismundo con el Rey de Inglaterra para preparar una entrevista personal entre ambos reyes después de la batalla de Azincourt.⁴⁸ Una de las mayores dificultades que se presentaron a Segismundo y sus colaboradores fue el contrarrestar la actitud de Ladislao de Nápoles. Y hasta después de su muerte no se pudo llegar a un acuerdo sobre la fecha y convocatoria del Concilio de Constanza.

La embajada presidida por Felip de Malla llegó muy pronto a Aviñón; desde allí, con fecha 1 de enero de 1416, llegó una larga e interesante carta de Malla, varios folios refiriendo toda la sucesión de contingencias de aquel día en que tuvo dos largas sesiones con el Emperador, como él dice. En esta carta tenemos la respuesta a los poderes recibidos por Felip de Malla para imponer la orden de la Jerra y de la Estola, lo mismo que para recibir el previo juramento de sus capí-

45. SISMONDI, J. C. L., *Histoire des républiques italiennes*. Vol. 5, págs. 270-272.

46. FINKE, *Acta Concilii Constanciensis*, vol. IV, pág. 445. Segismundo escribe a su esposa, Bárbara, desde Heidelberg, 12 de septiembre de 1414. «Ex tenore litterarum magnifici Nycolai de Gara, regni nostri Hungarie Palatini ac Vicarii et Gubernatoris eiusdem, per nos constituti, accepimus ipsum cum ceteris fratribus suis causa ad nos veniendi iter dudum arripuisse; sed supervenientibus literis nostris a progressu itineris arrepti ipsum supersedissee»... a fin de dirigirse hacia Austria, según orden del Emperador, y acompañar a la emperatriz después de señalar la fecha de la coronación. Se celebró el 8 de noviembre de 1414.

47. VALOIS, N., *La France et la grande Schisme d'Occident*. Vol. IV, pág. 358.

48. VALOIS, loc. cit. IV, pág. 360.

tulos. Lo primero que hay referente a condecoraciones es este pasaje en que anuncia la intención del Emperador de otorgar al Rey de Aragón la orden imperial del Grifo: «...et diu que posará son segell en lo instrument de la concordia feta en Narbona; et que us trametrà per mi la sua ampresa; et que vol encara a mi parlar feent-me resposta sobre lo fet de la embaxada en França...», esta embajada de la que los franceses rechazaron muy diplomáticamente a los emisarios del Reino de Aragón.⁴⁹ Más adelante, en esta misma carta explica Malla cómo ha impuesto las divisas de la Jerra y ha tomado el juramento de los Capítulos de la misma; pero dejemos hablar al mismo autor de los hechos para que cobren más vida todos los que intervinieron en ellos: «...Lo die mateix, molt excellent et virtuos senyor, apres dinar yo proposí lo restant del memorial al Emperador acompanyat d'alguns Alamanys et ongres et micer Othobono (de Belloni), et un cavaller anglés, et, Senyor, Deus mercé, romas lo dit Emperador consolat et molt content de tota vostra intenció, dient tantes coses en vostre lahor, que apparia, que de abundancia de gran cor ell parlava; et rebé ab sobirana alegria et accio de gracias *lo vostre collar*, Senyor, et magnificant lo dò, lo tench en son coll mes de una hora; et feu lo jurament dels capitols, acceptant la dispensació, qui fora contraria a son vot, segons vos, Senyor, me diguets, car ell, Senyor, dispensa cas semblant en vos en los capitols de la sua empresa, segons m'a dit. *Lo Comte Palati*, Senyor, ab sobiranes gracies, fet lo jurament, rebé vostre ampresa et axi mateix lo cavaller del regne de Polonia et mossen Steve, qui porta l'espasa devant l'Emperador, et VI altres entre cavallers et scuders; als quals per honor vostre, Senyor, et per que 'n fessen a vos les gracias, axi com si singularment les haguessets nomenats, volc l'Emperador, que yo mateix la los posás al coll per auctoritat vostre, Senyor, et sua, dient, que volia aquells esser entesos en lo seu nombre dels XXX. La deena ampresa dix, que s'aturave per mostra d'altres affers. Et cert, Senyor, molt apar be, que vostre ampresa es noble, car la porten volunters, et la magnifiquen, et s'en tenen per honrats los que la han...».⁵⁰

Diez días después Felipe de Malla, en otra carta, da cuenta al Rey de Aragón que ya ha salido para París la embajada del Rey de Romanos formada por el obispo Brigense (sic), el duque de Bria y el Conde Palatino. También le anuncia que saldrán de Aviñón los emisarios del Emperador y le llevarán la *sua ampresa*, la orden imperial del Dragón, para él, para infantes Alfonso y Pedro; y para el Rey de Castilla, según consejo del rey Fernando: «...micer Ottobono (de Bellonis) e mossen

49. Aviñón, 1 de enero de 1416. Vid. FINKE. Acta Conc. Const. III, pág. 513. Publicado por BOFARULL, FELIP DE MALLA y el Concilio de Constanza. Gerona, 1882. A.C.A. Papeles para incorporar.

50. Aviñón, 1 de enero de 1416. FINKE, loc. cit., vol. III, págs. 510-513.

Miquel son ordenats missatgers del Emperador a vos, Senyor, e deven vos portar *la sua ampressa*, et al senyor Princep, et al illustre don Pedro, lo qual molt singularment ell ama, et apres, Senyor, ab vostre consell la deuen portar al Rey de Castella...».⁵¹

Esta orden del Grifo y de las Jerres de Santa María la fundó Fernando de Antequera, siendo aún Infante de Castilla, el año 1403, en Medina del Campo, y los primeros que recibieron esta orden fueron sus hijos, los infantes don Alfonso y don Juan y su esposa, Leonor de Alburquerque. Se fundó esta orden en honor de la fiesta de la Asunción de la Virgen, y se solemnizaba en su día, 15 de agosto. Consistía en un collar, generalmente de oro, del que pendía un grifo con alas de plata, para los escuderos, y en oro, para los que ya hubiesen sido armados caballeros. También las jarras con los lirios fueron objeto de bellos esmaltes en que los orfebres de la época pudieron lucir su habilidad muchas veces. Para las mujeres consistía ya en collar, ya en estola o banda blanca, que no podía llevar más que bordados en blanco o perlas. El padre Villanueva publicó los estatutos o regla de esta orden en una traducción al catalán conservada en un manuscrito del antiguo convento de Santa Catalina —Dominicos—, de Barcelona.⁵² También la empresa o divisa de *Les Jerres* aparecía en objetos de orfebrería o en los estandartes reales y, aún, en paños y reposteros. Será curioso seguir esta divisa en algunos pasajes de testimonio contemporáneo, Alvar García de Santa María, en su Crónica.⁵³ En el sitio de Balaguer cuenta este cronista que el rey Fernando recibió una embajada de Ladislao de Nápoles (Lançalago), y al despedirse los embajadores: «...uno de los dichos embaxadores demandó la su devisa de la jara (sic), el qual dezian mosen Remón Torrelas, e diógela et dio-les de sus joyas e de sus florines e enbio-los pagados...».⁵⁴ Esta misma Crónica, al describir las fiestas de la coronación de Fernando de Antequera en Zaragoza, señala en la Aljafería un cuerpo de edificio llamado «palacio de los mármoles», y entre otras cosas dice: «...en ste palacio; en el comedio d'el estava un asentamiento de madera, sobre quatro gradas, e encima del asentamiento una muy rica sylla cubierta de azeytuní vilotado, carmesy, brocado de oro *E con quatro jarras de Santa María con sus*

51. FINKE, loc. cit., vol. III, pág. 520. VILLANUEVA, *Viaje Literario*, vol. XIV, pág. 191, dice que: «recibiendo don Fernando (de Antequera) la Orden del Dragón del Emperador Segismundo, le dio la de la Jarra y Grifo».

52. VILLANUEVA, loc. cit., vol. XIV, págs. 185-194 y 307-312. En lo que dice en la pág. 193, que hay que interpretar jarras por arras, es una afirmación completamente gratuita que no tiene ningún fundamento.

GARMA, en su «Adarga Catalana», vol. I, pág. 174, da una información confusa sobre esta divisa, y en la misma confusión caen los que se apoyan en la autoridad de Garma.

53. Citamos por el manuscrito de Paris, Bibl. Nat. Ms. esp. 104.

54. Ms. cit. fol. 167. McDONALD, M., *Don Fernando de Antequera*. Oxford, 1948, pág. 209.

lirios a los cantos dorados; el dicho asentamiento cubierto de lonbras (alfombras)...».⁵⁵ Ya en el sitio de Balaguer se había instalado, entre otras: «...la gran lombarda de fuslera *de la divisa de la Jarra de Santa Maria*, la qual se fizo en Lérida...».⁵⁶ También la orfebrería utilizó esta divisa del Rey de Aragón: En los convites sabemos que se colocaban en las mesas recipientes o centros en los que se recogían restos de la comida, tenían a veces forma de nave, y es interesante la descripción de un centro de éstos que se colocó en la mesa del convite celebrado en Morella y ofrecido al Papa Luna por el Rey de Aragón, descrita por el mismo cronista: «...e en la mesa le fue puesta la nao que diximos al convite del Papa, la qual hera d'esta guisa obrada: hera fecho un castillo de abante e otro derrera; estava asentado sobre dos grifos que estavan viendo en una fuente que *stava al pie de una jarra de Santa Maria con sus lirios*, la qual jarra hera el pie de la nao; e encima de los castillos en cada uno, en medio, ha *una jarra de Santa Maria con sus lirios*...».⁵⁷ Dejando las muchas citas de documentos referentes a collares de *jerra* o de la *jerrella* y divisa de la *estola*, como suele llamárseles muchas veces, queremos llamar la atención aquí sobre el texto que publicamos en el apéndice documental; describe la celebración de la fiesta de la Virgen de Agosto en Morella en presencia del Papa Luna. Cumpliendo los capítulos de esta Orden, el rey Fernando de Antequera y todos los presentes que estaban en posesión de esta divisa asistieron al canto de Vísperas, la vigilia del 14 de agosto, y al oficio solemne el día 15, uniformados con mantos blancos.⁵⁸ Y, por último, un documento en que figuran las *jerres* como divisa en un estandarte real. En la nave que debía conducir al infante Juan a Sicilia ordenó su padre, el rey Fernando de Antequera, que se colocaran tres estandartes, uno con divisa de Aragón, otro con divisa de Sicilia y el tercero con la *nostra divisa de les jerres amb la roda e el griu*.⁵⁹

En el mes de febrero del año 1416, todos los asistentes a las vistas de Perpiñán fueron emprendiendo su regreso. La ciudad fue recuperando su vida normal. La corte aragonesa estaba ya en San Celoni, el 23 de este mes, y allí se extiende el último salvoconducto de libre tránsito por el reino y libre paso de fronteras a favor del caballero austriaco Wolfgang Schad «cum decem equitaturis suis», comitiva, equipajes, etc.⁶⁰

55. Ms. cit., fol. 189.

56. Ms. cit., fol. 150.

57. Id. fol. 213 v.

58. Vid. doc. n.º VIII. Ms. cit., fols. 214-215.

59. A.C.A. Reg. 2406, fol. 86.

60. Apéndice documental n.º IX.

APÉNDICE DOCUMENTAL

I

Salvoconducto —dirigido a todos los oficiales reales— de libre circulación por todo el reino, pasos y puertos de frontera, igual que auxilio y orientación o protección, en caso de que lo solicitare, otorgado por el rey Fernando de Antequera a favor del Egregio Luis duque de Slize, señor de Bregue de linaje de Abnevia que viaja, acompañado de cincuenta caballeros y con un séquito de otros tantos ginetes y hombres de a pie, con todos sus bagajes, arneses, acémilas cargadas de oro, plata, joyas, tapices, etc. Valedero este salvoconducto, como mínimo, para un mes a contar desde el día de la fecha de expedición.

Littera alamanarum. Ducis d'Eslize.⁶¹

Ferdinandus, etc. Dilectis et fidelibus universis et singulis officialibus nostris; necnon custodibus passuum, portuum rerumque prohibitarum in regnorum et terrarum nostrarum finibus constitutis, Salutem et dileccionem: Cum egregius et potens *Ludovicus Dux Deslize et dominus de Bregue ac de lionis de Abnevia*, ut strenuos milicie et honestatis actus exerceat; intendat orbis ambitum perlustrare, vobis dicimus et mandamus de certa sciencia et expresse quatenus eundem *Ducem* unacum quinquaginta equitaturis de camino, totidemque equitibus de comitiva et familia suis: azemilis, pannis, auro, argento, margaritis, jocalibus, arnesiis, valisiis, maletis, raubis et bonis eorum omnibus cuiuslibet speciei, Terras et Regna nostra transire et egredi innoque et absque aliquo impedimento, disturbii, violencia vel offensa, libere permit-tatis erga eum et comitivam ipsius. Ita benigne, honorifice et cordialiter vos gerendo quod de vobis et ministris nostris testimonium ferre valeant laude dignum. eique et suis si opus fuerint vosque duxerint recurrendos, opportunis auxilio et favoribus assistatis provideatisque de securo transitu. El coharte non permitentes eis seu alieni ipsorum inferri ullomodo in personis aut bonis iacturam aliquam vel offensam. Imo si quid impeditenti vel dispendii eis foret, quod nollemus, Illatenus id reformare curetis nostris jussionibus et honore; presentibus, vero, post unum mensem ab earum date continue numerandum minime valituris. Date Valencie sub nostro sigillo secreto XVI di Madii anno a Nativitate Domini M° CCCC° quinto decimo. — Rex Ferdinandus.

Dominus Rex mandavit mihi Paulo Nicholai.

Valencia, 1415, Mayo, 16.

A.C.A., Reg. 2388, fol. 118 v.-119.

Sub eisdem date, signo, firma atque mandato fuerunt expedite tres alie littere salvus conductus pro personis sequentibus:

Primo una pro *Petro Cheh Maiore Marescalo Hungarie* cum viginti quatuor equitaturis et totidem equitibus de comitiva et familia suis, etc.

Item alia *Henrico de Gravor inclite domino de Plomlop* de partibus Alamanie cum viginti equitaturis de camino et totidem equitibus de comitiva et familia suis.

Item alia pro *Georgio de Certtes* milite partium Alamania cum sex equitaturis de camino et totidem equitibus de comitiva et familia suis.

61. Hay una nota marginal que dice: «mandato regio».

El rey Fernando manda extender esta credencial, o carta de recomendación, dirigida al Arzobispo de Santiago, y, a favor del caballero Pedro Cheh, Mariscal Mayor de Hungría, con todo su acompañamiento, escolta, servidores y equipajes.

Petri Cheh Maiori (Marescalco regni Hungarie).

Rex Aragonum et Sicilie.

Reverendo in Christo Patri dilecto et devoto nostro: Cum nobilis nobisque devotus *Petrus Cheh Maior Marescalcus Regni Hungarie* ad strenuos milicie actus exercendos, ut vir bonus et intrepidus telluris ambiens ad ipsam climata declinare proponat. Vos rogamus quatenus eundem nobilem, comites et clientes suos ab inde transeundos nostro intuitu benignis affatibus et agendis admictere, eidemque promotivam velitis ostendere voluntatem, de quo tanto nobis complacerebitis singularium quanto ipsi Marescalco proderunt opera meritorum. Date Valencie sub nostro sigillo secreto, XVI die Madii anno a Nativitate Domini Millesimo CCCCº quintodecimo. Rex Ferdinandus.

Dominus Rex mandavit mihi Paulo Nicholai. Provisum.

Reverendo in Christo Patri, divina providencia, Archiepiscopo Sancti Jacobi, dilecto et devoto nostro.

Fol. 120 v. Sub eisdem forma, date, signo atque mandato similis littera fuit expedita pro eodem Marescallo, directa Episcopo Palentino; que incipiebat: Venerabilis, etc.

Item similis littera fuit expedita pro *Henrico de Gravor*, Milite, directa predicto Archiepiscopo Sancti Jacobi incipiens: Reverendo, etc.

Cum nobilis vir, nobisque devotus, *Henricus de Gravor Miles, dominus de Plomlau*, etc.

Valencia, 1415, Mayo, 16.

A.C.A., Reg. 2388, fols. 119 v.-20 v.

III

Fernando de Aragón recomienda el noble Pedro Cheh Mariscal Mayor de Hungría a su sobrino el Rey de Castilla, porque este caballero va a correr diversas partes del mundo y realizar actos de caballería que le den honor y fama; ruega al Rey de Castilla que depare buen acogimiento y protección para el citado Mariscal de Hungría juntamente con todo el séquito que le acompaña, tanto caballeros como hombres de a pie.

Rey muy caro e muy amado nieto: Nos el Rey d'Aragón e de Sicilia vos embiamos muyto a saludar assin como a Rey para quien querriamos diesse Dios tanta honor e buena ventura quanta por nos querriamos. Rey muy caro, etcétera, como el noble e devoto nuestro en Pedro Cheh Mayor Marescal del Reyno d'Ungria (sic) por exercer actos de Cavalleria e de notable renombre, honor e fama entienda de correr diversas partes del mundo, singularment vuestros regnos e tierras. Rogamos vos affectiosament que quando acaescera que el dito noble a los ditos vuestros regnos e tierras declinara andar, aquel con todos quantos traera en su companyia, assin de cavallo como de pied, querrades por honor e esguard nuestro recibir e acullir con buena e alegre cara; e facer-les aquella buena fiesta e companyia que de vos se pertenesce e muyt

bien e notablemente havedes acostumbrado; preservandoles de todo sinistro e scandalo. Certificando vos, Rey muyt caro, que de aquesto nos faredes muy singular e assenyalado plazer. Et si algunas cosas Rey, etc., de nuestros regnos e tierras vos son plazientes con fiança nos ne scrivedes, car nos las compliremos de buen grado. Dada en Valencia dius nuestro siello secreto, a XVI dias de Mayo del anyo de la Natividad de Nuestro Senyor Mil CCCC quinze. Rex Ferdinandus.

A nuestro muy caro e muy amado nieto el Rey de Castilla.

Dominus Rex mandavit mihi Paulo Nicholai, provisum.

A.C.A., Reg. 2388, fol. 119 r.-v.

Valencia, 1415, Mayo, 16.

Sub eisdem forma, date, signo atque mandato pro eodem Marescallo expedite fuerunt alie littere squentes, directe personis infrascriptis:

Videlicet

Una Regine Castelle incipiens: Reyna muytcara e muyt amada hermana: Senyora...

Alia Regis Granade incipiens: Al muy alto Principe Yuçaff Rey de Granada nuestro muyt caro e muyt amado hermano: Nos el Rey d'Aragon e de Sicilia vos embiamos, etc...

Sub eisdem forma, date, signo atque mandato mutatis mutandis expedite fuerunt alie littere sequentes pro *Georgio Certtes milite partium Alamanie*, directe personis seu principibus infrascriptis:

Primo eidem Regi Castelli incipiens: Rey muy caro, etc., ut supra.

Item Regi Portugallie incipiens: Rey muyt caro e muyt amado tio...

Item alia Regi Granade incipiens: Al molt alt Princep, etc., ut supra ptoxime.

Sub eisdem forma, signo, date, atque mandato, mutatis mutandis, expedite fuerunt alia littera sequentes pro *Henrico de Grauer, milite domino de Plomlau*, directe principibus infrascriptis:

Primo Regi Castelle predicto incipiens ut supra.

Item Regine Castelle predictae, incipiens ut supra.

Item Regi Portugalie predicto, incipiens ut supra.

Item Regi Granate predicto, incipiens ut supra.

Item Regi de Banamarin et de Ffez incipiens: Don Ferrando porla gracies de Dios Rey de Aragon e de Sicilia: Al muyt alto Princep Buçayda Rey de Benamari e de Ffez, nuestro muyt caro e muyt amado hermano: Salut como a Rey, etc., ut supra.

Valencia, 1415. Mayo, 16.

A.C.A., Reg. 2388, fols. 119 r.-120.

IV

Orden real de entregar 40 florines de oro de Aragón a Strelastre, servidor del gran Conde de Hungría⁶² en estrenas, por haber llevado al rey Fernando de Aragón dos caballos, obsequio del citado magnate húngaro.

62. Nicolás de Gara, Conde Palatino de Hungría.

Strelastre sevidor Comitis Ongria (sic) pro Curia

En Ferrando, etc. Al feel Conseller e Tresorer nostre en Ferrando de la Cavalleria Salut e gracia: Dehim e manam vos expressament que de les monedes de nostra cort que vers vos son o seran donets e liurets an Strelastre, servidor del amat nostre lo gran Comte de Ongria (sic), quaranta florins d'or d'Arago los quals li mana donar per strenes, per raho de dos cavalls que lo dit Gran Comte a nos ha tramesos per ell. E en la paga que li farets cobrats del dit Strelastre la present ab apoca de paga. Dada en la vila de Perpenya, sots nostre segell secret, a XV dies de setembre. En l'any de la Nativitat de Nostre Senyor Mil.CCCC.XV. Et per accident de nostra persona signada de ma de nostre Primogenit. — Alfonsus Primogenitus.

Dominus Rex mandavit mihi Paulo Nicholai et signata fuit tradita. — Iohanne d'Oviedo.

Perpiñán, 15 Septiembre, 1415.

A.C.A., Reg. 2415, fol. 134 v.

V

Eustaquio, Ladislao, Elías y Blas hermanos de Pedro de Cheg (Mariscal Mayor de Hungría), juntamente con los hermanos Benedicto y Nicolás Egidio de Bactec,⁶³ todos oriundos del reino de Hungría, por motivo de ampliar sus armas o timbres de nobleza —tanto más honrosos cuanto más lejano de su solar de origen es el Príncipe que los otorga—, a su regreso de los reinos de Granada y de Fez y Benamarín, solicitan del rey Fernando de Aragón y obtienen autorización a ellos y a su descendencia legítima para sobreponer en el medio de su escudo nobiliario otro menor con campo rojo y en su centro un leopardo coronado argénteo que sostiene en la boca una liebre herida. La mitad superior de esta misma figura de leopardo sobresaldrá también del centro de una corona áurea con que eestá rematado el yelmo del escudo.

Leustacci. Ladzlaus et quorumdam aliorum.

Nos Ferdinandus, Dei gracie. Rex Aragonum, Sicilie, etc. Regalem decet excellenciam ex innexa potestate illis qui armorum insignia preter propria gestare desiderant si ea devote poscantur libenti animo et munifico licenciam elargui. Cum igitur, Nobiles et devoti nostri Laustacius, Ladizlaus, Elías et Blasius, Petri de Hecg fratres; et Benedictus Egidii de Bactec oriundi Regni Hungarie, certis respectibus et motivis honorem ipsorum dilatantibus arma seu insigna nobilitatis antepicta deferre elegerint; nobisque inde supplicaverint opportunam eis licenciam impartiti. Advertentes quantum sit primordium hominibus volentibus esse claros, singularem seu discretam armorum habere formulam ab aliquo mundi principum eis indultam, et quod in consimilibus principatum fama gloriosius divulgatur, eo potius si ex remotis partibus talia conferunt oriundis. Tenore presentis: arma antepicta quorum campus est blavi coloris habens quadrangulare girum croci coloris, et in quolibet angulo quendam parvum stipitem bifrontitum rubei cum quodam agello blavi colorum;

63. Probablemente emparentados con ellos, pues tienen las mismas armas y solicitan la misma innovación. En la interpretación heráldica de estos dos documentos hemos de agradecer la colaboración de la señorita Susana-María Alkarovits, graduada en Historia del Arte por la Universidad de Zurich.

in cuius campi inferiori parte depictum est quedam scutus rubei coloris continens in medio quendam leopardum coronatum, argenteum, tenentem in ore quendam leporem saucium; in sumitate cuius clipei depictus est quidam elmus seu galea argentea cum quodam coopertorio rubeo e ex fimbriis frondiferis, cum quadam corona aurea in cuius culmine, per medium eminet quidam leopardus usque ad medium, tenens in ore quendam leporem ancium. Eisdem nobilibus et suis filiis successoribus et heredibus ab eis legitime descendentibus, de certa nostra sciencia et expresse, designamus, concedimus et donamus quequidem arma et insignia ipsi et sui premissi in singulis actibus, locis et rebus, in quibus moris est, deferant et portent affixa vel inscripta, ullo unquam tempore inmutanda quorum pretextu cum res accadat in tutamine christiane et orthodoxe religionis et sui veri domini naturalis illa experiantur fideliter cum honore. Nos, enim, mandamus illustri et magnifico Alfonso Principi Gerunde, nostro Primogenito precaro, et in regnis et terris nostris Generali Gubernatori, et post dies nostros, Deo propicio, prosperos et logevos, legitimo successori, ac nostris et eius successoribus quibuscumque. Necnon maiori nostro conestabulo, Marescallis armorum, Capitaneis, Vexilliferis, Alguatziris et aliis officialibus nostris, et ipsius nostri Primogeniti, ad quos spectet, et eorum vicesgerentibus seu locatenentibus tam presentibus quam futuris, quatenus nostrum presens indultum omniaque et singula in eo contenta, teneant firmiter et observent tenerique et observari faciant ab omnibus inconcusse iuxta sui *seriem* plenior. Et non contrafaciant vel veniant, aut aliquem contrafacere vel venire permitant aliqua racione. In cuius rei testimonium presentem fieri iussimus, nostro sigillo pendenti munitam. Datum Perpiniani, XX^a die Octobris anno a Nativitate Domini M^o CCCC^o XV° Regnique nostri quarto. Et propter indisposicione persone nostre signatma manu nostri Primogeniti. — Alfonsus Primogenitus.

Dominus Rex mandavit mihi Paulo Nicholai. — Provisum.
Perpiñán, 1415, Octubre, 20.
A.C.A., Reg. 2394, fols. 104 v.-105.

Similis carta fuit facta sub simili arma et sub eisdem data, signo atque mandato et expedita nobilis Benedicto et Nicholao Egidii fratribus de Bactec, et Leustacio Petri de Hecge oriundos Regni Hungarie.

Dominus Rex mandavit mihi Paulo Nicholai. — Provisum.

De esta concesión se extendieron tantas copias cuantos eran los interesados.

VI

El rey Fernando de Antequera, a petición de los hermanos Jorge y Valentín Pedro de Valaquia, oriundos del reino de Hungría, les concede privilegio —en igual forma que en el documento anterior— para sobreponer en su escudo de armas otro menor de campo con la figura de un etíope, en negro, esgrimiendo una lanza azul en la mano derecha, y, en la izquierda, un escudo también de azul; y llevando en el tobillo izquierdo un aro (compes) de cuatro nudos.⁶⁴ Y, en la parte superior del yelmo, la misma figura de etíope, pero llevando en la cabeza una diadema verde que sujeta una pluma mitad de oro mitad de

64. Los aros llamados *compedes*, que eran signo de esclavitud y se ponían en uno o en los dos pies.

plata, que sobresalga, hasta los hombros solamente, del centro de una corona áurea que rodea el yelmo.

Nos Ferdinandus, Dei gracie... Cum igitur nobiles *Georgius et Valentinus Petri de Valaquia*, fratres oriundi Regni Hungarie certis respectibus... Tenore presentis, arma antepicta quorum campus dealbus viridibus floribus cumpictus, in cuius ymo extat depictus clipeus aureus, et in eius medio quidam ethiops niger cum cuius dexteravibrare videtur lanceam blavi coloris; cum sinistra vero tenet peltam seu umbonem coloris eiusdem, et in pede sinistro gerit compedem quatuor nodorum. In sumitate cuius clipei depictus est quidam elmus seu galea argentea cum quodam copertorio habente fimbrias et utraque parte et plicas nigri aureique colorum, cum quadam corona aurea in cuius culmine, por medium, eminet quidam ethiops usque ad humeros cum crinali viridi gestans in capite quadam plumam partim auream et partim argenteam. Eisdem nobilibus et suis filiis successoribus et heredibus ab eis legitime descendentibus, de certa nostra sciencia et exprese designamus, concedimus et donamus quequidem arma et insignia ipsi et sui premissi... In cuius rei testimonium presentem fieri iusimus, nostro sigillo pendenti munitam. Datum Perpiniani, XX^a die Octobris anno a Nativitate Domini M^o.CCCC^o.XV°... Et prope indisposiciones persone nostre signata manu nostri Primogeniti. — Alfonsus Primogenitus.

Dominus Rex mandavit mihi Paulo Nicholai. — Provisum.

Perpiñán, 1415, Octubre, 20.

A.C.A., Reg. 2395, fol. 147.

VII

Fernando de Antequera delega a Felipe de Malla para condecorar con la empresa de la Jarra y de la Estola al Conde Palatino de Hungría; Nicolás de Gara, previo el solemne juramento de los Capítulos de dicha Orden.

Licenciam per Dominum Regem concessit Magistro Philipo de Medalia elargiendi amprisiam Jarre et Stole Comite Palatino.

Nos Ferdinandus, etc. Quia egregius et spectabilis vir dilectus et devotus noster Nicholaus de Gara Comes Palatinus Hungarie desiderat Amprisia Jarre sive Stole, qua universi quasi nobiles, milites et generosi nostre dicionis decoratur, ut ceteri insigniri: Tenore presentis, vos dilecto Consiliario nostro Philipo de Medalia in Sacra Theologia magistro concedimus et licencia impartimus quod possitis ipsam Jarre et Stole amprisiam dicto Egregio Comiti elargiri nostro nomine et pro nobis et ipsum eadem omnimode decorari qua possit illis honoribus et prerogationibus quibus ceteri gaudent utique congaudere. Vos, enim, ante ipsum Amprisie largicionem teneamini a dicto Comite juramentum exigere quod servabit capitula amprisie supradicte et alia omnia et singula faciet ad que ipsorum vigore astrictus sit et quomodolibet obligatus. In cuius rei testimonium presentem fieri iussimus, nostro sigillo secreto munitam. Datum Perpiniani vicesima die decembris anno a Nativitate Domini M^o CCCC^o XV°. Et propter indisposicionem persone nostre signata manu nostri Primogeniti. — Alfonsus Primogenitus.

Dominus Rex mandavit michi Paulo Nicholai. — Provisum.

Perpiñán, 20 Diciembre 1415.

A.C.A., Reg. 2391, fol. 61.

La orden de la *Jerra*.

B. N. Paris. Ms. español. n.º 104, fol. 214 y ss.

Morella. 14-15 agosto 1414.

Describe Alvar García de Santa María la estancia en Morella del Papa Luna, Benedicto XIII y el rey Fernando I de Aragón:

E luego adelante martes XIII^{to} dias de agosto fue vispera de Santa María de Agosto, en la qual fiesta este Rey de Aragón avia gran devoción; e a honrra desta fiesta avia tomado quanto hera Infante llevar un collar de jarras de Santa María con sus lirios, con un grifo colgado del collar e una cadena, por su divisa; e davala a muchos grandes cavalleros que ge lo demandavan e a escuderos. Los cavalleros la trayan dorada e los escuderos blanca. La qual devisa tenia su Reguela hordenada⁶⁵ que juravan los que la él dava. E los desta divisa que avian de oyr viesperas e misas todas las fiestas de Sancta María; y la viespera y el día de Santa María dagosto tenian de traer ropas blancas vestidas e sus collares. E sy non traxiesen collar traya una arra de Santa María puesta en derredor del collar. E por honra conbidava el Rey este día a todos los que trayan su divisa que con él estavan que comiesen con él. E este día de Santa María de Agosto fezia el Rey doquier que estava fezia este día gran fiesta. E concertó el Papa con el Rey commo anvos en uno fizieron su fiesta de Santa Naria. E enviole a rogar que él e los de su divisa comiesen con él aquel día en su palacio; e al Rey plogo. E overon viesperas en la iglesia de Santa María de Morella que 's la yglesia mayor. E otro día por la mañana, día de Santa María, vino el Rey a Sant Francisco, do el Papa posava. encima de un caballo blanco, un pelote vestido con mangas de cannada segun que usaban el tiempo antiguo, e las mangas de cannada brosladas con aljofar e piedras e de valaxes, e çafires a la redonda de las mangas. Vestido sobre un jubón de azeituní velotado de brocado rico de oro. E un collar en el jubón con muy fermoso aljofar muy blanco e grueso commo avellanas mondadas, e con zaphies e valaxes. E encima del pelote un manto con cordones delante de azeituní vilotado blanco con una punta que estava al cuello izquierdo e rras-trava detrás por el suelo que parescia uno de los más fermosos caballeros del mundo. E con él ivan los cavalleros todos vestidos de blanco al derredor d'él. E delante yvan los cavalleros de Santiago e de Alcántara con sus mantos; adelante d'estos ivan todos los cavalleros e escuderos que no heran de su divisa. E asy llegó al Papa que estava en el monasterio de Santa Francisco...".

IX

Salvoconducto de libre circulación por el reino y libre paso de fronteras a favor del caballero alemán Wolfgang Schad con diez caballeros más y todo el bagaje y servicio.

Ferdinandus Dei gracia Rex, etc. Dilectis et fidelibus nostris, necnon custodibus passuum, portuum, passum rerumque prohiitarum in regnorum et

65. Esta *Regla* o Capítulos los publicó, en traducción catalana, procedente de un ms. del Convento de Sta. Catalina de Barcelona, en su *Viaje Literario*, citado, el P. VILLANUEVA: Vol. XVIII, págs. 307-312. Van seguidos estos capítulos de las preces de bendición e imposición de esta divisa e indulgencias concedidas por el Papa Benedicto XIII a los que cumplan estas reglas.

terrarum nostrarum finibus constitutis, salutem et dilectionem: Cum strenuus vir *Volfgangius Schad* miles de Austria, nobis devotus, ad diversi mundi climata, pro milicie artibus exercendis, proponat accedere; vobis et unicuique vestrum dicimus et mandamus quatenus eundem militem, *una cum decem equitaturis suis*, comitiva, famulis, auro, argento, jocalibus, maletis, raubis, allisque rebus et bonis ipsius et suorum absque impedimento, injuria vel offensa regna et terras nostras exire et transire innocue permittatur periudicare ei si opus fuerit, et vos requiret, de securo transitu et conductu presente per unum mensem ab earum date in antea continue computandum tantum modo durantur. Date in villa Sancto Celoni sub nostro sigillo secreto, XXIII die februarii, anno a Nativitate Donimini M° CCCC° XVI° Michael regens Cancellaria. Dominus Rex mandavit mihi Paulo Nicholai.

A.C.A., Reg. 2410, fol. 24 v.

Sanceloni, 23 Febrero 1416.

Petrus de Hecq, Mariscal de Hungría
y 3 hermanos (Reg. 2394/104 v)

Jorge y Valentín Pedro de Valaquia
oriundis regni Hungarie (Reg. 2395/147)

Miscellanea Barcinonensia X, 28, 1971

KÖZÉPEUROPAI LOVAGOK AZ ARAGON UDVARBAN . F. Vendrell de Vallicrosa, a neves barcelonai orientalistának özvegye maga pedig az ottani egyetem kitűnő paleografistájának eredeti oklevelek tanulmányozásából született a jelen írás. Az egyházszakadást megszüntető zsinat idejéből, Zsigmond király peripignani szerepléséről, udvari embereinek tevékenységéből alkothatunk magunknak éles képet a Szerző nyomán, a magyar lovag világ külföldön nagy pompával, kísérettel járó képviselőiről. A magyar heraldika jelentős gazdagodását jelenti a tanulmány és egyben magyarázat a Magyarországtól annyira távol eső és idegenszerű afrikai címer-motívumok előfordulásainak, miután a Ferdinánd király által a Fez afrikai várost is meglátogató magyar lovagok heraldikai örökségüket még néger motívumokkal is gyarapíthatták. A lovagok, elég szép számmal, egyben Santiago de Compostela ősi zarándokhelyet is meglátogatták. Az aragón és valenciai levéltárak bőséges magyar történelmi és heraldikai adatainak szintéziséért hálával köszöntjük a Szerzőt.

TÖBBÉKNEK : A Kassai Kódex töredékes közlését a lapunkban felüggesztem, mert apró részletekre tagolva lárasztóan hosszú ideig tartana. Egy kötetben való kiadását saját magam készítem elő saját nyomdában. Ez természetesen időt igényel. Korlátozott példányszámban fog megjelenni. Erre int Mátyusz E. professzor tapasztalata a Zsigmond-kori Oklevéltárral kapcsolatban, mely szerint az ó-hazai kiadó 450 példánynál nem mert többet kinyomtatni az érdektelenség - vagy pénzsűke? - miatt. Így állunk a latin nyelv miatt!! A. J. M. - Az ó-hazai Ichnográfia szerkesztőségében valóban "felkinálta" tanulmányát, orosz-lános motívumait az ingajárató New York-i úr. Eléggé szokatlan kérését azonban elutasította a szerkesztőség. Az "oroszlánvadászok" néha "bakot" is lönek. . .

R. I. és N. K. London: Könyvkiadói terveinket nem adjuk fel. Sőt! Saját nyomdánkkal nem - csak az eddig meghirdetett, hanem számos nálunk lévő kéziratot is kiadunk! Sőt: egy régi tekintélyes magyar folyóiratot - 45 kötet! - reprodukálunk. Kíváncsian várjuk a Skóciai Margit életrajzot!

S. M. Toronto, Dr. Boba két könyvének jelentőségét az Ön által említett Nagy Morva Fejedelemséggel kapcsolatban nem lehet eléggé hangsúlyozni. A Vatikáni Állam által kiadott emlékbélyeg térképével szemben csak annyit, hogy a rajta közölt térkép pusztán eggyel több tévedés, vagy hamisító szándék, melyekre dr. Boba oly mesterien válaszol.

F. I. Calgary. Engem is "zavar" az "avar-kérdés". Spanyolországi és európai tartózkodásom alatt módomban volt az avar-kincsekből többet személyesen is megvizsgálni. Nagy Károly végrendeletének adatai is gyarapítják az írásbeli adatolás útján felderíthető kincsek sorát. Így a "kincsek" egyedül majdnem könyvnyi anyagot szolgáltatnak. Sajnos, erősen drágítja a kiadványunk előállítási árát a sok illusztráció, képanyag, de ez - szerintem - minden Demosthenesnél "szebben beszél" az eltűnt avarok műveltségéről! Levél megy.

V. F. Pozsony. Az Élet és Irodalom híradása Csere Tibor tollából a szokásos "hirlapi kacsa-farká"-ból. A "Habsburg lány" nyománjáró F. professzor nem costaricai, nem is vendégprofesszor a madridi egyetemen és még kevésbé leltározza az Escorialban az Árpád-ház elvesztett levéltárát. A tévedés - ha nem szándékról van szó - Cs. "lobogó szláv fantáziája" vagy a madridi magyar "kereskedelmi attasék" tréfája. Ugyancsak tévedés - mint lapunk másik helyén rámutattam - László Gyula, nagy régészünk szerepeltetése a Cseh Írószövetségnél Prágában. A hódolatukat bemutató "magyar" írók Dobózi, a mindenütt korveles Csere és a fatális véletlen során világhírű régészünkkel azonos nevet viselő László Gy. műkritikus és alkalmi író. Ne keverjük össze a kategóriákat! Levél megy.

K. L. Bloomington. Szinte látom meglepődésedet, hogy már ismét máshonnan és ilyen formában kapsz tőlem választ. Míg levelem odér, előlegezve: Barcelónában, az Escorialban és Simancas, valamint Valencia állami levéltáraiban megdöbbenően sok a magyar anyag. Alig győztük elspórolni szánk elől az ételt, hogy fussa mikrolilmekre, xeroxokra. Nagyon megérte. Tadeus Ungarus a cordobai califátus iskolájában dátum szerint a legregibb adat 811-ből és Rákóczi Ferenc eredeti levelei a legkésőbbiek, amelyekre futotta költségre. Amit terveidről írsz Béccsel kapcsolatban, nagyon fontos és jelentős. Levél megy. F. M. Temperley. Az illető urak nagyon tévednek: nem utasítottak ki az USA-ból. Önként, magunkszántából jöttünk el. Elannyira, hogy február folyamán személyesen vissza is megyek. A "Fehér Offset" tulajdonosa pedig katonaköteles szülőhazájában, Argentínában. Nem jöttünk mentünk és főként nem "tarháltuk le" Amerikát. A "mecenás" annyit segített, hogy 500 példányt átvett 6. számunkból 0.75 dollárcentért és 4 dollárért bocsátotta áruba. Levél uton.

Vadász Miklós „Compendiuma” 1428-ból.

DOMOKOS PAL PÉTER.

A győri székesegyház bibliatermében a jobboldali fal első helyén márvány siremlék van befalazva. A hatalmas márványlapfelső helyén hat sor gót betűkkel írt latin írás olvasható. Az üresen maradt nagyobb alsó rész jobb féloldalán bő redőzetű pápi ruhában álló, pásztorbotot tartó alak van bekarcolva.

A hat felnagyított gót betűs sor ellenőrizhető olvasata:

Hic iacet pie memorie pater in
Christo reuere/n/dus nicolaus
ep/iscopu/s cereten/sis/ doctor pagine
sacre f/rate/r ordinis heremitarum
sancti pauli qui obiit an/n/o d/omi/ni
MCCCCXXVIII III k/a/1/endas/ septembris

azaz: Itt fekszik Krisztusban tisztelendő boldogemlékü atya Miklós szereti püspök a szentírás-tudományok doktora, pálosrendű szerzetes, aki 1428. augusztus 30-án halt meg.

A bemutatott márvány siremléket Rómer Flóris találta meg a győri székesegyház "Hédervári Kápolnája" gyóntatószékének elmozdítása alkalmával. A márványemléken levő szokatlan /bekarcolt/ ábrázolási mód és a szövegben szereplő "cereten-sis" ismeretlen helynév Rómerben élénk érdeklődést keltett. Többektől megkérdezte hol van "cerete", nyilván "Szeret" városa. "Sziciliában," volt az egyértelmű válasz. Nyomtatásban is válaszoltak kérdésére: "Est autem Ceretana oppidum in Sicilia ubi fluvius Alyso erumpit." A kutatót a válaszok nem nyugtatták meg. Maga tisztázta, hogy valószínűleg a Dunába ömlő Szeret folyó felső folyásánál, annak jobb partján fekvő Szeret városáról van szó. A terület ahol a városka fekszik Miklós püspök halálának idején, 1428-ban a Magyar Birodalom része, Rómer kutatása idején Austriához tartozik.

A püspökség helyének ismeretében a kérdés izgatóbbá válik és Rómer tovább kutat. A müncheni kézirati katalógusokban újabb, idevonatkozó értesülésekhez jut. A katalógusok ugyanis egy teológiai morális kéziratról adnak hírt, melyet Venator, bizonyosan Vadász néven élő, magyar nemzetségből származó: Nicolaus ceretensis episcopus írt, aki: doctor sacre pagine és frater ordinis heremitarum. Megbizója Garai Miklós Magyarország akkori nádora. Rómer Flóris kutatásaiban eddig jutott. A szereti püspök munkáját nem láthatta.

A kutatást én folytattam tovább. Az Országos Széchenyi Könyvtár útján mikrofilmet kértem és kaptam a Bajor Állami Könyvtárban levő kéziratról. Lelőhelye és jelzete a mikrofilm szerint: "Bayerische Staatsbibliothek C1m 4704.Cod.ga II." Ime a kézirati munka bevezető szakasza fotokópián és olvasata:

*Hoc compendium finit est
 in venetia m. p. p. p. p.
 d. m. Nicolai ceretani
 ep. sacre pagine doctore
 cognomine venator nat. i. o. n. e.
 de wnga. r. ia ad peti. ti. o. ne. m. magni
 fici pri. n. cipis d. omi. ni. Nicolai de
 ghaya ip. s. ius regni wnga. r. ie
 comitis palatini et vicary
 g. e. ner. alis. etc.*

Hoc compendium finit est
 p. er. reue. re. nd. um/ in Ch. rist. o p. at. rem
 d. omi. n. u. m Nicolai ceretani/ sem/
 ep. iscopu. m sacre pagine doctore. m/
 cognomi. n. e venator nat. i. o. n. e.
 de wnga. r. ia ad peti. ti. o. ne. m magni
 fici pri. n. cipis d. omi. ni. Nicolai de
 ghaya ip. s. ius regni wnga. r. ie
 comitis palatini et vicary
 g. e. ner. alis/ etc.

Azaz: Ezt a rövid összefoglalást a Krisztusban tiszteletreméltó atya, Miklós úr, szerte-
 ti püspök, a szentirástudomány doktora, családi nevén Vadász, nemzetiségére néz-
 ve magyar ember állította egybe, mégpedig az igen előkelő úrnak Ghara Miklós - nak
 ugyanazon Magyarország nádorispánjának és a király általános helynökének felkérésére.

A kéziratnak ez a tiz sornyi XV. század elején készült bevezetése minden kétséget
 kizáróan tisztázza létrejöttének körülményeit, megrendelőjének és szerzőjének nevét, rang-
 ját, tisztázza továbbá, hogy a készítő is, a szerző is Magyarországnak és a magyar nem-
 zetnek tagja.

De nem jelentéktelenek a kézirat legutolsó sorai sem:

Ista sunt dicta propter novos theologos.

Explicit summa utilis in sacra scriptura
 pro novis theologis. Iste liber est monas-
 terii nostri Benediktenpeyren.

Mindezeket az új teológusok számára készi-
 tettem.

Vége a szentirási hasznos összefoglalásnak az
 új teológusok számára. Ez a könyv a mi be-
 nediktenpeyrendi monostorunk tulajdona.

A Compendium legutolsó szavaiból látható, hogy mai helyére nem a magyar pálo-
 sok első kezéből került. A feljegyzés arról tanuskodik, hogy a magyar pálos morális köny-
 vét megszerezték és nyilván használták a német bencések is. A kis összefoglaló munka oly
 nagy figyelmet keltett, olyan megbecsülésben részesült, hogy pálosokon és bencéséken túl
 a ferencesek is megszerezték. Hogy első részéről másolatokat is készítettek, annak igazolá-
 sára két fotókópiát mutatunk itt be; melynek fordítása a következő:

A fotókópiák szintén a Müncheni Állami Levéltár kézirat-kolligátumaiban található
 eredeti kéziratról készültek a már említett módon. Az itt bemutatott másolatokat közvetle-
 nül megelőző kéziratrészek megadják a másolás helyét, idejét, a másolók nevét és megne-
 vezik a szerzetesrendet amelyhez a másolók tartóznak. Idézzük az első kézirat vonatkozó
 részét: "Et sic est finis Tractatus Sancti Thomae de Aquino de sacramento Corporis Domini
 Nostri Ihesu Christi et scriptus per me fratrem Joannem Nagel ordinis minorum lecto-
 rem Lucerie Anno Domini MCCCCLIII.(1454.)"

A második kézirat szövege ezzel azonos, csupán a hely, a másoló neve és a másolás
 éve változik meg így: "...per me fratrem Joannem Syba lectorem Schaffhausen ordi-
 nis fratrum Minorum Anno Domini MCCCCLVI.(1456.)"

Ezt a két ferences másolatrészt a müncheni katalógusok alapján már Békési Emil
 említette, majd az ő hiradása nyomán Csontos János, és a két ismertetést ösz-
 szefoglalta Szinnyi József. Nevezettek nem ismerik az irodalmi előzményeket, fő-
 ként Rómer eredményeit. Venatoris Miklós Compendiumáról csak annyit tudhatnak, a-
 mennyit a katalógusokból kiolvasható. Forrásuk "Tercéjét" mind a hárman a franciaországi

Homo de 12 años hecho fides fides
 primo de fides fides p. 12 de p.
 fides fides fides fides
 Andreas de fides fides fides
 Andreas de fides fides fides
 Jacobus de fides fides fides

[illegible][illegible]

A Compendium luceriei másolat
része 1454-ből.

A Compendium schaffhauseni másolat része
1456-ból.

Ezek után talán nem lesz érdektelen, ha a Compendium valószínűleg megtett útjának felderítésére teszünk kísérletet: A magyarországi pálos által készített Compendium benediktenpeyreni bencések tulajdonába-, onnan a Müncheneri Állami Levéltárba való jutása, másolatainak Luzernben és Schaffhausenben ferenceseknél való megjelenése megjelölik azt az irányt, melyben Vadász Miklós munkájának nagy időbe mutató útját keresnünk kell. Az említett földrajzi pontok ugyanis a régi Sváben-Sváborgszágnak azon részén találhatók, melyet a lünnevillei (1801.), illetve a campoformiói béke (1797) a bajor választófejedelemnek juttatott, mely terület ettől kezdve királyság lett. Az idézett másolatok a XV. század közepén itt, ezen a tájon készülhettek. Az eredeti munka Magyarországon a szerző püspök 1428-ban bekövetkezett halála előtt készült.

Hogy a Compendium útja világosan megrajzolható legyen, néhány sorban látnunk kell a sajátos magyar arculatú- és alapítású Pálos rend történetét: Patacs mellett, az ürgi szent Jakab hegyen 1215-25 évek között épült az a kolostor, melyben a Mecsek remetéi Bertalan pécsi püspök regulái szerint éltek. Ugyanezt az életrendet és regulát követték Pálosrend bölcsőjének: a pilisszentkereszti kolostornak remetéi is. Ezen a helyeken született meg a rend. A rendalapítást: Sacer et candidus ordo Sancti Pauli primi eremitae címen IV. Orbán pápa 1262-ben hagyta jóvá.

A remeték rendje Magyarországon olyan fejlődésen ment át, hogy 1526-ban, alapítá-

sától mintegy 300 esztendőre 102 kolostort tarthatott nyilván. De rohamosan terjedt az új rend a külső országokban is. A magyarországi Pálosrend egyik főnöke Németországi Miklós 1336-ban lemondott állásáról és Németországba ment. Ott összegyűjtötte a Rajna- és Dunamelléki erdőkben barlangokban lakó remetéket és azokból, valamint az andenhausi, hallei, és baseli általa alapított kolostorokból egy provinciát alakítva, a magyarországi rendhez való csatlakozásra előkészítve visszatért Magyarországra. Ez a németországi provincia 1340-ben követeket küldött Mezzeller Vilmos és Tennenbach Hermann személyében a magyar pálosok budaszentlőrincen tartott nagykáptalanához azzal a kéréssel, hogy a magyar pálos rend tekintse őket is a rend tagjainak és provinciájukat csatolja saját területéhez. A nagykáptalan akkori főnöke I. Péter a németországi pálosokat "rajnai provincia" címen lelki kormányzási területéhez csatolva a rend tagjai közé felvette. A már említett németországi kolostorokon kívül a strassburgi-bázeli- és konstanzi egyházmegyéek területén a régi Svábszágban további pálos kolostorok létesültek. Számuk rövidesen 16-ra szaporodott. A magyar és német Pálosrend közötti hivatalos érintkezés a viszonylag elég gyakori, évenként tartott nagy káptalanon való kötelező megjelenés és a rend tartományfőnökének ellenőrzéseiről sűrű és mélyreható volt. Mind testi, mind lelki problémáikat kölcsönösen eme találkozó sok alkalmával tárták fel. Ezeken kérhették és adhatták kölcsön egymásnak könyveiket, kéziratokat. A magyar Pálosrendnél készült és használt Compendium is - talán kölcsönként, vagy lemásolásra juthatott a Rajnai Provinciában működő német pálos testvérekhez és tölük a bencések-, ferencesek-, stb. szerzetes rendekhez.

A szépen virágzásnak indult németországi pálos életet a huszitizmus, majd a protestáns törekvések csaknem megsemmisítették. A XVII. században a sváb "Rajnai Provincia" mindössze öt kolostorra zsugorodott össze. Az indulás és hanyatlás közötti idő alatt országhatárváltozások, háborúk történtek. Rendeiket oszlattak fel és új házakat alapítottak, új rendeket hívnak életre. Mint érdekességet megemlítjük, hogy a langnauai bencés prépostságot János Lajos 1122-ben alapította, de Monti Henrik gróf 1405-ben a pálosoknak adta. Az adományozást pápa 1407-ben megerősítette.

Régi kolostorok legfontosabb szellemi értékei a könyvek, kéziratok az új birtokosok - talán államok - szellemi központjaiba könyvtárakba kerültek.

Lássuk ezek után Vadasz Miklós Compendiumának egyes részleteit:

Hoc compendium factum est per reverendum in Christo patrem dominum Nicolaum, Censesem episcopum, sacre pagine doctorem, cognomine Wenator, natione de Wngaria, ad petitionem magnifici principis domini Nicolai de Ghara, ipsius regni Wngarie comitis palatini et vicarii generalis etc.

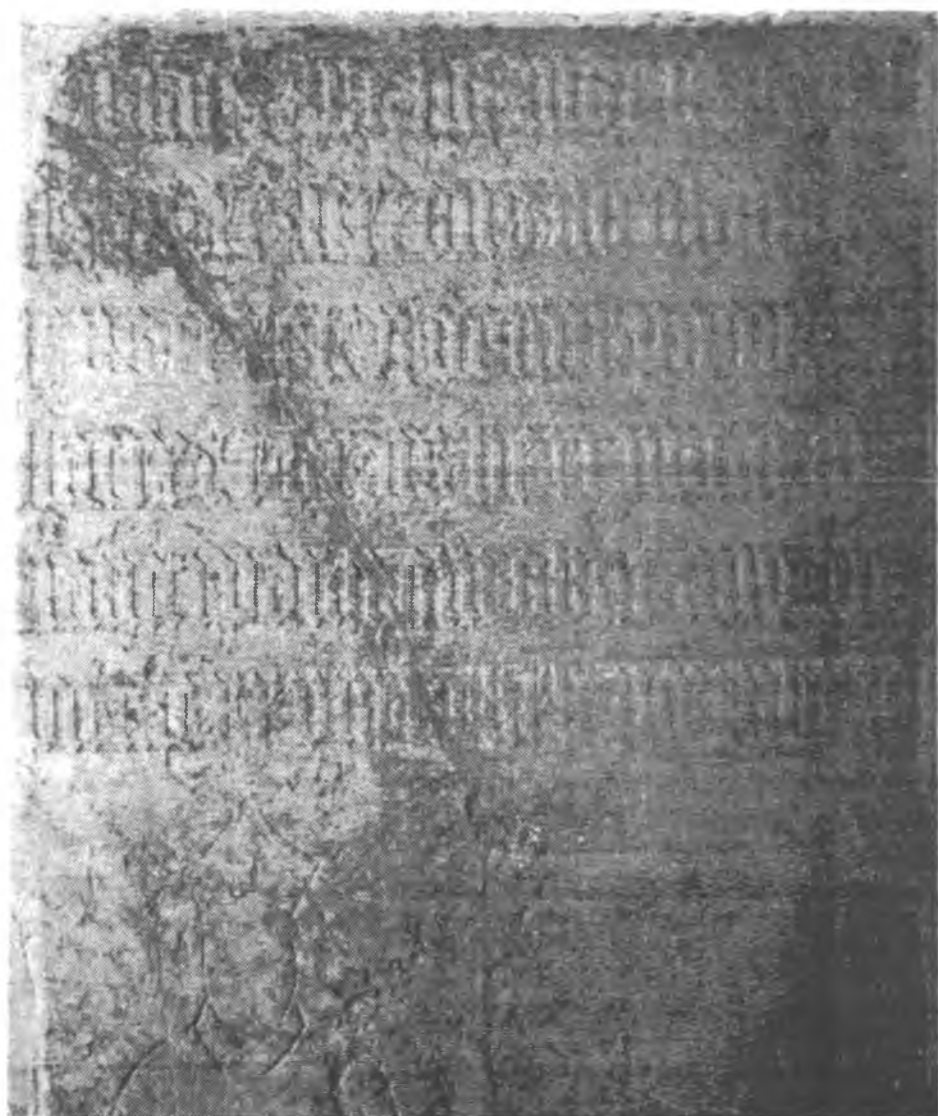
Ezt a rövid összefoglalást a Krisztusban tiszteltetreméltó atya, Miklós úr, szeret-i püspök, a szentírás-tudományok doktora, családi nevén Wenator, nemzetiségére nézve magyar ember állította egybe, még pedig az igen előkelő úrnak Ghara-i Miklósnak, ugyanazon Magyarországnádorispánjának és a király egyetemes helynökének stb. kérésére.

Primo:

Előszőr:

Confitens de/be/t confite/r/i de p/e/c/ca/tis cordis, oris et op/er/is, cogitat/i/onis, abmissionis et c/o/mmissionis, hoc mo/do/de qu/in/qu/e/ sensibus ex/te/rrioribus, v/ide/l/icet/...

a szívvel, szóval, cselekedettel, gondolattal elkövetett bűnökről, akár hogy a rosszat elkövette, akár hogy ajót elmulasztotta az őt külső érzék útján.....

Vadász Miklós siremlékének hat gót betűs sora.

de 12 articulis fidei:

Petrus: Credo in Deum, patrem omnipotentem, creatorem celi et terre.

Andreas: Et in Jesum Christum, filium eius unicum, dominum nostrum.

Jacobus maior: Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine.

Johannes: Passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus.

Thomas: Descendit ad inferiora.

Matheus: Tertia die resurrexit a mortuis.

Jacobus minor: Ascendit ad celos, sedet ad dexteram patris omnipotentis.

Philippus: Inde venturus est iudicare vivos et mortuos.

Bartholomeus: Credo in Spiritum Sanctum.

Symon: Sanctam ecclesiam catholicam.

Judas: Sanctorum communionem, remissionem peccatorum.

Mathias: Carnis resurrectionem et vitam eternam. Amen.

a 12 hitágazatról:

Péter: Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremőjében.

András: És a Jézus Krisztusban, Ő egyfiában, a mi urunkban.

Az idősebbik Jakab: Ki fogantaték Szentlélektől, születék Szűz Máriától.

János: Kinzaték Poncius Pilátus alatt, megszitteték meghala és eltemetteték.

Tamás: Szálla alá poklokra.

Máté: Harmadnapon halottaiból föltámad.

A fiatalabbik Jakab: Fölméne mennyekbe, ül a mindenható Atya-Istennek a jobbjára felől.

Fülöp: Onnét leszen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat.

Bertalan: Hiszek Szentlélekben.

Simon: Egy katolikus keresztény anyaszentegyházat.

Judas: Szenteknek egyességét, a bűnöknek bocsánatát.

Mátyás: Testnek a feltámadását és az örök életet. Amen.

A kézirat szövegének huszonnégy fejezete a lelkipásztor két legfontosabb gyakorlati ismeretágának: a teológiai morálisnak és a szentírástudomány megismerésének nélkülözhetetlen tudnivalóit tartalmazza,

A Compendium legnagyobb része - főként a bevezetés és befejezés - a gyónással kapcsolatos. A gyóntatásnál szükséges casuisticai ismeretek elemeit, bizonyos fajta bűnkatalógust tartalmaz. A hét főbűn - az égbekiáltó bűnök mellett középkori vonatkozásban érdekes a "szántóföldek zálogbaadása körüli visszaélések, a mértékességekkel való csalások gyakori előfordulásának említése.

A bűnök ellenében negyvenhét erényt sorol fel, amelyek elmulasztása szintén a bűnök sorát gyarapítja.

A hitvallási szöveg könyv nélküli ismerete különösen fontos a Compendium szerzője előtt. Ennek beranítása abban az időben, mikor az írás-olvasás még nem volt közkincs, nem lehetett vajmi könnyű feladat. Eltehető, hogy a tanítás menetének megkönnyítése céljából a tanulók, ez esetben teológusok, egymás közt felosztották a 12 apostol mondó-

Vadász Miklós püspök síremléke Győrött 1428-ból.

káját. Ez azt jelenti, hogy dramatizált formában adták elő a Credo hivatalos szövegét. Az apostolok neveinek aláhúzással való kiemelése valóban azt a benyomást kelti bennünk, mintha dráma szövegei olvasnánk. Ez tehát a "Symbolum Apostolorum", amelynek egészen különleges magyar változatával az 1512-13-ból való Nagyszombati Kódexben találkozunk a következő szöveggel:

"...Ez a credonak masod resze, ky mondatie hytonknek
masod rezenec, kit zerzot zent JANOS
harmad reze kyt zerzot zent IACAB
hatod reze kyt zerzot zent THAMAM
heted reze kyt zerzot zent BERTALAN
Nyolchad reze kyt zerzot zent MATHE
kilenced reze kyt zerzot kisebb zent JACAB
tizenketed reze kyt zerzot zent MATHIAS-apolol..."

A hitvallás kötelező ismeretéről ugyanez a forrás így ír: "...a hytnek agazattyat tartozic hynni minden ember, de nem cak hynni, hanem meg tartani es megerteni, hogy ky hytnek agazatic az tyzenket apastal a credoba bee zerzette."

A "Symbolum Apostolorum"-nak Vadász Miklós művében közölt formája és a korai magyar írott nyelvemlék között párhuzamos adata arról tanuskodik, hogy a középkori magyar vallásoktatás ezt a váltakozó, dramatizáló módszert követhette. Hogy szerteszét a széles hazában valóban ez volt a gyakorlat, azt egy nemrég felfedezett képzőművészeti adatsorozatról is megerősítést nyer.

Nyírbátortól délkeletre, mintegy 16 Km.-re fekvő Nyírbételek plebánosja, Szendrey Zoltán az ősi falusi templom szentélyének összes falain régi freskók nyomait fedezte fel. A freskók feltárását és részleges restaurálását PAPP Oszkár irányításával 1954-57 között folytatták le szép eredménnyel. A tudományos közlés többek között megállapítja, hogy "...a szentély részei feltárt képek 1400 körül készülhettek... A jelenlegi padlószinttől kb. 1.30 m. magasságig geometrikus ábrákból álló ornamentika lábazat futott körbe, előlött ablakokkal és festett osztásokkal ritmikusan tagolt kb. 2 m. széles figurális fríz: az apostolok alakjai, kezükben feliratos szalaggal, amelyeken az u.n. "nagyhiszekegy" szavai láthatók, a 12 alak szerint a 12 hitágazatnak megfelelően elosztva."

A nyírbételeki plebánia templom freskóin a 12 hitágazat mondatait lengető 12 apostol figurája, Vadász Miklós "Compendiumának" és a Nagyszombati Kódex dramatizáló szövegének egyöntetű harmoniáj: tehát a magyar későközépkor népi vallásnevelésének beszédes tanúi.

•

A Compendium második része a biblikus tudnivalók összegezése, amelyet nagy alaposággal dolgozott fel. Ez a rész ismét négy fejezetre oszlik: I. Az istentisztelet előkészítése, II. A próbatétel időszaka, III. A nevelés módzatai és IV. Igé hirdetés. Mély, szinte az u.n. misztikus irányban halad és tele van az új tanítványok iránti figyelemmel.

A Compendium tartalmi ismertetése után a művel kapcsolatban még négy megoldandó kérdéssel kell foglalkoznunk:

A.: keletkezési ideje

B.: Szeret püspöki város magyar műveltségi kapcsolatai

C.: a szerző életrajzi adatai és

D.: a Compendium értékelése magyar irodalomtörténeti szempontból.

A.: A COMPENDIUM KELETKEZÉSI IDEJE:

A megírási idejére vonatkozólag állítsuk egymás mellé a Compendium és a győri siremlék felírás szövegeit:

Compendium szöveg:

per reverendum in Christo patrem Dominum
Nicolaum ceretensem episcopum, doctorem
sacrae pagine

Siremlék szöveg:

hic jacet... Pater in Christo reverendus Ni-
colaus episcopus ceretensis doctor
sacre pagine.

Az idézett párhuzamos szöveg tanúsága szerint a Compendium írja azonos azzal a személlyel, aki főleg a bemutatott siremléket emelték. Ezek után értékeljük ki a további hasznosítható szöveget is:

...családi nevén Wenator, nemzetiségére
nézve magyar, akit Garai Miklós Magyar-
ország nádora, a király helynöke bizott meg...

pálos szerzetes
aki 1428 szeptember 3-án halt meg.

A feloldott adatok alapján a Compendium szerzője Nicolaus Wenator, vagyis Vadász Miklós, szereti püspök, a szentírástudomány doktora, pálos rendű szerzetes, nemzetiségére nézve magyar, aki Magyarország nádorának, a király általános helytartójának felkérésére készítette el a "Compendium Theologicum Morale" című munkáját és aki 1428 szeptember 3-án halt meg.

A magyar történetírás két Garai Miklós nádort ismer. Az első Garai Miklós nádorsága 1375-1386 közé esik, míg fia, második Garai Miklós 1402-1433 között viselte a tisztséget. Így a püspök halála kétségtelenül a második Garai korszakára esik, ami azt jelenti, hogy a Compendium szerzésének idejét valóban megközelíthetjük, ha a szereti püspökök Gams Bonifác-életrajzi listáját figyelembe vesszük. Ezen a püspök-listán az 1413 és 1433 évek között valóban szerepel egy Nicolaus név, de minden közelebbi adat nélkülözésével mindössze két szavas töredékkel "...quo defuncto". Gams tehát nem derít fényt Miklós püspök kinevezésének idejére. Ellenben Eubel Konrad tanulmánya szerint: "Am 5 März 1413 wird vom Papst Joannes XXIII. /Lat. a. 3. lib. prov. f. 272/ auf das durch den Tod des Bischofs Stephanus erledigte Bistum Seret Nicolaus Venatoris O. s. eremiatæ, mag. teol. providiert. (Römische Quartalschrift, 1898. 107. old.). Eubel szerint tehát XXIII János pápa 1413 március 5-én nevezte ki Vadász Miklós pálost Szeret város püspökévé. Ezek alapján a Compendium szerzésének idejét minden kétséget kizárólag 1413 és 1428 közötti évekre állapíthatjuk meg.

Az Árpád-kori Magyarországot a dunai Vaskaputól a Keleti- és Délikárpátokig bezárólag körülölelte Kumániának nyugati része, ahol a "fekete kunok" laktak. A kun harcias nomád nép lévén akkor, amikor Magyarország a keresztény államforma kereteibe igyekezett megszervezni a maga önálló életét. Ebben az igyekezetében a kunok három komoly csatában gördítettek a magyar államszervezés elé komoly akadályokat: a dobokai Kerlésnél (1071.) a szabolcsi Bökönynél (1085) és a temesparti Pogányos mezején (1091). A kún betöréssel először Salamon király és két hadvezére: Géza és László szálltak szembe, majd két esetben Szent László, már mint király verte szét őket, népeiket fogságba hurcolva. A foglyokat nagyobb tömegben aztán a Zagyva-Tisza között telepítették le.

A kún hadsereg betörései alkalmával feltűnő gyorsasággal áradt szét az ország területein és mindig nagy mélységben haladt előre. A minden esetben nagyszámu lovassággal rendelkező kún hadsereg említett harci módszerét nem érthetjük meg, ha rajtaütési és visszavonulási gyakorlatukat az egyetlen Kárpát átjáróra, egyetlen szoros veszélyes és rossz útjára, egyetlen vízjárásra korlátozzuk. Ma már történelmileg bizonyítva van, hogy útjuk a Vaskaputól a Pruth eredetig terjedő Kárpát-gerinc valamennyi szorosa, hágója, átjárója, vízmosása igénybevételeivel, a terep tökéletes ismeretében történhetett és amelynek kiindulópontja a nyugati országrész közepe táján, a Milkov-patak környékén volt.

A kúnok feletti győzelmeket mind a három esetben Szent László aratta. Dicső szereplését a Kárpátok nyugati lejtőin élő székely nép őrizte és a mai napig is őrzi, hiszen a harci dicsőség mellett ennek az országrésznek keresztény formára való átszervezése is az ő uralkodása alatt kezdődött el. A Székelyföldön található templom címek, az u.n. "titulus ecclesiae" Nyujtódon, Csíkszentsimonban, Szépvízen - korábban a Széphavasi kápolnában - később a plébánia templomban. Küküllőkeményfalván, Homoródszentlászlón, Nyárádszentlászlón és Szentlászlón továbbá a székelyföldi szobrok, képek, de főként a híressé vált templomfreskók: Gelenén, Székelyderezszen, Csíkszentmihályon, majd a nép hagyományaiban továbbélő emlékek tanúskodnak a szent király ottani működéséről. Arról is él a legenda, hogy a Kárpátokon átkelve "...ott, a Kárpátok keleti lejtőin, egyik folyóvíz felső folyásánál a táj szépsége annyira elragadta, hogy szeretem, szeretem szavakkal fejezte ki elragadtatását." Így a szent király szavairól nevezték volna el a folyót Szeret vizének és a víz mellett alapuló városkát is. A régi ősök által lakott tájakon látta meg a magyar király, hogy a birodalma keleti végein lakó népeinek védelmét, békés életét csak úgy biztosítja, ha védelmi vonalat a nyugati lejtőkről a hegyeken túlra, a "partes Transalpinæ"-re, Kumániába, a Kárpátok keleti oldalára helyezi át, arra az ősmagyar területre, amelyet a Duna-Pruth vonala és Halics zár be.

A magyarság II. István (1116-1131) korában is gyakorolta Kumániában az állami felsoőbbség bizonyos nemét. A magyar király "dominus Cumanorum" címet viselt. II. Istvánról jegyezték egyébként fel, hogy "...supra modum diligeat eos" - nagyon kedvelte a kúnokat.

A sorozatos magyar vereségekből megmenekült kúnok hazatértek ugyan Kárpátokon túlra, de harcos-nomád életmódjukon nem változtattak. Háboruk egész sorát vívták az orosz hercegségekkel és a bizánci hadsereggel. Ezek között az összecsapások közt, amelyek a kúnokra nézve végzetesek voltak, csak az Altunapa kún vezér és Vladimir orosz fejedelem vezetésével összeütköző erőket 1103-ban és Komnenos János császár, valamint a kún fejedelem, Tatár kán 1124-ben lezajlott csatáját. Mindkét összecsapás a kúnok vereségével vég

zódott. II. István magyar király ez utóbbi megsemmisítő csata után fogadta be a veszteséket Magyarország területére, a mai "Kiskúnságba".

II. István ideje óta Kumániában a magyar hatás egyre érezhetőbbé válik, de fokozatosabb figyelmet III. Béla fiai: Imre és II. András fordítottak erre a jelentős ország-részre. Erdéklődésük főként a kúnok keresztény hitre térítésében központosult. Tervük keresztültelére szorgos segítséget találtak az akkoriban újkeletű koldulórendek, különösen a Domonkos-rendiek térítői buzgóságában. Az első ilyen missziós küldetést maga a rendalapító, Szent Domonkos vezette volna, ha korai halála ebben meg nem akadályozza. Így a szándék megvalósítása Magyarországi Pál Mesterre maradt, aki az új szerzetes-rendet Magyarországra betelepítette. A két első kísérlet a kúnok térítésében sikertelen volt, ámbar súlyos áldozatokat követelt a döntések részéről, de a harmadik végül is nagyon szép eredményeket aratott. Egyedül azonban a missziós tevékenység nem fékezhetette meg a szilaj nomád kún népet, épp ezért II. András a német lovagrendet bízta meg a Kárpáton túli részek védelmével. A korabeli eredeti oklevél szerint "nekik adta" a Bárcaságot a hegyeken túli részekkel a Duna-Szeret vonaláig - tehát egy olyan területet, amely fölött tulajdonosként rendelkezett - kiváltságokkal, favárapítási engedélyekkel is ellátva őket. A német lovagrend meghívása 1211-ben történt. A lovagok azonban visszaéltek a helyzettel, nem favarakat, hanem kőerődítményeket emeltek és a magyar érdekektől függetlenül akarták magukat. Mikor szándékuk nyilvánvalóvá vált, ellenséges hangulat alakult ki és II. András kénytelen volt kiűzni őket azzal a megokolással, hogy "... a lovagokban tüzet ápoló ölében, egeret hordott tarisznyájában és kígyót melengelt kebelében."

Ebben az időben a jelzett vidéken a király emberei között nagyszámú magyar és székely lakosság élt. Nem a mai Székelyföldről datalepített székelyekről van ezekben az okmányokban szó, hanem autokton, ott született őslakosságról, amely a Kárpát gerincén túl mélyen Kumániába nyúló "Székelyek" nevű megyében nagyon sűrűn, Kumánia belsejében pedig szétszórva éltek. Az elébb említett megye "Saciueni" néven valamennyi térképen nyom követhető egészen 1845-ig. Az egykorú okiratok túl a pogány kúnokon, magyar népről és papságról emlékeztetnek unos-untalan.

A fentiekben már említett Domonkos-rendi hittérítő mozgalom 1221-ben indult meg Kúnországban, mint láttuk eredménytelenül. A második ilyen kezdeményezés a kúnok Kalkamenti veresége - 1223 - és a német keresztlovagok kiűzése - 1225 - között folyt le. Ez az igazán jól megszervezett misszió nem a szokásos utirányt, a Duna-vonalat követte, hanem behatolt Kumániába "iuxta quondam fluvium Deneper", tehát a Dnyeperig nyomultak előre, tehát az ún. "fehér kúnok" földjére. Sok áldozatot követelt ez a misszió is - Albert és Domonkos szerzeteseket a kúnok megölték - de a többiek, működésük második évében végül is elég szép sikereket értek el: két kún herceg és családjaik, nagyszámú néppel együtt felvették a keresztiséget. A korabeli okiratok szerint a hercegek egyikét Bortz Membroknak hívták. Az irások azt is megjegyzik, hogy a kún főméltóságok sorában a negyedik rangot töltötte be. A kereszténységre hajló herceg fiát a "kisebbik kún herceget" 12 főnemesel és több Domonkos-rendi szerzetessel Magyarország primásához, Róbert esztergomi érsekhez küldték atyja üzenetével. Az ifjú herceg hívó szavaiból a következő részek maradtak fenn: "Uram! Keresztelj meg engem ezzel a 12 férfival együtt. Atyám is átjön a hegyeken, arra a helyre, ahova Te őt rendelt 2000 férfival, akik szintén a Te áldott kezedből akarják felvenni a keresztiséget." Róbert érsek látva a fiatal herceg jóindulatát és miután a szerzetesek tanúsították, hogy a kúnok elő vannak készítve a hitvallásra, meg is keresztelte őket.

A Domonkos-rendiek ilyfokú sikereit Róbert érsek azonnal jelentette a pápának az -

zal a kéréssel, hogy a Szentföldi, fogadalmi útját felcserélhesse egy a kún földre vezetendő nagyobb térítőcsapat vezetésével. A pápai engedély nem is sokat késett. Így indult meg a legnagyobb kún misszió amelyben egyszerre három magyar püspök: Bertalan pécsi, ugyancsak Bertalan veszprémi és Rajnald erdélyi főpapok szerepelnek az esztergomi érsek mint a pápa apostoli küldöttjének kíséretében. Ugyancsak csatlakozott hozzájuk az ifjú király, is, aki egyben vállalta Bortz Membrok kún herceg keresztapái tisztjét.

Mindezeket azért mondtuk el, hogy rámutassunk, miszerint Bortz Membrok megkeresztelése nem Erdély területén ment végbe, hanem a Kárpátokon túl, magában Kumániában. Ezt a tényt egyébként a pápai oklevél 1228-ból szintén megerősíti a következő szavakkal: "Quo facto abuit archiepiscopus ultra silvam, in occursum partis illorum..." vagyis, hogy Béla ifjú király az esztergomi érsekkel együtt a kúnok földjére léptek. A keresztelés szertartásának lezajlása után Béla a kún hercegnek hűbérként adta át a jelzett területet, amely adományozást II. András és a pápa is megerősítettek 1229-ben.

A "harmadik kúnmisszió" legnagyobb teljesítménye és egyben maradandó emléke az említett sikerek mellett az első kún püspökség megalapítása volt. Az első püspököt a Domonkos-rendiek székesfehérvári kolostorfőnöke, fráter Tódor személvében nevezte ki a pápa a Milkov-patakról elnevezett városka székhelyével. Az új püspök, mint a hűbéres Kúnország püspöke továbbra is tagja maradt a magyar püspöki karnak és ilyen minőségében az okmányhitelesítések terén egyformán szerepel a hazai főpapokkal együtt. Ezt az egyházjogi helyzetet maga a pápa is elismerte azzal, hogy Tódort több ízben is megbízta magyarországi, egyházi ügyek intézésével, amit nem tehetett volna meg, ha ettől az országtól idegennek ismerte volna Kúnországot.

Eddigi fejtegetéseinkből látható, hogy Magyarország keleti szomszédja azon a területen melyet a Duna Pruth-Halics és a Kárpátgerinc zár közre a magyar és kún néppel rendelkező Kúnország, magyar hűbér, amelyben a kúnág kezdetben pogány volt ugyan, de a Domonkos-rendi szerzetesek hatására kereszténnyé vált. Ebben a korban a "Moldva" vagy "Havasalföld" név semmiféle okiratban nem szerepel, a görög-keleti egyházzal vagy valamilyen más vallást gyakorló népről sem esik szó.

A kúnokat is megsemmisítő tatárjárás után a magyar király, mint "Rex Cumanorum" továbbra is gondozza hűbéri területét. 1253-ban a pápa megdicséri a kúnok közt még egyre sikerrel dolgozó döméseket és ferenceseket és "Cum hora undecima" c. bullájában további munkára buzdítja őket. 1279-ben a pápa érdeklődik a tatárjáráskor elpusztult Milkói püspökség iránt és Adorján magyarországi ferences tartományfőnök jelentése alapján kéri Fülöp fermai pápai legátust, hogy vizsgálja ki az elhagyott székhely megélhetési viszonyait. A magyar katonai nevek során 1279-ből ismeretes Philippus canonicus cumanensis neve, valamint 1308-ból Gasparus de Monteferro (Vashegyi Gáspár) cumanorum canonicus.

Az eddigiekben már többször körülhatárolt terület közepe táján, a Foksántól délre folyó Milkov partján állott a kún püspökség katedrálisa, rezidenciája, kanonokok sora, az egykori Kreutzburg helyén.

A második püspökség megszervezésére akkor került sor, amikor a Kúnország területe, főként a Duna és Olt által bezárt területre, amelyhez a már elébb is meglévő Szörényi-bánság is tartozott, erősen kezdtek beszivárogni a bulgár terület bogumiljai. Az első szörényi bán, Lukács ideje óta, akinek a nevét 1233-ból ismerjük, ez a veszély egyre nőtt, de az új püspökség megszervezése csak 1246-ban történt meg, amikor IX. Gergely pápa kinevezte a valószínűleg az ujonan alakított pálos rendhez tartozó Gergelyt, mint Szörénytorna első püspökét.

Hic compendium fiti est
 reuendū mppo. prem
 dñm. Nicolauu tecece
 epm ptre pappne doctore
 cognome. roenator. Natce
 de uingraia ad pntem magni
 fin pñprie dñm Nicolai de
 ghara ipm regm uingrie
 comitis palatm et uicary
 gualis rer. Anno

Romo.
 Confiteus deē confitei de
 pñe modis oris et apit
 cogitatiois alimisslome et
 amisslome hac mō de quq
 pñpñe ex nobilitate vñ

Auditu

tripli

Auglu

Doratu

Fictu

Disco de moribz e miquiñibz

Cogitatioe

Artemorae

Manone

Intenone

Exolutae

Tercio de pñe pñe moribz

Supbia

Humilia

Luxuria

Ina

Enula

Inuidia

Amidia

Supbia hñ ipm rñm f

Supbia mentis

Inobediencia

Arrogancia

Dehnam

Caritatem

Disphidui

Disphidia corpis

Inetantia

Humana gloria

Humana muercom

Inetantia

Inetantia

Humana hñ ipm rñm f

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Humana

Interfecto

Detento mercedis

facti sunt nam

Quis ratiō vitæ

Depto decto vincto theolo

fides / Spes Caritas

Depto de vinctis caribilibus

Ardua / Campana

Ardua / Campana

Octavo de Asperit 11

Baptismo Confirmat

Eubayha Remota

Et forma mudo

Ordo sacerdotalis

Et matrimonium

Nono de p. vinctis 11

Petrus decto m. deim p.

rem opatere ratiōe et i. cor

Andreas de m. p. p. p.

filii eius omni d. m. m.

Carolina maior d. m. m.

tui e. de p. p. p. m. m.

maia vigne

Dehamer passus subpon

tu pilato remissus mortui

et sepulchri

Thomas descendit ad inferna

Walterus de d. d. d. d.

et a mortuis

Archiepiscopus m. m. m.

celos sedet ad dextram pa

tris omni p. p. p.

Philippus inde ventur est

videre vinctos et mortuos

Bartholomaeus d. d. d. m. p.

vinctos p. p. p.

Simon etiam etiam t. a

q. m. m.

Judas decto communionem

hemissiom p. p. p.

Archiepiscopus Carine ratiōe

et vinctis etiam d. m. m.

Depto de p. p. p. q. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Archiepiscopus p. p. p.

Deus imitator dei qui est pater
et pater

Deinde de noue peccatis alieni
Veni mihi memento
Aliam omni memento
Ipse confitetur
Dei in ipso apibus deceptio
Aliam boni aspectu
In ipso collaudatio
Aliam boni suffragio
Ipse subigito

Deinde de noue peccatis
ab hominibus per

In ipso mali
Conspicui per
Conspicui delicti
Calbo et pater
Recepti et deceptio malorum
Conspicui memento
In ipso
No aliquid memento
No manifestans pietatem

Deinde de nouo con
vitiis per peccata mortalia

Contemptio per
Obediencia Capitula
Dilectio inimici et claritas
Simplicitas vo
Virtute arame per
Rectitudo memento
Conformitas opum et doctina
Virtute solentia memento
Deuotio per
Emulo per
Deuotio per
Sicut memento
Virtute per
Virtute per

Amor dei et proximi
et diligencia

Deinde de nouo deceptio
corpe gloriose per
Amplius Deuotio per
Virtute / Nullus laudat

Deinde de nouo deceptio
que sunt in pauperes per
Dei memento Deuotio memento
Dei qui sunt Deuotio qui
vint et sunt in ipso
Deuotio per Deuotio memento
Deuotio qui per per in ipso

Deinde de nouo deceptio
fructibus qui dat per in

Amplius per in qui est memento
Amplius per in nomine

Adhuc de per aduocatum regnum

Submissa per voluntas mea
per in ipso

Amplius per per in ipso

Deinde de nouo deceptio
per in ipso Deuotio mea
per et non deceptio Deuotio mea
Deuotio per in ipso

Deinde de nouo deceptio
per in ipso Deuotio mea
Deuotio per in ipso

Ad eundem omni libro. qui tota pte ppa gment
ut mper ptem mual aliqualem nonna hntas vos det
intellige qd pime et mero tong dme spue est xpus
et natus de et dicit p pmi. Quia i homo qui p ptem deum
amissit et de pado p pulpa erat ut ad alium de redit
dedit humano pmi p pmi de am at mpa qd mpa p pmi co
templaret et met modas et regulas quibus pperet. Item
plumre et ad alium eius redit pnt aut spua dme tradit
quatuor modis.

Primo p modum pmatonem

Secundo p modum pmatonem

Tercio p modum pmatonem

Quarto p modum pmatonem

Primo modus quod hystoriae

Secundo modus quod hystoriae

Tercio modus quod hystoriae

Quarto modus quod hystoriae

Primo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Secundo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Tercio pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Quarto pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Quinto pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Sexto pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Septimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Octavo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Nonno pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Decimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Undecimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Duodecimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Triduo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Quadragesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Quinquagesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Sexagesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Septuagesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Octogesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Nonagesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Centesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Centesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Centesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Centesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Centesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

Centesimo pmatonem aduultu. hpa p p p eligu. In dene p

[illegible]

ad orientem parte. 3. si abbas longa archiepiscopus dñe pape pñtore
 ad mulien omē po^{te} parte. 3. si Aggeus patriarcha patriarcha
 Qui clamat p^{er} dñs ex^{tra} hūi q^{ui} dñas potētia oñdentes
 solus pōtētia pñtore in quo nō solum pñtore pñtore
 pñtore est pñtore oñtore tota dñs pñtore comprehendit Et
 pñtore in omni in toto veli tēpore hēus caribror dequib^{us}
 subtrahit q^{ui} libris. 4. Thobia Audich archiepiscopus pape et
 qui pñtore in pñtore suo pñtore libror regni nō pñtore in
 none Et nōt appoc^{ly}psa nōtiam Remunet 22 lib^{er} ut pñtore
 apud hebreos 22 pñtore elementa pñtore pñtore pñtore hebrai
 re omē q^{ui} loquuntur et eoz naryu vox humana comprehendit
 22 ualima pñtore quib^{us} uideri doctia teni ad hūc la
 hūc vi uq^{ue} erudit aut hūc in nōtō tēpore qñtore etia
 pñtore mōtōgelyt pñtore qñtore naryu aut de xpi mōtōgelyt
 mōtōgelyt mōtōgelyt de xpi pñtore et pñtore dñs
 de xpi pñtore pñtore pñtore pñtore pñtore de pñtore etia
 dñtore pñtore pñtore pñtore pñtore pñtore pñtore pñtore
 raborat in qñtore mōtōgelyt pñtore et mōtōgelyt pñtore pñtore
 et consumat in illo qui est alpha et o pñtore et pñtore Et
 ulhūc diligēt adutendū qñtore pñtore dñs est pñtore pñtore
 pñtore pñtore pñtore pñtore pñtore pñtore pñtore pñtore
 mōtōgelyt Et hec est. hūc hūc pñtore ad alia qñtore pñtore pñtore
 voces pñtore pñtore pñtore pñtore aut pñtore nō solum voces pñtore
 et pñtore pñtore ul' pñtore aliud pñtore Et hec pñtore pñtore pñtore
 lem hūc pñtore allegoriam mōtōgelyt pñtore pñtore pñtore pñtore
 anagoriam de mōtōgelyt hystoria ab hystoria qñtore mōtōgelyt
 pñtore illi qui pñtore uiderat hystoria pñtore mōtōgelyt hystoria
 est rex gestat mōtōgelyt que mōtōgelyt hūc pñtore pñtore
 ierusalem pñtore hystoria est mōtōgelyt hūc pñtore pñtore
 mōtōgelyt templū mōtōgelyt illa vā ad hūc est hystoria ab hūc
 de ab alleu qñtore alienū et pñtore qñtore pñtore qñtore pñtore
 maluid tracta pñtore pñtore mōtōgelyt allegoriam pñtore est qñtore pñtore
 pñtore aliud intelligit ad xpm ul' etia mōtōgelyt pñtore pñtore
 qñtore redendū ut ierusalem pñtore allegoriam etia mōtōgelyt pñtore
 pñtore pñtore allegoriam
 Et sic ut lap pñtore dñs
 Et sic ut lap pñtore dñs

Quia a te ut rex sit cunctis
Quia a te ut rex sit cunctis
Quia a te ut rex sit cunctis
Quia a te ut rex sit cunctis

De qui pater sit pater
memencia voluit ut
applicetur a multis
i. a. dona spūs sū xpm

Tropologia dicitur tropos quod est compositio et leges quod est sermo
unde tropologia sensus est quod ea que dicimus d'finitio conuerti
mus ad nos mores ut ierusalem tropologice nunglibet fide
lis animam facit sicut ut si dicamus dauid interpres doli
m nobis supbia dicitur vna p humilitate Anagoga dicitur abana
quod est suspensio et gressus iunctio unde anagogice sensus est quod ea
que dicimus desuper replebunt exponimus unde anagoge vni
uersam triumphante facit unde allegoria quid credendum Tropo
logia quid facienda Anagoga quid expectanda unde vna dicit
terra gressa docet quid credas allegoria aeternalis quid agas quo
tendis anagoge vniuersa aut multipliciter intelligere nunglibet
vno sumit et ex parte audientis et ex parte conitatoris Ex parte quid
audientis quia nullus est quicquid huius sicut audire nunglibet
miser fidelis et studiosus in malivola animam non introibit propria
nec habuit in corpore pludito pectus Quia po et id sibi curat
hunc apte omittat nunglibet et psumit intelligenda ad quod mendum
supbia ut sic iniquis psumit in humilitate hunc latente
supbia compuncti mundi repellant fraudulentum doctorem et re
pugnantem ex nitent ad intelligentiam nunglibet et omnia quod auditor
huius doctrine non est vniuersa psumit et nunglibet omnia omnia in psumit
dona apta aliqua sicut de hac sicut et id ipse hunc multiplex nunglibet
hunc ut sic omnem intellectum capiat omnia intellectus vnde psumit
aut omnem omnem intellectum sup excedat et omnem intellectum psumit diligere
attendente multitudinem intelligentiam et radios statim illuminet et
attendant alia vno multipliciter intelligenda est ex parte dei condita
vna hunc omnem sicut est adeo p xpm et psumit sicut loquentem pora
psumit et aliorum psumit qui hanc doctrinam psumit deus aut non
hunc loquentem p vna psumit psumit quia ipse dicit est psumit et anima
omni tamquam dei essentia inuenerit psumit tamquam et id nunglibet iunctio
non vni debet psumit vna psumit malis psumit psumit et sicut et vni
doctore hunc sicut luctet ceteri humilis manere aliter in erat malis
et id debet cum et cum doctrina hunc humilitate in psumit
et psumit sicut ut sic psumit putant molitur sicut psumit

A további szereti püspökök sora a következő:

Andreas de Cracovia.....	1371
István dömés szerzetes.....	1388
Sartori János dömés szerzetes....	1403
Sárosi István dömés szerzetes....	1412
Ebener Tamás dömés szerzetes	1414
János Simonfia dömés szerzetes..	1433
Szegedi Bácska Tamás dömés....	1497

A fentiekben említett 1413-ban történt püspöki kinevezés Vadász Miklós személyével kapcsolatban ebben a listában nem szerepel, ami annak tudható be, hogy az un. "Societas Peregrinantium", a Domonkos-rendiek vándor-tartományi szervezete, amely magyar és lengyel szerzetesekből tevődött össze, ebben az időben a püspököket, mint mozgó egyházi hatóságot alkalmazta. Így Ebener Tamás, aki lengyel volt, valójában az említett vándor misszió tagjaként hamarosan a kaukázusi részeken szerepel. A magyar és lengyel szerzetesek között sok feszültség volt a szereti püspökség joghatósága miatt és magában a szereti dömés kolostorban a két nemzetiség hosszú harcokat vívott e tekintetben egymással. Időnként a lengyelek kerültek felül, mint Ebener Tamás idejében. A pápa azonban mindig a magyarok ősi jogait tartotta szemelőtt. A legutolsó szereti püspök, a szegedi származású Bácska Tamás volt, aki Mátyás király követe is volt a perzsa sah udvarában.

A szereti püspökség alapítása után 10 évvel Nagy Lajos kérésére a pápa a Havas alföldön is létesített Arges városában egy új püspökséget Arges a kalocsai püspökség suffraganeusi jogköréhez tartozott. Püspökeinek névsora :

Antalfia Miklós dömés szerzetes..	1381
György pálos szerzetes	1394
András címzetes püspök.....	1396
Ferenc címzetes püspök.....	1399
Jánosfia Gergely pécsi kanonok.....	1402
János de Antiquavilla bencés....	1418
Hunyadi és Kisbaráti Péterfia Pál győri pap...	1421

Az argesi püspökségről szóló utolsó adatot a csensztochowai pálos kolostor első emeletén a képek sorozatában B.F. Dionisius episcopus Argensis suffraganeus Transilvaniae felirat jelenti akit ábrázol, szintén a pálos rendhez tartozott és 1576-ban halt meg. A magyar fráter Györggyel nagyon jó barátságban volt.

1413-ban, tehát ugyancsak Vadász Miklós kinevezésének évében a lengyel király és királyné kérésére a Moldva folyó partján, Moldvabányán Szerettől 50 kilométerre még egy püspökséget létesítettek. Ez már az ötödik püspöki székhely. Megalapítása körül mindenesetre nagy feszültség alakult Mátyás király és a lengyelek között, főként Moldva területére vonatkozólag.

Mátyás az ősi magyar jogokat védi a lengyelekkel szemben. Allásfoglalását Schmidt: Urkunden I. CXIX. számú oklevele közli. (Matthias Corvinus König von Ungarn, an Polen über sein Recht an die Moldau gegenüber den polnischen Präntensionen.)

A későbbi időkben alakultak még a bákói és jászvásári püspökségek, amely új alapítások azt mutatják, hogy ezekben az időkben még mindig számottevő magyar és Székely

csoportok éltek ezeken a területeken is. Ezekkel a felsorolt magyar püspökségekkel szemben a görög-keleti szertartású egyházi hatóságról a régi Kumánia területén csak egyszer történik említés. A mondottak szerint tehát a Kárpátok keleti részein, a Havasalföldön, Moldvában, az Olt vidékén mindenütt magyar állami és egyházi fennhatóság volt egészen a XVII. századig.

C.: VADASZ MIKLÓS PÜSPÖK SZEMÉLYI ADATAI :

A "Compendium" szerzőjének életrajzi adatait a jelzett mű és a győri síremlék tartalmazzák. Ezeket már fotókópiákban ismertettük. Gams feltevését, amely szerint Nicolaus püspököt halála után 1433-ban Simon fia János követte volna, a síremlék adata megdönti. Eubel és az őt követő Radu Rosetti amaz állítását, hogy a szerzőt, Vadasz Miklóst 1418 július 19-én a dalmáciai Scardonia püspökségébe helyezte át a pápa, szintén megdönti a győri síremlék adata, mert Scardonia nincs is megemlítve azon, ellenben Szeret igen is szerepel. A két hely összetévesztése latin neveiknek hasonlóságával magyarázható.

A Pálos-rend történészei sem ismerik Vadasz Miklóst, mint pálost. Kisbán Emil "A magyar pálosrend története" (I-II. Budapest, 1940.) és Gyöngyösi Gergely: "Vitae fratrum eremitarum S. Pauli" (Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Budapest.) nem említik. Molnár István túskevári esperes-plebános, akinek a birtokában kb. ezer Mohács-előtti pálos oklevél van, (közöletlen anyag) levélbeni szíves tudósítása alapján szintén nem tud Vadasz pálos mivoltáról.

A Compendium és a győri sírfelirat tehát új adatokkal szolgál a pálosrend történetéhez. Pótlásuk a dokumentálás alapján tehát szükségesnek látszik.

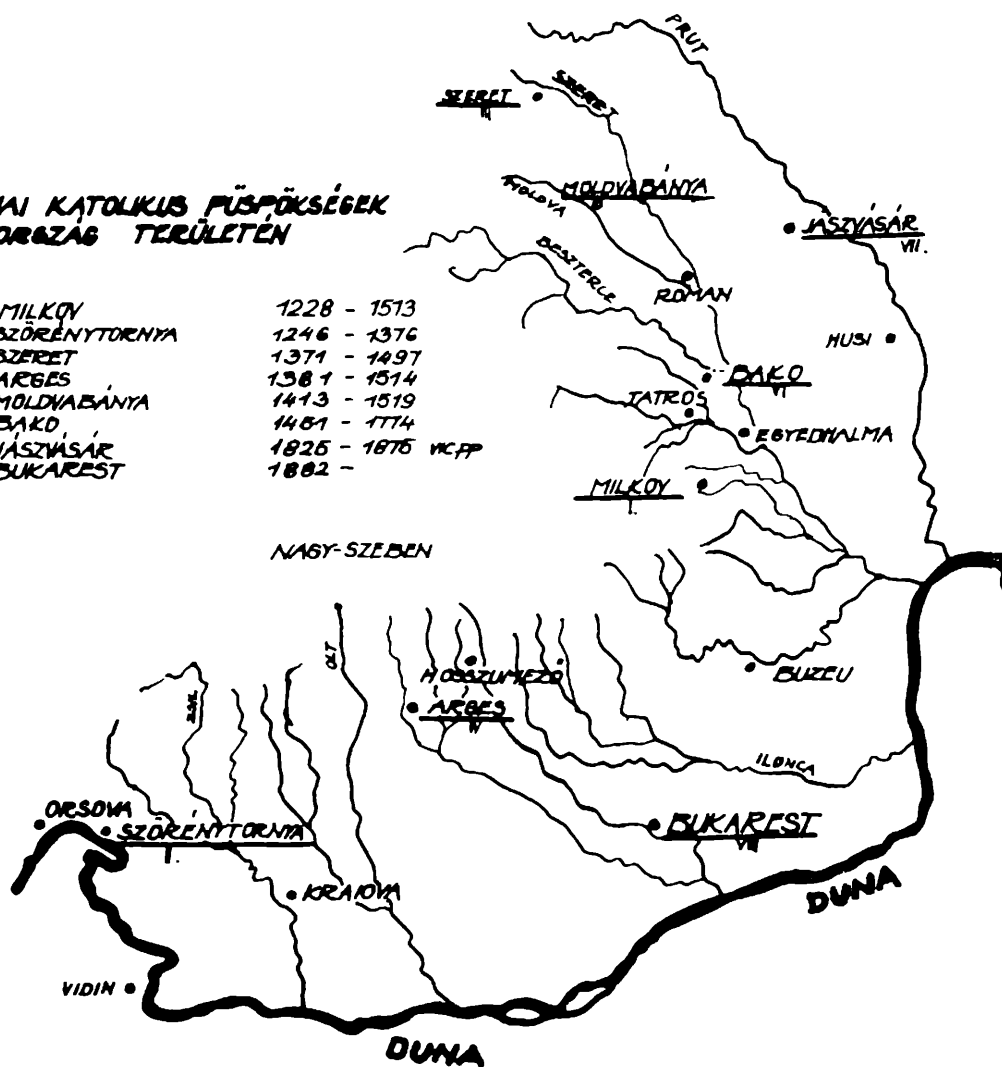
D.: A "COMPENDIUM" A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETBEN.

A középkori magyar "tankönyvszerző" irodalom Vadasz Miklós művével szintén gyarapszik. Előzményeiként meg kell említenünk a MAGYAR KÖNYVSZEMLE 1962-ik évfolyamában Méssáros István tollából megjelent tanulmányt "Magyarországi iskoláskönyv a XII. század első feléből" címmel. A mindössze nyolc oldalnyi terjedelmű írás valamelyik káptalani iskolában készült. Tanuló jegyzete lehetett a párizsi egyetemet végzett magister tanítása és diktálása alapján. Ugyancsak meg kell említenünk a REGNUM egyháztörténeti folyóirat 1942-43. számában a kún missziókból ismert Magyar Pál - Paulus Hungarus munkáját Fehér Mátyás tollából "Magyar Pál mester Summa de Penitentiája" címmel. Ez a munka szintén tankönyv jellegű és nagyon sok részletben hasonlít a "Compendium"-hoz. Részletes összehasonlítások e téren előreláthatók már csak azért is, mert a magyar középkori papság egészen különálló szellemi felkészültséggel rendelkezett messze megelőzve a nyugati ilyen irányú módszerekkel szemben.

A sorrendben Vadasz "Compendiuma" következne, amely tehát szintén ebbe a kézikönyv sorozatba illik. Az ő munkáját követi időbeli sorrendben Veresmarti Hippolit ugyancsak ilyen tartalmú munkája, amelyet a fiatal magyar papság nevelésének szolgálatára írt 1431-ben. Az elmondottak alapján a magyar irodalomtörténet is el van kötelezve ezzel az adattal, hogy bővítse a középkori szellemtörténetnek a Kárpátok gerincén is túlnyúló hatókörét. Egyben bizonyíték arra is, hogy a Havasalföld, Moldva és az Olt vidék ősi magyar föld volt és csak későbbi századokban sikerül itt a görög-keleti valláson keresztüli a románoknak lábat vetniük.

RÓMAI KATOLIKUS PÜSPÖKSÉGEK KÚNDORZÁG TERÜLETÉN

I.	MILKOV	1228 - 1513
I.	SZÖRENYTORNYA	1246 - 1376
II.	SZERET	1371 - 1497
IV.	ARGES	1381 - 1514
V.	MOLDVABÁNYA	1413 - 1519
VI.	BAKO	1481 - 1774
VII.	JÁSZVÁSAR	1825 - 1876 MC PP
VIII.	BUKAREST	1882 -

A nyírbélteki róm. kat. templom szentély részlete.

A nyírbélteki templom freskó részlete.

A harmadik püspökség a régi Kumánia ama területén, amelyet később Moldvának neveznek, a Szeret folyó partján a róla elnevezett Szeret városában alakult. Alapítója maga a magyar királyné Erzsébet, Nagy Lajos királyunk anyja. A szereti püspökség alapítási éve 1371 és első főpapja a királyné gyóntatója a ferencrendi András. Az alapítási okmányban szerepel Laczkó fejedelem is, aki mint Nagy Lajos hűbérese van feltüntetve.

IRODALOM:

- Rómer Flóris O.S.B.: Régészeti levelek Ipolyi Arnoldhoz. Vasárnapi Ujság. 1860. 629-31.
 Károlyi Lőrinc: Jauriensis Ecclesiae. 10. old.
 Catalogus Codicum Lat. Bibl. Reg. Monacensis. I. kötet, 193. old.
 Rómer Flóris O.S.B. Episcopatus Ceretensis. - Egyházművészeti Lap. 1886, 161.
 Domokos Pál Péter birtokában lévő mikrofilmek.
 Békési Emil: Magyar írók az Anjouk és utódaik alatt. Katolikus Szemle, 1899, 808. old.
 Csontos János: Magyar vonatkozású kéziratok. Magyar Könyvszemle, 1882, 216. old.
 Szinnyey József: Magyar írók élete és munkái.
 Kisbán Emil: A magyar pálosrend története. Budapest, 1940. I-II.
 Migne: Patrologiae Cursus Completus. Tomus XXI. Cap. XIV.
 Kattenbusch: Die apostolische Symbol. Leipzig, 1894. I-II.
 Bäumer: Das apostolische Glaubensbekenntnis. Freiburg, 1893.
 Righetti: Storia liturgica. Genova, 1945. I. 171. pag.
 Komáromy L. - Király P.: Nagyszombati-kdex. Nyelvemléktár III. 99. old.
 Illyés István: Lelki Tej. Nagyszombat, 1886.
 Papp Oszkár: Falképreaurálásokról. Műemlékvédelem. 1959-3. szám, 135. old.
 Wertner Mór: A Garaiak. Századok, 1897.
 P. B. Gams: Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae. Ratisbonae, 1873. pag. 365.
 K. Eubel: Zur Geschichte der Röm. Kat. Kirche in der Moldau. Römischer Q. schrift, 1898. 107.
 A. Theiner: Monumenta Historiae Pol. pag. 660-664.
 A. Theiner: Vetera Monum. Hungariae. Tom II. pag. 99.
 J. Ferent: Cumanii si Episcopia lor. Blaj.
 Radu Rosetti: Despre Unguri si Episcopie Catolica din Moldova. 44. old.
 M. Cogalniceanu: Cronici Rom. in Bucuresti. 1879. 377. old.
 T. Hodinka: Kézirat az Országos Széchényi Könyvtárban. Fol. Hung. 1633. szám.
 L. Makkai: A milkó püspökség. Debrecen.
 Auner Károly: A romániai magyar telepek történeti vázlata. Temesvár.
 Nyári Sándor: A Czenstochowai magyar műemlékek. Budapest, 1901.

Koholmány-e az I. András-korabeli magyar imádság ?

SÁRKÁNY KÁLMÁN

NOVOTNY ELEMÉR - régi magyar nyelvemlékeink kutatója, - kért, tudjam meg, melyik nyelvemlékben fordul elő az alábbi mondat:

"Ne imádjuk pártus őselők szent jeleseit."

Állítólag ZSUFFA SÁNDOR: a "Magyar nyelv nyelvrokonságai" című munkájában szerepel ez a mondat, de a szerző nem jelölte meg a forrását.

NOVOTNY véleménye szerint a "pártus" szó tévesen, vagy önkényesen szerepel a mondatban. Ennek a szónak helyesen "BAR - DU - US" -nak kell lennie. Régi nyelvünkben jelentése: földművelő, szó szerinti: mezőn dolgozó.

A mai nemzedék nem tud e nyelvemlékről; keresésem hiábavalónak látszott. Mint-hogy régebbi olvasmányaim során nem egyszer találkoztam ezzel a mondattal a Nyelvtudományi Intézethez fordultam és segítségükkel sikerült megtudni; az eredeti szöveg helyét.

Az Intézet azonban azt is közölte, hogy a szöveg hamisítvány. Árpádkorabeli magyar imádságként mutatta be JERNEY JÁNOS akadémikus 1850. I. 23. -án a Tudományos Akadémiának, 1854-ben "Magyar nyelvkincsek az Árpádok korából" című munkájában archaizált betűkkel - réznyomatban közzétette és egyuttal közölte annak általa értelmezett és helyesnek tartott olvasatát. Az archaizált szöveg megtekintése után következett a meglepetés. A "pártus" szó nem szerepelt benne. Helyette ez a szó állott: "b ar duos", JERNEY a szöveghez fűzött tanulmányában kifejti, hogy miért értelmezi pártusnak e szót a barduos helyett. Elírásról van szó, melyet helyesbíteni kell.

NOVOTNY elgondolása tehát helyes volt! Megítélése szerint a nyelvemlék nem lehet hamis. Olyan írástudótól származik - aki mint a Tihanyi Apátság alapító levelében látható - használta a magyar nyelv általunk nem ismert ősibb kifejezéseit is.

Felvetődött a kérdés: ki és milyen indoklással nyilvánította hamisnak az iratot?

Nem vagyok sem nyelvész, sem történész. NOVOTNY feltevésének helyessége azonban meglepett. Mint jogászt, ösztökélt a feladat annak megállapítására, milyen indokok alapján nyilvánították a nyelvemléket koholmánynak.

Közlöm ezért kutatásaim eredményét: Bemutatom a nyelvemléket fotokópiában és annak különböző olvasatait. Közlöm az irat valódiságára és hamisságára vonatkozó véleményeket, időrendben és NOVOTNY értelmezését. Végül az érvek és ellenérvek felsorolása után annak indoklását: szükséges-e a nyelvemléket valóban hozzáértő kezekbe adni, diplo-

matikai és nyelvészeti vizsgálatnak alávetni?

A nyelvemléknek, majd koholmánynak nyilvánított iratot az Országos Széchényi Könyvtár őrzi 1365. Fol. Hung. I. jelzés alatt, LITERÁTI NEMES SÁMUEL hamisítványai között. Kb. 15 x 20 cm-es bőrhártyára van írva. A hártya durvább tapintatú, több helyen egyenetlen felületű. Színe dohánysárga. Betűi ugyanolyan színűek, de jóval sötétebb árnyalatúak.

A hártya két imádságot tartalmaz, mindkettőt piros betűvel írott, párszavas latin nyelvű szöveg vezet be. A szavak kisérszben olvashatatlanok, vagy nehezen betűzhetők, nagyobb részben azonban világosan olvashatók.

Közlöm azt is, hogy ugyanazon leletben két bőrhártya találtatott. Az előbb említett magyar és latin nyelven megírott bőrhártya (szintén imádságot tartalmaz). A latin nyelven írott ugyanolyan nagyságú, mint a magyar és egyik bőrhártya a másiknak ellenpárja. Mindkét szöveg kézvonásai egyszeri ránézésre ugyanazon író kézvonására mutatnak. A bőrhártyák egykoruaknak látszanak.

Meg kell említenem azt is, hogy mindkét bőrhártya másik oldalán halványan látható, szintén egy kéztől származó latinnyelvű szöveg van. A latinnyelvű imádságsszöveggel JERNEYN kívül más nem foglalkozott, a hátíraton lévő latin nyelvű szövegről meg éppen csak annyiban tétetik említés, hogy "alig látható".

Miként JERNEY, közlöm a latinnyelvű szöveget is. Egy régészeti lelet megítélésénél nem mindegy az, hogy hol és milyen körülmények között találták. Nem lényegtelen, hogy a két hártya és a rajta levő kézírás hasonló, ill. azonos. Egyiknek a hamis vagy valódi volta következtetni enged a másikra, vagy ami még fontosabb: egyik segítségével a másik betűi könnyebben megállapíthatók.

Fontos a latin nyelvű szöveg vizsgálata is a hátíraton és annak időrendi vizsgálata.

A vizsgálatokat megkönnyíti, ha a különböző szövegértelmezéseket egymás mellé téve vizsgáljuk, azért közlöm - időrendben - az olvasatokat, végül NOVOTNY olvasatát és az ő értelmezését az ima szövegéről.

Meg kell itt jegyezni, hogy NOVOTNY nem tekinti az olvasatát véglegesnek, sőt rendkívül fontosnak tartja és várja a kódex szakértők véleményét a betűk és szavak pontos megállapítására. Értelmezésének magyarázatát, illetve oktejtését a szöveg pontos megállapítása után adja meg.

Összegyűjtött adataim szerint a nyelvemlékről eddig a következő helyeken történt említés:

1. SZABÓ JÓZSEF, "Századunk" 1844. 59. o.
2. JERNEY JÁNOS, Magyar nyelvkincsek az Árpádok korából. 1854. 1-7o. (Országos Levéltár 261979 és 271027.)
3. LŐSKAY BEKÉNY A magyar nyelv. irodalom és műveltség története. 1863. 90-91. o.
4. SZOMBATHY I. Bönészet legrégibb nyelvemlékünkben. Tanodai Lapok 1865. 19. évfolyam. 215 és 240. o.
5. SZABÓ KÁROLY, A régi Hun-Székely írásról. Budapesti Szemle 1866. VI. 123. o.
6. TOLDY FERENC Irodalom története. . .
7. PINTÉR JENŐ, Magyar irodalomtörténet kézikönyve.
8. TÓTH BÉLA, Magyar ritkaságok. 1899 és 1908. Koholt nyelvemlékek. 7. o. Országos Levéltár 253565.
9. SZINYEI J. Magyar írók élete, munkája. 1903. IX.
10. TOMPA J., Művészi archaizálás és nyelvemlék hamisítás. 1772. és 1873. között. MTA. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények. 1967. 24.

Röviden bemutatam a felsorolt tanulmányoknak és ismertetések az irat valódiságára, vagy koholt voltára vonatkozó lényegesebb részeit. JERNEY JÁNOS 80 oldalas tanulmányát még kivonatossan sem volna célszerű e rövid ismertetőben közölni. Tanulmányának egyes-részleteit, valamint LÓSKAY és SZOMBATHY tanulmányinak kivonatát a függelékben közlöm.

Ad. 1. SZABÓ JÓZSEF nyílt levélben hívja fel a figyelmet egy Árpád korabeli magyar imádságra, melynek ő "másolatát bírja - átlátszó papíron Literátitól". Közli a szöveget megjegyezvén, hogy az "a betűknek az eredeti anyagon elvásottsága miatt több helyen hibás." (Mell. 6. tábla).

Ad. 2. JERNEY JÁNOS akadémikus elmondja, hogyan jutott hozzá a nyelvemlékhez. Bemutatta az Akadémián, majd mindkét bőrhártya szövegét közzétette réztáblanyomatban is - archaizált betűkkel. Mint mondja, a palaeographiai sajátosságokat "a két táblai hasonmás tünteti elő hiven". (Sajnos - mint a későbbiekből kitűnik - nem eléggé.)

JERNEY JÁNOS kijelenti, hogy az iromány valódi eredeti és a diplomatikai szabályok szerint a kor kívánalmainak mindennemű kellékeit homlokán viselő régiség.

Hajlandónak mutatkozott bárkivel szemben megvédeni a lelet valódi voltát, - azonban a sors közbeszólt, mert a védelmet - mint azt a következőkben látjuk - mások látták el.

Ad. 3. LÓSKAY BENŐ irodalomtörténész következtetése szerint az irat "másolat" egy régebbiről. (Olvasata a 6. táblán).

Ad. 4. SZOMBATHY I. - mintha láthatatlan ellenféllel hadakozna - kiáll a nyelvemlék valódisága mellett. "Azt tartom én is, hogy a két iromány valódi XI. századi régiség, de nem az eredeti, hanem egykoru másolat, vagyis duplikátum."

Rámutat SZOMBATHY arra, hogy "TOLDY FERENC gyanusnak tartja, de a gyanus-sá tevő okokat nem adja elő, pedig bizony érdemes volna azokat tudni, hisz a Halotti Beszéd is több kifogás miatt állott, míg a tudósok végre elismerték a tekintélyét."

"Valódi régiségnek fogom tartani, míg a gyanusító okok megcáfolhatatlanok nem lesznek."

Ad. 5-6. SZABÓ KÁROLY nem várt a gyanusító okok előadására. A Budapesti Szemlében a két magyar imádságot kézzel fogható koholmánynak mondja. Erre vonatkozó érvelése a következő: JERNEY igen hosszasan - sikertelenül - vitatja e nyelvemlék hitelességét. Hivatkozik TOLDYRA, aki 1851-ben irodalomtörténete I. kiadásában (77. l.) legrégebbi nyelvemlékeink közt említi - megjegyezvén, hogy több helyt olvashatatlan s így oly szakadozott homályos szöveget ad, hogy arról bővebben beszélni nem lehet. Viszont SZABÓ K. szerint már TOLDY F. 1862-ben fontos ok miatt gyanusnak ítélte. Későbbi irodalomtörténeti kézikönyvében (164/5 12. lap) valódiságát "igen helyesen több, mint gyanusnak" mondja; Ezek után kijelenti SZABÓ K. "Részemről, miután ezen irományt JERNEY munkája után megismertem, mindég koholmánynak tartottam és úgy hiszem, e meggyőződésben minden elfogulatlan vizsgáló egyetért."

Ad. 6-7. TOLDY FERENC egy lépéssel továbbjutott kételkedésében, mert irodalomtörténete 1872. évi kiadásában (25. o.) azt írja az I. András korabeli imáról "aligha kétséges, hogy nemes Literáti Sámuel gyártmánya."

SZABÓ KÁROLYNAK nagy tekintélye lehetett a maga korában és később is, mert PINTÉR J. jóval később azt írja: "hitelessége egy emberöltőn keresztül megtámadhatatlan nak látszott"... "nem vették figyelembe, hogy milyen tudatlan elírások és nyelvi furcsaságok éktelenkednek a szövegben. A sokat em -

legetett szövegkoholmányról SZABÓ KÁROLY józan kritikájára rántotta le a leplet. (Megjegyzésem: Miben állott a "józan kritika", - eddigi kutatásaim során nem sikerült megállapítanom. Az előbbi 5-6. pontban közöltek megismétlem, hogy szembeötlően érzékelhető legyen az a szakmai érv, amely irodalomtörténészeink előtt eldöntötte a hamisítvány kérdését, "ahogy JERNEY munkája után megismertem, mindig koholmánynak tartottam és úgy hiszem, e meggyőződésben minden elfogulatlan vizsgáló egyetért.) E tárgyban más tanulmányt nem találtam.)

Ad. 8. SZABÓ KÁROLYRA, nagy tekintélyű kijelentésére hivatkozik TOTH BÉLA is TOLDY F. és PINTÉR elébb idézett kijelentéseinek ismertetése közben azt írja: "de már SZABÓ KÁROLY "A régi hun-székely írásról" szóló nagy értekezésében (Budapesti Szemle 1866.) határozottan hamisnak nyilvánítja. Közli a nyelvemlék fényképét. Ez azonban már sem a tudósok, sem a tudományos kérdések iránt érdeklődők figyelmét nem keltette fel.

Ad. 9. SZINYEI JÓZSEF - Magyar írók élete munkájában csak rögzíti az irat hamis voltát.

A kérdést lezártnak tekintették.

Az indoklás hiányán azonban mégis csak megakadt egy kutató szeme, mert 70 évvel később 1967-ben TOMPA J. szukségesnek látta annak nyelvészeti szempontból való pótlását az alábbiak szerint:

Ad. 10. TOMPA JOZSEF a hártya régiségét nem vonja kétségbe. Felállítja a tételt, hogy Literáti S. igen járatos volt a régi okiratok nyelvezetében, művésziessen archaizál. Ebből kiindulva a szövegben előforduló alanti pár szóról ill. kitejezésről kimondja, hogy azok későbbi keletkezésűek, mint maga az irat, vagy hogy éppen a nyelvújítás jellegzetességeit mutatják. Idézem idevonatkozó megállapításait:

... "Az ima szövegében előfordul a -va, -ve képzős határozó igenév -k többes jeli alakja: megwacytwác (megvakitvák) choncítwac (csonkitvák). Ezt ugyanis RÉVAL és hívei ajánlására az irodalmi nyelvnek még nem művésziess stilusváltozatai is befogadták: archaizáló költői szövegben először talán PÁZMÁNDI HORVÁTH és CZUCZOR epikája adott rá példát."

"Kódexünk forgatására vall a hamisítványban a "zent maria azzont, bodug leo urc, feulden, a nypet" stb. elem, még írása szerint is. "A pagan eb" esetleg már inkább a históriás énekekből, vagy Zrinyiből van régiesítve - de hát az iménti részletek sem éppen az 1050-es évekre utalnak."

Nem hagyja figyelmen kívül ezekután JERNEY "bizonygatásait". Ebből azt emeli ki, hogy a zavaros "bardous eseluec" szerkezetét "pártos őselveknél" értelmezi. Ezzel azonban valahogy a szittyák egy részére vonatkozó Parthus népnévnek a "magyar sógoritás" jegyében alkotott "pártos" alakváltoztatát segítette régebbi szerephez."

Az erőszakolt "elvek" ősök főnévi többes is csak nyelvújítási anakronizmusnak fogható fel; ugyancsak nyelvújítási elem a szöveg főnévi szerepű "ellen" névutója: "pápa ur elleneith". Ha tehát JERNEY magyarázatai jelzik is a nyelvtörténeti tudás korszerű korlátait, feltűnő, hogy tudományunk - nyilván a külsőleg hatásos hamisítástól megtévesztve - oly sokáig hitelesnek tartotta az "imát". Ez volt a nyelvemlék hamis voltának egyetlen indokolása.

Mint hogy JERNEY már nem tudja megvédeni álláspontját - akkori nyelvtörténeti ismereteink mellett nem is tudta volna - e kor tudósainak kell válnia - mert a később kifejtendők szerint az indoklás nem kielégítő.

Most pedig rámutatok TOMPA J. indokolásának feltűnő hiányosságaira.

SZABÓ K. és PINTÉR J. előbb idézett "tudatlan elírások", "nyelvi furcsaságok", "mindég koholmányoknak tartottam" kijelentéseit - előzetes okfejtés nélkül - emlékeztetnek a nyelvészeti kérdésekben ma is olyan gyakran használatban levő "déliabos nyelvész - kedés", "képtelenség", "megalapozatlan fantázia" s az azokhoz hasonló argumentumokra.

Amennyire helyénvaló lehet az érveléseknek ez a módja a kulturális politika tömeget nevelő egy és más kérdésében, annyira nem fogadható el tudományos magyarázatként.

Ezt érezhette TOMPA J. is, amikor igyekezett a hiányt pótolni és az elutasító álláspontot megindokolni.

Hogy nyelvészeti szempontból mennyiben helytállóak kifogásai, az az arra hivatott nyelvészek és irodalomtörténészek dolga. Azonban az, hogy az általa alkalmazott érvelési mód miért nem megfelelő: jogászai megítélés dolga s azért arra magam is rámutathatok.

Felsorolom evégből egyenként kifogásait:

1. "az ima szövegében előfordul a -va -ve képzős határozói igenév többes jelű alakja és, hogy ezt RÉVAY és hívei ajánlására az irodalmi nyelvnek még nem művészi stílusváltozatai is befogadták."

Ha figyelmesen megnézte volna a bőrhártyát, láthatta volna, hogy a "megwacitwac, choncitwac" szavakat nem lehet ilyen olvasásban elfogadni. Inkább látszanak az ok - mint LÓSKAY is olvassa és közli irodalomtörténetében - "megwacittuac, choncittuac"-nak.

A kettős "t" a bőrhártyán határozottan beüzhető, de ez kizárja azt, hogy e szavakat "megwacitwac, choncitwac"-nak olvassuk. A kettős "tt" után következő, az "a" - hoz csatlakozó betű ugyan nem határozott, de "w"-nek semmiesetre sem olvasható. Ha esetleg "u"-nak nézzük és "v"-nek olvasnánk, (a szövegben nem látni rá példát) - nem egyeztethető értelmileg a kettős "t"-vel, mely valószínűleg a mult jele. (A betűk különös formáját nézve, egészen más olvasat a valószínű!) Ha viszont a kiemelt két szó nem olvasható "megwacitwac, choncitwac"-nak, akkor az a megállapítás, hogy a -va, -ve képzős határozói igenév -k többes jelű alakjának alkalmazásáról van szó, - sem áll meg.

Fontos lenne a szöveg betűinek pontos megállapítása - különösen ebben a részében, mert - amint látjuk - a helytelen olvasás helytelen következtetésre vezet.

2. Azt mondja továbbá TOMPA J.: "Kódexeink forgatására vall a hamisítványban a "zent maria azzont", "bodug leo urc", "feulden", a "nypet" stb. elem még írása szerint is." Az "azzont hyweuc" kifejezéshez már LÓSKAY is hozzászólt (L. a Függelékben ad. 3 -nál) mondván, hogy a tárgyrag tévedésből csuszhatott be.

NOVOTNY szerint nincs szó tárgyragról és az "azzont" "azzunu"-nak olvassa. Lehetségesnek tartja az utólagos pótlást-javítást az utolsó betűszáron. Ha megnézzük e szót a bőrhártyán a betűk valóban bizonytalanok. Az utolsó betűszár hosszabbnak tűnik és mint ha át is lenne huzva. Nagyítóval nézve azért látszik így, mert a bőrhártya felületén egy nagyobb és két kisebb mélyedés van. Az utolsó betűszáron levő gombostűfej nagyságu mélyedésbe folyadék került - kihangsúlyozva a betűszárat úgy, hogy az "t"-nek nézhető.

Valóban szükség lenne alapos vizsgálat után eldönteni, hogy e szót miként kell kiolvasni. Véleményem szerint a kifogásolt nyelvészeti furcsaságokból ennek a rejtélyét megoldottak kell tekinteni.

Egyszerűbb a válasz: a "feulden" szóra nézve, mert az iraton világosan látható, hogy az "feuldun". (E formában már az 1200-as években előfordul?)

JERNEY az ima szövegének minden szavát, kifejezését elemezte, azoknak korabeli voltát régi okmányokban előforduló szavakkal egyeztetve bizonyította.

TOMPA J. JERNEYNEK terjedelmes, részletekbe menő, adatokkal megerősített elemzésére azt mondja: "bizonygatás".

Eltekintve e régészeti lelet tárgyának nagy fontosságáról, JERNEYNEK, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának komoly igyekezettel megírt tanulmánya megérdemelné azt a fáradságot, hogy olyan elbírálást kapjon, amely szintén elemez és adatokkal bizonyít!

TOMPÁNAK LITERÁTI "hamisítására" vonatkozó olyan megállapítása, hogy "Kódex-eink forgatására vall" - mindaddig pusztá kijelentés marad, míg adatokkal megerősítve nincsen.

Ugyanez mondható a kifogásolt "pagan eb" kifejezésről, mely szerint a históriás énekekből van régiesítve.

(NOVOTNY E. hangtörténeti alapon az "eb" szót egészen másként értelmezi. Lásd függ.) Az ilyen érvelési mód nem meggyőző és nem alkalmas arra, hogy annak alapján az imát koholmányként kezeljük.

3. Zavarosnak tartja TOMPA a "bardous eseluec" szerkezetet is és hogy azt JERNEY "pártos őselveknek" értelmezi. Ez JERNEY nézete!

Hogy ő miként értelmezi e kifejezést, az nem döntheti el a lelet valóságát. Hangsúlyozom, hogy csupán értelmezésről van szó, mert JERNEY a szót - a valóságnak megfelelően - "bardous"-nak írja.

Célravezetőbb lett volna, ha TOMPA nem azt emeli ki, hogy JERNEY "sógorit", hanem a "bardous" szó valódi értelmét magyarázza meg. Elvégre az irat valóságáról volt szó, nem pedig JERNEY tanulmányának egy-két gyengeségéről. Ismételtén rá kell mutatom, hogy a TOMPA által "eseluec"-nek írt szó a bőrhártyán "eseulmec"-nek van írva. Így betűzi JERNEY is. Saját olvasatában az "m"-et "w"-nek tekinti, ami helyes is lehet.

4. Azt mondja végül TOMPA J., hogy az "elvek" ősök főnévi többes is nyelvjáritási anakronizmus. Ezen állítását sem okadatulja.

5. Hasonló bizonyítást nélkülöző véleménye van TOMPÁNAK a szöveg főnévi szerepű "ellen" névutójáról is, ("elleneith"). E szó olvasata is bizonytalan. Én "elleunch"-nak látom. Így betűzi NOVOTNY is.

Ha a TOMPA J. tanulmányában kiragadott szavakat egybevetjük a bőrhártyáról készített, ide mellékelte fényképpel, arra kell következtetnünk, hogy miként SZABÓ K., ő is a JERNEY által készített réztáblanyomatos szöveget vette alapul - nem az eredetit és nem győződött meg arról, hogy az egyezik-e a bőrhártyára írt szöveggel.

Legnagyobb hiányossága a tanulmánynak szerintem az, hogy nem foglalkozott azokkal a szavakkal, amelyek - a Tihanyi Apátság alapítólevelében levő szórvánvokhoz hasonlóan - különösnek és érthetetlennek látszanak. JERNEY, LÓSKAY, és SZOMBATHY ezeket nem hagyták figyelmen kívül. Érezték, hogy azok értelmezésével foglalkozni kell. Nyilvánvaló, hogy minél régibb egy nyelvemlék, annál több ismeretlen, különös hangzású és szerkezetű szó fordulhat benne elő. Talán éppen ezek a szavak azok, melyek i-

gazolják azt, hogy egy régebbi időben írt nyelvemlékről van szó. Ezek közül egy pár: "ba tun futua", "nemenwagouc", "grazdua lufuu wutu peccis lughu lu". (Ez utóbbi két szó ma a bőrhártyán már kevésbé látható. SZOMBATHY, JERNEY így közli LÓSKAY a "peccis" szót, mint olvashatatlant kihagyja olvasatából).

Az imák koholmányok voltára vonatkozóan eddig kutatásaim alapján a következőket állapítottam meg:

JERNEY bemutatta a bőrhártyákat az Akadémián, majd Magyar Nyelvkiegészítő című könyvében közzétette és nemcsak állította a ráírt szöveg valódiságát, de terjedelmes tanulmányában meg is indokolta. Ugy nyilatkozott: hajlandó annak eredetiségét mindenkivel szemben megvédelmezni. Nem sokkal aztán elhalálozott és úgy látszik, az itt-ott felmerült - nem publikált - gyanúokra tekintettel szükség volt a védelemre, mert LÓSKAY B. Irodalomtörténetében és SZOMBATHY I. a Tanodai Lapokban ismételtén közzétették az szöveget és annak egykorú voltát hangsúlyozva indokolták valódiságát.

Ezt követően 1866-ban SZABÓ K. a Hun-Székely Írásról szóló tanulmányában ezen iratra is kitért és azt az előbb közölt kijelentésével hamisnak nyilvánította.

Később PINTÉR J. foglalkozik az imákkal, elmondja, hogy furcsa és értelmetlen szavak éktelenkednek a szövegben (mint pl. az előbb említett "zent maria azzont") és hogy a szövegkoholmányról SZABÓ K. józan kritikája rántotta le a leplet.

Hosszas tündődés után hasonlóan vélekedett TOLDY F. is, indoklás nélkül kimondván: "alig kétséges, hogy N. LITERÁTI S. koholmánya".

A továbbiakban már csak ez utóbbiak véleményére hivatkoznak azok, akik valamilyen okból említést tesznek róla.

Az ima, mint koholmány ment köztudatba és feledésbe merült. Egy évszázad telt el, 1967-ben TOMPA J. új feltevéseiből kiindulva JERNEY tanulmányával szemben SZABÓ K. megállapítását fogadta el.

Ha lényegében nézzük SZABÓ, PINTÉR és TOMPA nem a bőrhártyán levő szöveg eredetiségét vonták kétségbe, hanem azt a szöveget, amit JERNEY előbb említett könyvében réztáblanyomatban (archaizált betűkkel) közzétett.

Erre utal SZABÓ K. -nak előbb idézett kijelentése "ahogyan azt JERNEY munkája nyomán megismertem" - és a TOMPA J. által kifogásolt szavak, melyek betűszerint egyeznek a JERNEY által réztáblanyomatban közölt szavakkal.

De mint láttuk, ennek a szövegnek a koholmány voltára vonatkozó indoklása sem volt kielégítő.

Magával a bőrhártyával, annak egykorú voltával senki sem foglalkozott - azt mondták, hogy régi anyagra N. LITERÁTI S. írta.

Nem állapították meg ellenzői a pontos, vagy legalább is megközelítően pontos szöveget. LÓSKAYN és kis részben SZOMBATHYIN kívül elfogadták úgy, ahogyan azt JERNEY közölte. Nem foglalkozott JERNEYN kívül senki a bőrhártya ellenpárjára írott latin nyelvű - ugyanazon duktusra valló - szöveggel. A bőrhártyák tulsó oldalán levő latin nyelvű szövegről pedig csak annyiban tétetik említés, hogy az alig látható.

Felvetődik a kérdés, mi volt az oka annak, hogy a tudományos világ - tudós kritika nélkül - helyezte hamisítványok közé ezt a - valódisága esetén - felbecsülhetetlen értékű leletet.

1. Több N. LITERÁTI S. által eladott régiségről kiderült, hogy hamisítvány. (Állítólag budai műhelyében ő maga készítette.)

2. JERNEY réztáblanyomatban közzétett szövege, mely archaikus betűivel azt a

hitet keltette, hogy az az eredetinek hü mása.

3. a SZABÓ J., JERNEY és LÓSKAY által közzétett szövegek erőszakoltak és érthetetlennek látszanak.

Ilyen körülmények között kétségtelenül fennállhatott a gyanu és az alapos vizsgálat indokolt lett volna. Azonban éppen ez az alapos vizsgálat maradt el. Véleményem szerint ilyen vizsgálat nélkül nem szabad lett volna elvetni.

Egy régiségkereskedő - mégha szívesen hamisit is - eladhat valódi régiségeket. Feltehető az is, hogy a szöveget - valamelyik nem ismert kódexből másolták. De ez sem jelenti azt, hogy a szöveget vizsgálat nélkül eldobjuk, mert a másolás az eredetit közölheti. Számtalan másolat készült már iratokról, melyet az eredeti hiányában, vagy más okból eredetinek tekintenek. (Hivatkozom itten "A Tihanyi Apátság kritikus oklevelei" c. akadémiai értekezésre. ERDÉLYI L. 1906. Gb. 1179/213. Egyetemi Könyvtár.) Nem ok az elvetésre az sem, hogy "furcsa és értelmetlen szavak ékelkednek a szövegben". Ismételten hivatkozom az előbb említett egykorú alapító levélre, melyben a latin szöveg között jól érthető magyar kifejezés és ma már nem érthető szavak vannak. Csupán emiatt annak valódiságát is el kellett volna vetni?

Minél inkább visszamegyünk a múltba, nyelvünk annál inkább tartalmaz a mai kor embere által nem ismert szavakat és kifejezéseket. Ezekből az emberi kutatás mind többet és többet derít fel. Mint már rámutattam, lehet, hogy éppen e furcsa és értelmetlen szavak lesznek azok, amelyek nyelvészeti tudásunk mai szakaszában, a szöveg eredeti voltát bizonyítják.

Nem ok az elvetésre az sem, hogy a szöveg nem olvasható világosan. Mint kiderült, még a láthatatlan is láthatóvá válhat a modern kémia és technika vizsgálati módszereivel. (KARSAI G. vizsgálata: a névtelen jegyző neve.) Ezen imaszöveggel is történtek - LÓSKAY szerint - vizsgálatok ilyen arányban. Sajnos, az akkori módszerek nem vezettek eredményre és az amugy is nehezen betűzhető még nehezebbé tette.

Azt hiszem, az előadottak alapján nem kétséges az, hogy JERNEY, továbbá LÓSKAY és SZOMBATHY irodalomtörténészek által valódinak állított irat hamisítványnak nyilvánítása kellő vizsgálat és indokolás nélkül történt, és hogy annak újabb vizsgálata nemcsak szakmai, hanem régi kincseink felkutatása szempontjából is indokolt.

Az a kérésem népünk ügyét szolgáló tudósainkhoz: arra hivatott, régi írásokkal foglalkozó olyan szakemberek (tudósok) vegyék kezükbe a bőrhártyákat, akik tárgyilagosan, nyelvi előítélet nélkül tudnak foglalkozni vele. Vizsgáljuk meg az írott szövegeredetiségét a modern technika és kémia segítségével. Hasonlítsák össze a latin nyelvűt a magyar nyelvűvel és próbálják meg a kettő egybevetésével a bizonytalanságokat, kételyeket eloszlatni.

Foglalkozzanak a bőrhártyák tulsó oldalán levő latin nyelvű szöveg - gel is. Támpontot adhat az előbbire nézve, önmagában is értékes régiségnél vagy tartalmánál fogva.

Állapítsák meg a lehetőleg - pontos szöveget.

Ezek után - és csakis akkor - vegyék nyelvészeti szempontból vizsgálat alá és adják meg a lehetőségét annak, hogy a vélemények és ellenvélemények nyilvánosságot kapjanak. NOVOTNY, aki a kérdést felvetette, kapja meg a vizsgálat eredményét és a lehetőségét annak, hogy olvasatát a nyilvánosság előtt megindokolja és szükség esetén védelmezhesse.

Nyelvészeink ne vessék el az alapos vizsgálatot csak azért, mert iskolai tanulmányaik, vagy beállítottságuk miatt nem képesek a szavak eredetét másképpen magyarázni, mint ahogy tanulták és tanították.

Miként a nép, nyelve is összetett. Több népi vagy nyelvi eleme lehet. Mint LÁSZLÓ GYULA kiváló régészünk mondja "ötvözet".

Ránk és az elkövetkező nemzedékre vár a feladat annak megállapítása, hogy abban az ötvözetben, amelyet magyarnak mondunk, mennyi az egyik vagy másik elem, vagy hogy mindegyikben mennyi a közös.

Abban a szilárd meggyőződésben, hogy az itt ismertetett régészeti lelet tanulmányozása közelebb visz egy lépéssel ezen az úton, ismételten kérem népünk tudós szakembereit, szenteljenek fáradságot annak a nyitott kérdésnek eldöntésére, hogy valóban koholmány-e az I. András korabeli Magyar Imádság - vagy sem.

SZEMELVÉNYEK

JERNEY JÁNOS, LÓSKAY BEKÉNY és SZOMBATHY IGNÁC tanulmányaiból.

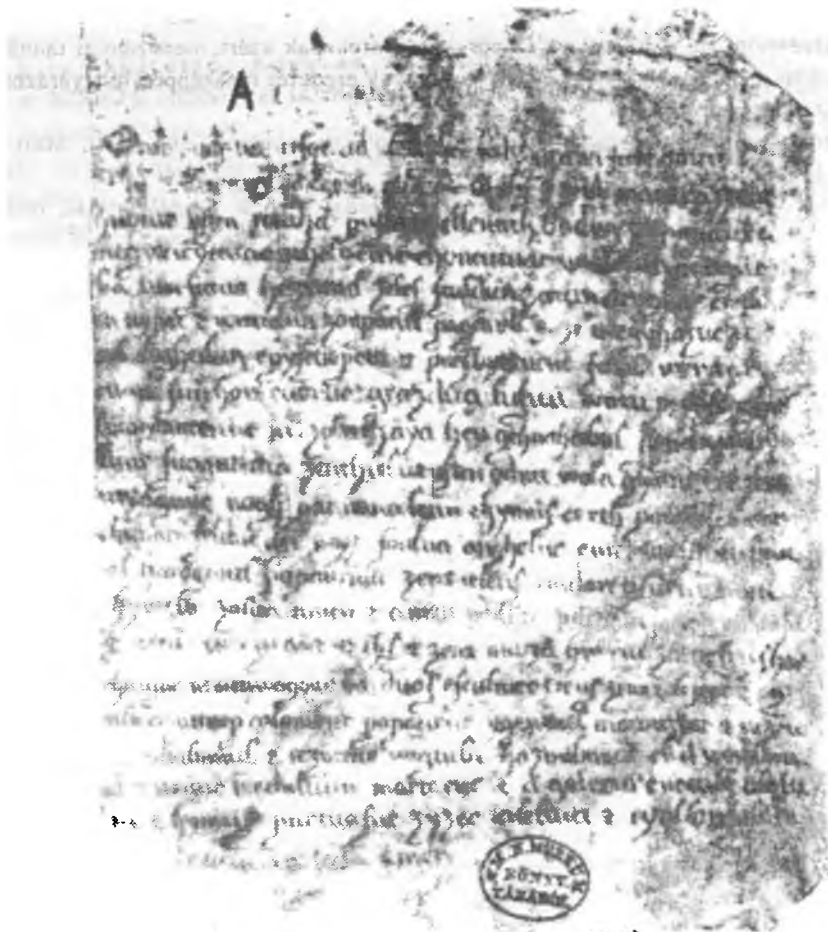
Ad. 2. JERNEY JÁNOS elmondja, hogyan jutott hozzá a nyelvemlékhez:

Régiségárús Literáti N. Sámuel 1842-ben Klagenfurtban több ókori kódexeket szerezvén ... azok között találtatott ... legvalószínűbben a XIII. században készült Breviárium is ... Bekötése a könyvnek sokkal későbbkori s megújítását árulja el. Tábláját ... levelekből összeragasztott boríték képezi: minek külsejére mind a két tábla színén ismét bőrhártya boríték lőn ragasztva, oly módon, hogy a felső, vagyis a könyv előlapjánali oldalán magyar, alsóvéglapjánali részin latin szövegű, elég homályos régi irat vehető észre ... NAGY ISTVÁN főtörvényszéki alelnök ur, mint a Jankovich gyűltemény gondnoka sziveskedék ... kellő használatra kiadni, megengedvén egyszersmind, hogy jelenlétében a két bőrhártyát a Breviárium táblájáról óvatosan lefeszítsem ... Mindkét nyelvű imádságban a fekvő betűkkel olvasható sorok czirommal írvák, a külön szakaszok pontosan jelölése végett választó jegyek azonban a mondatok között, valamint ékezetek s pontozatok a betűk fölött egyikben sem fordulnak elő ... A latin szövegben majd minden szó rövidítési jellel bír. Mindezen paleographiai sajátságokat a két táblai hasonmás tünteti elő hiven.

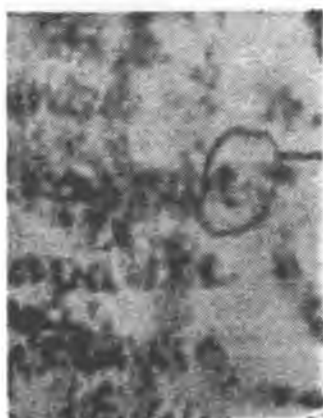
Közli mindkét bőrhártya szövegét és pedig archaizált betűkkel réztábla nyomtatban, saját betűzésében s végül saját értelmezésében. (III. tábla.)

Részletesen 80 oldalas tanulmányában magyarázza az egyes szavak és kifejezések értelmét, jelentőségét - az egyes ellenvéleményekre tekintettel is. Kijelenti, hogy az iromány valódi, eredeti és a diplomatikai szabályok szerint a kor kívánalmainak mindenmű kellékeit homlokán viselő régiség. Továbbá "e páratlan nemzeti kincsünk eredetiségét, ha valakinek eszébe jutna kétségbevonni, vagy akárminő szellemtől ingerelten legkisebb gyanuval illetni - annak a kétségeit eloszlatni, továbbá is felvilágosítani minden időben késznek nyilatkozom, sőt védőül fellépni legszebb kötelességemnek tartom."

Ad. 3. LÓSKAY BEKÉNY közli az irat állapotát. "Tentája elsárgult, annyira, hogy néhol csak a képzelet teremthet betűket a pusztá nyomokon, míg másutt ujítások s egyéb kísérleti viszketegségek az eredeti tökélyes visszaadását teljesen lehetetlenné teszik"... Nyelvészeti és helyesírási szempontból méltán megérdemli, hogy kutatás tárgyává tétessék, mert kiindulási alapot szolgáltatván módot nyújt az ingadozó sejtelmek határozottabb alaku kife-

Az I. András korabeli magyar imádság fényképmásolata.
(Az Országos Széchényi Könyvtár 1365 Fol. Hung. I. jelzés alatt.)

Az I. Andráskorabeli imádság
vitatott és kinagyított része.
(Itt szerepel az értelmetlennek ítélt és
elvetett "azzont" szó "t" betűje a
felülről számított második sor végén.)

jezésére. Az elmosódott vagy még eddig tiszta értelemre nem emelkedett szavak teljes kihagyásával mutatom be e nagybecsű emlékéit.

Megjegyzést fűz a

1. "zent maria azzont hyweuc" kifejezéshez, mely szerint csakis tévedésből csuszhatott be, - mely mellett bizonyít a rövidebb ima hason tárgyrág nélküli kifejezése.

2. a "bodug" szóhoz, mely a bibliafordításokban is hason kiírást nyert. Mint keresztnév, máig is régi alakját tartja. Tovább

3. "barduos" szóra mondván, hogy e nevezet előfordul a budai zsinat eme tiltványában: Sacerdotes autem non gestant gladium vel cultelum quod vulgariter dicitur: "bard"; és

4. az "azun, azzon" szavakra. Mindkét alakban használatban volt hason kiírással delváltva még a XVI században is. A Halotti Beszéd "achsin" kifejezése sehol többé nem fordul elő

Végül levonja a következtetést: az előttünk levő példány pedig nem egyéb, mint másolat egy régebbiről, melynek keletzése messze az idők sötétében vesz el Azon néhány ekezet, mely minden határozott jelleg nélkül itt-ott elejtetett, a másoló kéz elviselhetetlen bélyege. Eddig észrevételünk csak a másolati időre vonatkoztak, de sejteni engedték, hogy nem képzelhető, miszerint e szokás, mely a pogány szertartással annyi rokonvonalat tartalmaz, - az új hitre áttérők előtt mintegy átmeneti hidul tekintve - el ne fogadtassák.

Ad. 4. SZOMBATHY IGNÁC egy-két betű eltéréssel közli a JERNEY-féle szöveget és kiáll a nyelvelmélet valódisága mellett: "Azt tartom én is, hogy a két iromány valódi XI. századi régiség, de nem az eredeti, hanem egykoru másolat, vagyis duplicatum."

Előadja a diplomatikai bizonyító érveket. A betűk rideg kis írásból állanak sem ékeztése, sem mondat választás nincs a latin írás több rövidítést mutat... az iromány anyaga is régiségre mutat ... megbarnult, betűi elkoptak ... ugyszólván elváltozott ... nagy régiségre mutat.

E külső jelek után:

"Feltűnő az, hogy a hangvonzati rendszer teljesen épségben áll, nem mint a Halotti Beszédben világbele, hanem velaghaba ... Miután ezen hangvonzat a XIII. századbeli königsbergi hártján és későbbi nyelvelméletekben is tapasztalható ... A Halotti Beszédnek ben bele... fenhangu ragai az alhangu tőknél csak tévedések vagy tájszólások... A Halotti Beszéd az északi palóc vidéken íratott, míg ez ima a Dunántul készült."

Hogy a magyar szöveg nem eredeti, hanem egykoru másolat, vagy másodlat - azt is indokolja: "A hártja durva ... nem egyházi használatra való. Írója lemásolta tanulás végett... a tárgy feltételezi, hogy az több példányban forgott ... másolatok és ezek másolatai ... leírója nem lehetett az ima szerzője ... az ötödik sorban "bancun" helyett így írt: "bacun". Azt hitte, hogy itt két szó van és így a ban-t rövidítő jellel írta, így: ba, mi a szerzőtől nem származhatott ... a másoló több helyen is hibákat ejtett, nem törődve az értelemmel. Ezen JERNEY sem birt eligazodni.

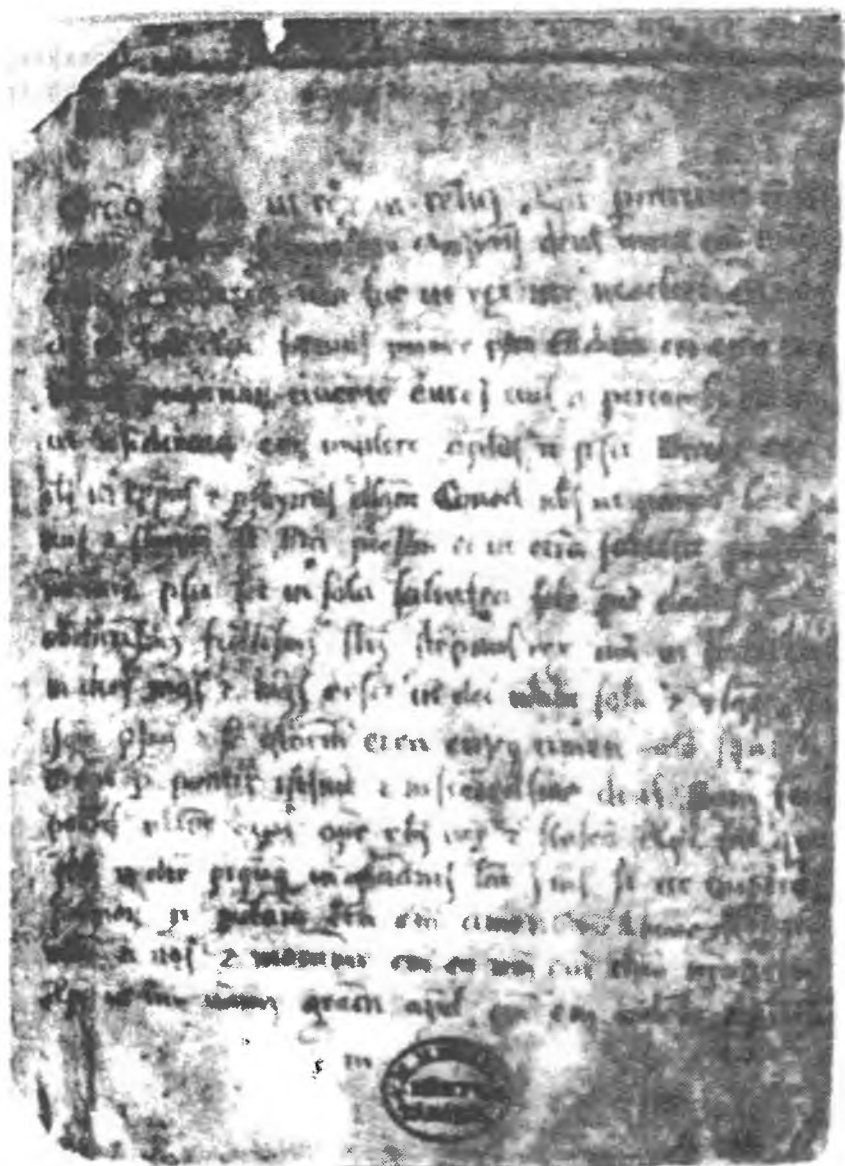
Kétes helyek:

"uodolba wagach" helyett valószínűleg "wagwac"

"ba cun" két szóban rövidítő jel nélkül (de én láttam a "ba" rövidítő jelét az "a" felett (bankón, azaz mankón).

"zatan deug" helyett állhatott eurdeug, "Wezt" rövidítő jellel ... veszejt.

"feul" ... talán foul (foul wer turván, Fölverték a pincét ma is.)

Az I. András korabeli latin imádság fényképmásolata.
(Az Országos Széchényi Könyvtár 1365 Fol. Hung. I. jelzés alatt.)

"peccis lughulu" JERNEY békesséhozónak akarja olvasni. Az "s" van eltévesztve a "t" helyett, peccsitloggaló. (u = o cc = cs) Wata még életben lehetett ... földi gyehennát is lehet érteni Szent István és András lógópecsétés törvényei szerint.

Feltűnő az egészben a nevező használata szenvedő (accusativus) helyett.

A fényképezés itt is jó szolgálatot tenne, nagyító üveggel sok apróságot lehetne fedezni.

Felveti a kérdést: " miér: ne vitatnók meg ezen tárgy részleteit is világosan! " Megállapítja továbbá, hogy a hártya nem kutyabőrre írott oklevél, hanem magas használatra lemásolt ima, melynek anyaga sokban különbözhetik az oklevelekétől.

A nyelvészeti gyanúsítás inkább a hangvonzati rendszer ellen irányulhat a Halotti Beszéd ellenében ... A XI. században még nem volt irodalmi nyelvünk, az írók a nyelvjárások szerint beszéltek. A Halotti Beszéd, a Pray kódex már századik másolat lehet, nyelve és írásmódja két század viszontagságán ment keresztül.

A Z ANDRÁS KORABELI MAGYAR IMA SZÖVEGE LITERÁTI olvasása szerint (SZABÓ J. közlésében.),

I. Oh Jézus és szent mária asszonyt hívők! Isten rontsa pápa úr elleneit, boldog leó pápa ... megvakítók nyelvén csonkítók ör lelkek országában nem jutva hazául, széles földön zökkenitvén az keresztény népet és védtelen szüzeket pagán eb, Ő sz. uregyházokat elégetvén, episcopokat és presbytereket felforgatván, folyt hívők urak keresztelésen (vagy keresztül kasun) vére. Isten s bosszúálló törvényvédőnk ne szabadítsa (zabathaya) hő gehennából, Stepán wazyelus (Szt. István király) ne fogadja szent helyütt Isten adott világában se sze(nt) országunk nagy pannoniában csinos kerti paradicsomában, chunán töldünk se legyen földve (talán védve) angyalok örök hatalmával haragjától pápa urnak. Szent jeles andoreás urat min(den) hívők szólva amen et amen.

Oh Jézus és sz. mária hívők! Szent jeles harcososok! ne imádjuk barduos (Partus) őselőinknek erős szent jeleseit, és úgy talán a szent népnek életét pápa urak igéjével megőrizzük és megszentelt oltalmával övezemők ügyében használjuk üdvözlünket és urnak térdállván martérok és a galer úr énekével, aleluja és himes pártások szüzek aleluja és kiáltson(k) aleluja aleluja-in secula amen.

II. Ugyanez LÓSKAY BENŐ olvasásában.

Ihs zent maria azzont hyweuc ysten rontha (1) pápa elleneith boldog leo pápa urc, ... megvakittuac nhelven choncittuac uodalba (homályos) ... gucba tun tutua hazactul zelles feuldun zatan deug ... nywet z ... el wzt ureghazucat eul eeghedun epyscuope ... t z presbytrucut foul wer ... fuithou ... cuoruc ... grazdua ... lughulu ... mzobothaya heu gehnahabul Stepan wazylync fuogadaia zenthul ut isten odutt welagaba ... urzagunc nagh pannonia leun chy ... s certh paradisuma, chunan felduc tei myz foulna angheluc euruc walahatalaal (homályos) haragtoul papa urunc zent ieleus andoreus urat uoya, hyweuc zolua amen amen amen.

O ihs zent maria hyweuc zent ... harchuusuc nemenwagouc barduos ... ereus zent ieleseuc ... ogtala azunnep columbuc papa uruc ygeiwele morouzzuk .. uzt ultulmuul weg-tulu hazna ... eudwezilnunc ... uruncterdaluan marteruc a goler ur eneceul aleluia hymes

partuasuc zyzek aleluia, aleluia in secla amen.

(1. A th-t szinte használták cs betűhelyett még a 16-ik században is. 1545-ben pathetes (pecsét), 1548-ban Ethe (Ecsed).

I. ANDRÁS KORABELI MAGYAR IMÁDSÁGOK.

NOVOTNY ELEMÉR olvasata (fenntartással).

I. Latin szöveg

O Jezus /és/ zent maria azzunu /hyweuc ysten rontha pápa ur elleunch bodug leourc' megwacyttuac nhelveun choncittiuc uodalun waguc / bacün futua hazactul zeles feuldun zaranduglu zegh 'en nypc /és/ unudun zou pacul pagan eb gize ur eguhazuc . . /eul eeghedun epyscuopcut /és/ presbytrucut fuul vur tur cuan fuithou cuoric - grazdua lufuu wutu pec-cis lughal / la toran munhi ni zobathaya heu gehnahabul - Step. lughal / lu ur fuogudaia zen-hiel ut ysten odutt wola gymulstul zent /urzagnuc nagh pannonna leun chynius certh paradisa munc / chu wan felduc yse wyz foulua angheluc eurec hotulmu / al - harogtoul papa urunc - zent ieleus andoreas ur uthoya / hyweuc zolua amen /és/ amen.

II. Latin szöveg

O jézus /és/ zent maria hyweuc zent ighus har / chuusuc ne wemuagğuc barduos ese-ulwec ereus zent jeleseuc og / tala azun nip colambuc papa uruc ugeuvel morouzzuc /és/ nize u / uzi utulmaul /és/ rezytelie meg tubi haznul muncce uduezu tu / ul /és/ urunc cu-ertaluan marteruc /es/ a/n/gole cur enecuel alelu /ia / es / hymus partuasuc zyze alelu-ia /es / cyasson alelu / ia alaluia in sec la amen

I. ANDRÁS KORABELI IMÁDSÁGOK MAI NYELVÜNKÖN.

NOVOTNY ELEMÉR értelmezésében (fenntartással).

I. O Jézust és szent Mária asszonyt hívők! Isten rontsa (verje - büntesse) pápa ur ellen-ségeit, boldog Leo pápa urét. A megvakítottak, nyelven csonkitottak, oldalba vágottak vakon futnak házukból. Széles földön zarándokló szegény népek. A pokol (paku) ördögének (unudun) szavára (zou) a pogány fajzat (eb) keze (geze), az ur egyházait elégeté, a püspököket és előljárókat (presbitrucut) főbe veré, karjuk torkukat fojtá. Garázda főember (lufuu) Wutu (Watha) királyi főurat (peocis lughala) a manyei (munhi-) törvény (toran) ne szabadsítsa meg a tüzes (heu) gyehennától. István (Step. rövidítve) király (lughalu) urat befogadó szent földet az őriző (ut) Isten adta (nekünk) gyümölcscsel áldott (zent) országot. Nagy Pan-toniát, amely a mennyei paradicsomnak csinos (chynius) kertje lőn, ahol van elsőrangú (e-leje) földjük, folyóvizük, az angyalok örök hatalmából. Ellenségtől (haragtoul) pápa urunk és szent jeles András ur őrizze (uthoya). Hívők szólnak: amen - amen.

II. O Jézus és szent Mária hívők! Szent igaz harcosok. Ne imádjuk földmives (bar-dous) őseink erős szent jeleseit. Az oktalan asszony-népet országunk pápa urának igéivel marasszuk. Tekintse (nize-u) őt egyedüli (uze) oltalmául és részesítse még több haszonban a mennyei Üdvözítő által. Urunkat körbe álló mártírok és angyali kar énekével: alleluja és szűz, pártások alleluja - kiáltások: alleluja - alleluja (aleluia) in secula amen.

A Nemzetközi Szláv Régészeti Unió avar vonatkozású előadásai

Szeged 1971 április 27-30.

A. LIPPERT (Innsbruck): "A propos de la continuité du peuple Avar en Autriche Occidentale." Az avar nép fennmaradásáról Nyugat-Ausztriában.)

Az előadó teljes tárgyalagosság keretébe illeszti az avarok "megsemmisítéséről" szóló írott forrásokat s erősen elítéli őket, köztük Einhard krónikáát a "topos"-ként ismelt tévedésért vagy inkább tulzásért. Velük szemben megemlíti a bajor krónikákat, a bennük szereplő 802 és 803 évi avar-bajor háborúról az utóbbiak súlyos veszteségével. Két avar fejedelemségről közöl adatokat 805-ből a frank királyok politikai védelme alatt, akik a szokásos frankfurti birodalmi gyűlésen még utoljára szerepelnek külön számos küldöttséggel 822-ben. De a további évtizedek folyamán is fennáll még a Bécsi Erdő táján egy szervezett ősi avar népcsoport egysége, bár politikai kereteit már nehéz megállapítani. Azonban bizonyos nyomok arra mutatnak, hogy az egyre erősebben keletre nyomuló bajorság a régi nomád nép töredékét a szlávssággal szemben védte. A 840-es években már újból jelentkeznek nyomok avar csoportokról az előbbihez tömörülve.

Ezek az írott források azonban nem egyedüliek és kizárólagosak az avarok fennmaradásának. Sokkal többet mond róluk a régészet ma már osztályozott és egyre bővülő adatai. Mellőzve az első avar hullám régészeti adatait és csak a népi továbbélés nyomait kutatva nap-nap után erősödik az a tudományos felfogás, hogy a temetők "elszegényedése" sirmelléletek tekintetében, nem azonosítható az avarság eltűnésével vagy teljes felszívódásával, hanem inkább az egyre erősebb nyomokat hagyó és a régi vallási hiedelmeket elnyomó keresztény hit hatásának a következményeként tekintendő.

Mindenesetre feltűnő a hasonlatosság, vagy inkább teljes azonosság pl. a Szentés környékén feltárt avar sírok mellékletei és a Bécsi Erdő vidékének ugyancsak avar sírjai között. Mindkettő a termelő, állattenyésztő, szegény népréteg sírjaiból bukkan elő azt a sejtelmet ébresztve, hogy a rangosabbak már hamarabb lettek a keresztény hit követői, mint a falusi szegény népség.

Konkrétul felsorolja a számos avar sírok helyneveit, köztük: Zwölffaxing, Bécsujhely, Zillingtal, Lajtapordányt és Nemesvölgy temetőit ahol a sírleletek már szláv hatásokat is mutatnak, különösen a fazekas mesterek edényeinek jellegzetességeivel, feltűnően megőrizve az övcsattok avar jellegét. Ez még a bajor telepeseknél is gyakori. A feltörő bajor és szláv elemnél is tovább él többek közt pl. a lovastemetés valamilyen formája. Legjellegzetesebb Katzelsdorf környékén kiásott temető avar, frank és végül szláv mellékletekkel. A leletek egybevetése alapján állítható, hogy az avarság a 9. század második felén túl is törzsi formában élt Ausztria eme részein.

Kulturmozgalmakról és terjedésükről, hatásukról szólva, legelső feladat a központjukat megjelölni hatósugaraik felmérése szempontjából. A Kárpátmedence 8-12. századi lakosságára ható kulturmozgalmak centruma kezdetben kettős: az Imperium Romanum örököséként szereplő nyugati kereszténység hordozója a karoling és később az Ottó-birodalom és a másik Bizánc. Miután az avarokról, szlávokról és magyarokról szól az előadás, a felvázolás mind két irányra tekintettel van. A Nyugati és Keleti Egyház, egyike sem mentes politikai érdekek előtérbehelyezésétől a nevezett népek felé irányuló térítő szándékában.

Az avarokról szólva, a 796-os verességet fordulópontnak tartja a félig-nomádizáló nép életében, de a "megsemmisítést" szintén krónikás túlzásnak bélyegzi. A fordulópont ebben az esetben az avar verességet követő Linz mellett tartott gyűlésen, Pipin királyi jelenlétében hozott határozatokban látja, ahol az egyházi és fegyveres hatalmak külön Protokollumot hoztak a meghódított, vagy legyőzött nép keresztény hitre térítésére. Ennek a Protokollumnak a következménye volt Salzburg püspökségének érseki rangra emelése és a Passau-i. Freisingi és Regensburgi püspökségek megszervezése. A Protocollum jelentősége abban nyilvánul, hogy hittérítői módozatokat is tartalmaz. Ezekből az előadott tárgyi bizonyítékok legjelentősebbje a "lingua quarta" megszervezése, vagyis a legyőzött népek saját nyelvű vallásos kézikönyvekkel való ellátása a hittérítők szolgálatára. Ebben nagy jelentősége volt az ún. "memotechnikus" módszernek: a misszionáriusok csak a legszükségesebb vallási elemeket tanulták be és alkalmazták a nép között. Az ún. II. freisingi nyelvemlék tartalmaz ilyen szövegeket.

Legjelentősebb az előadó újszerű adata a 903-ban Tüln, Lorch és Mosapure környékén székelő hittérítő püspök Modalwin könyvtárjegyzéke 56 kódex pontos adataival. A püspök a jelzett évben a magyarok elől menekült Passaubá. A listán szerepel több, a hittérítés céljait szolgáló kézi könyv is, köztük a híres "freisingi gyónási formula". Egy másik kulturcentrumot is említ az előadó: Szent Adorján kollégiumát, Zala várárt. Itt éltek 850-869-ig a legjelentősebb hittérítők: Domonkos, Swaranagal, Altf ridus és Richpaldus. Ezek valamelyikének tekinthető a jelzett gyónási formula. Ez a missziós tevékenység a szlávokra támaszkodott és annak érdekeit szolgálta.

Az avarok térítési körülményeiről az előadó komolyabb forrásokat nem ismerde feltételezi, hogy keleti kapcsolataik révén a Keleti Egyház volt rájuk hatással annyira, hogy sok sirban találtak már keresztény vallási motivumokat. Ilyen előzmények után már talán nem is volt annyira szükség a "memotechnikus" módszerre, hisz maguk az avarok is keresztetkék egymásközt a kereszténységet. Ez főként a Kárpát-medence keleti részein, tehát a frank befolyástól távolabb eső avarokra vonatkoztatható. A Dunántúl és Ausztria avarjainak térítése viszont Alcuinnak, Nagy Károly udvari teológusának feküdt nagyon a szíven. Módszeresen készítették tehát elő térítésüket azzal, hogy nem az egyházi adók sürgetését igyekeztek hangsúlyozni, mint ez eddig gyakorlatban volt. Az itteni avarság térítésének előzményeit, a nép vezetőinek látogatását Nagy Károly udvarában és ígértüket népük kereszténységre térítéséről szintén megemlíti az előadó.

Ami egészen újszerű az előadásában: a magyar Halotti Beszéd "memotechnikai" beállítása. Szerinte Zalavárott vagy Pannonhalmán készült volna. A jelzett nyelvemlékről egyébként megállapítja, hogy az egész középkori zertartáskönyv irodalomban egészen egyedülálló jelenség.

S.SZADECZKY-KARDOSS (Szeged) " Sur quelques de l'histoire des Avars au 9e siècle . " Néhány forrás az avar történetből a 9. századból.

A Nagy Károly korában élt Krum bulgár fejedelem fogságába esett avarokról szóló suldasági adatok alapján az előadó arra következtet, hogy a Duna középső vonalánál a jobb parton egy szabad avar államnak kellett léteznie. Megerősíti ezt a következtetést egy bizánci forrás (Scriptor incertus de Leone Armenio) ama 811-ből származó adata, mely szerint a bolgár fejedelem avarokat szerződötett hadseregébe, mint zsoldosokat. Ez a tény feltételezi az avarok szabad mivoltát, mert meghódított, alávetett népeket nem szoktak zsoldosként fizetség fejébe hadseregekbe sorolni.

Ugyancsak jelentősnek tartja az előadó a Sant. Galleni Annales 863-ból származó adatát a "salzburgi Hunokról, akik a jelzett apátság közelében jártak. A "hun" itt kétségtelenül "avart" jelent. Tehát Salzburg környékén még számottévo avar törzs élhetett. Eből az évből - 863 - származó adat szerint "az avarok fenyegetik a kereszténységet".

Vizsgálat alá vetette az előadó Regino 889-ből származó adatát is az "Avarorum solitudines" kifejezéssel kapcsolatban. Megállapítása: nem megművelt, hanem legeltetésre fenntartott területet jelent Justin alapján.

Legutolsó forrásvizsgálatként a Hildesheimi Annalesek 892-94-es adatainak kiértékelése szerepel az előadásban, amelyek szerint az avarok a magyarokkal közösen harcoltak a morvák és bajorok ellen.

P.TOMKA. (Győr) : " Questions de l'archéologie de la Petite Plaine Hongroise aux VIIIe - Xe siècles ". A magyar Kis Alföld archeológiai kérdései a 8. - 10. századokban.

Vizrajzi és helyrajzi névanalizisekkel is igyekezzenek ma már megoldani a régi adatok kiegészítéséül az avar régészeti anyag helyi kapcsolatait a Kis Alföldön az egész kelek Kárpátmedence viszonylatában. Az eddigi összevetett eredmények a kapcsolódó kutatások nyomán négy pontban foglalhatók össze:

1. - A szűkebbre fogott vizsgálati területen az avar korszak kezdetéről hiányznak az avar temetők. A Duna déli oldalán vannak csak szórványosan sírok. A kérdést, hogy a többi országrészhez viszonyítva miért mutatkozik ez a feltűnő hiány, legalább négy változatban próbálták megmagyarázni.

2. - A 8. században azonban feltűnő nagy számban és hirtelenül jelennek meg az avar sírok. Ennek az okát is valami történelmi esemény okozhatta? Nép-változási jelenségek szintén magyarázatra várnak.

3. - Fejtöresre adnak okot azok a jelenségek is, hogy a 8. századi népileg változó sírok tovább folytatódnak a 9. század végiekkel. Viszont sikerrel megoldódtak a Savaria és Carnuntum közt megtelepedett avar régészeti problémák a C u n d p a l d kehely történelmi kiértékelésével és a helynevek vizsgálatával.

4. - Maguk az avar temetők még mindig nem mondanak annyit, hogy avar történelmi következtetéseket fogalmazhatnánk, mert a feltárt sírok száma még ehhez kevésnek bizonyulnak, bár Sopronkőhidán egy 9. századi telepet feltártak, de a Fertő és Hanság részén, valamint Sopronban az ásatások még nem tártak fel elég anyagot.

Magyar részről a legjelentősebb és legilletékesebb előadás, amelynek csak a vázlatát közli a Beszámoló. Alapjában véve régészeti metodológiai program a teljes avarológiára kiterjesztve. Két gócpontja az előadásnak: az avar kérdés kronológiája és a népfaji meghatározás a régészet igénybevételével. Jelentősége azzal domborodik ki, hogy hivatalos és szakértő tekintély keresi és ajánlja előadásán keresztül a Közép Európában lévő kutató intézetek, múzeumok és egyetemek közös munkatervének megszervezését az avar kérdés komplexumának feldolgozására. Ezzel a jelzett illetékes helyek valóban százados mulasztásokat pótolhatnának.

I. BONA (Budapest) "Les campements des Avars a Dunaujváros et les périodes du village Hongroies de l'ère Arpadienne."
A dunaujvárosi avar telepek és Árpád-kori falu korszakai.

Az 1966-ban feltárt dunaujvárosi avar telepek egymásutánjai és a fölük épült XI. és XII. századi Árpád-kori falvak szintetikus kiértékelését még egészen nem fejezték be hiszen az utóbbiak feltárása még 1970-ben is folyt. Az előadó jelzi, hogy a teljes eredmények az Acta Archeologica IV. kötetében fognak megjelenni. Előlegezőként azonban közli a vázlatos, kronológikus és tereprendet, ahol ez a jelentős régészeti feltárás szakszerűen irányítva, folyik.

Az első avar telep dunaujvárosi kis ténnyen helyezkedik el és korát a 6. és 7. századfordulóban állapítja meg az előadó. Eredeti fekvését némi árokrendszer maradványok mutatják észak-dél égtáji irányzattal, három részre bontva a települést. A második település feltételezhetően 620-as évekre tehető. Házai és árkai a Duna-medrét követik és északon, valamint délen meg vannak erősítve. A település házainak maradványai és szóróanyagok azt mutatják, hogy a második megszállók kelet-európai jellegűek voltak. Házaikat körakásokkal erősített árok vették körül. Egy idő múlva újabb csoport jelent meg yurta szerű építményekkel gazdagítva a telepet. Ezek már nem erősítették meg körakásokkal házukat. A harmadik telepeselek szállásai népes családokra engednek következtetni. Ők már szarvasmarha és lótenyésztéssel foglalkoztak.

Az egész települést valami ok folytán sietve hagyták el az avarok. Ez a szállásváltoztatás egybeesik a Tótipusztai Igar csoport költözésével, 670 körül. Az élet a telepen megszűnt és csak egy titkos temető maradt nyomukban, gazdag, rangos család temetkező helyeként, amelyet a század elején tártak fel. A "Közép-avarok" temetőinek tanúsága szerint a 700-as évek körül éltek itt.

Az elhagyott telephez közel és részben felette a XI. században egy kis magyar falu épült. Ezt a telepet a lakói újból megerősítették hosszú árokkal, amelyek eltérnek a régi ilyeszerű építkezésektől. A falucska, amely csak pár házból állt, a XIII. század folyamán alatt teljesen elnéptelenedett.

Az előadó következtetése szerint ezen a telepen 400 éves szakadatlan élet folyt, az első avar csoport szállásváltozása idejétől, vagyis a VII. század végétől a XI. század végéig, azt bizonyítva, hogy megszakítás nélkül követték benne a lakosok az avar-magyar folytonosság bizonyítékaként.

I. ERDELYI (Budapest): "Parallèles orientaux des enterrements équestres de l'époque des Avars dans le Bassin des Carpathes"
Keleti lovastemetkezési párhuzamok a Kárpát-medencei avarok-
korából.

A Kárpát-medence területén eddig több mint 70 sírt ismerünk a VI. századi avar-
ságra jellemző ló-mellékletekkel. Ezek két csoportra oszlanak: az egész lóval vagy része-
ivel ellátott sírok. A sírok csoportosításánál ezt a kettős szempontot mindig figyelemmel
kísérte az előadó, aki már 1953 óta végez ilyen irányú gyűjtést és azt Kiss Attila 1963-
ban publikált módszere alapján rendszerezte. Előadásában a kelet-európai és ázsiai előfordu-
lásokat földrajzilag tünteti fel Volga vidék, a Krim-félsziget, a Kaukázus, Kö-
zép-ázsia és Mongólia területein. Az ázsiai részeken még nem derítettek telrészle-
ges lovastemetkezéseket, amelyek a Kárpát-medencében is csak az avarok korszakától a
honfoglalás idejéig tűnnek fel. Ezzel szemben a Kaukázus északnyugati oldalán találtak sírt,
amely mellett külön temettek el egész lovat az avar lovassírok javarésznének jellegzetes pár-
huzamaként.

A változatok terén vannak egyenes analóg leletek, mint pl. a tuvai sírok és az
avarkori temetők mellékletei közt és ilyenek a Don-alsó folyásvidéki és samarkandi sí-
rok leletei is, amelyek földrajzilag összefüggőknek tekinthetők.

GYULA TOROK (Budapest): "Quelques réflexions sur de certains groupes
des sépultures avars. - Néhány elgondolás az avar sí-
rok bizonyos csoportjairól.

Az előadó a halimbai temetőben feltárt etnikai csoportok szétválasztásával és
azok időbeli egymásutánjával foglalkozik. A lombardok 570. évi távozása után az avar-
ság egy csoportja telepedett meg közel a temetőhöz és kb. 30 évig használta azt. 600 kö-
rül egy új, ellenséges beállítottságú nép kiszorította az első telepeseket, sírjaikat kirabolta
és majdnem ugyanazon a helyen folytatta halottainak temetését. A sírok tanúsága szerint a
kb. 600-630 között békés együttélésben volt egymás mellett az avar és egyfajta germán-
redetű népcsoport. Ebben az időben tűnik fel a jellegzetes fogazási díszítés. Az avar ötvösök
átalakítják lassan az életfa motívumot szőlő díszekké, ahol már sokszor az öntést gya-
korolták. Ez a korszak kb. 40-50 évig, 680-720 vagy 730-ig tartott.

A következő etnikai csoport művészetében már megjelenik a griffes motívumok
sorozata, míg a népi képlet mongoloid jelleget ölt fel. Ez az idő már 730-800 közt hatá-
rolható el. Lényegében azonban a sírmellékletek nem változnak.

A Nagy Károly-féle hadjárat hatása a halimbai temetőben egyáltalán nem je-
lentkezik: továbbélés folytonossága viszont a napjainkban feltárt új temetőrészleg adatai alap-
ján egészen a honfoglalásig és azon túl is folytatódik.

GY. ROSNER (Szekszárd): "Le ceramique grise de VI et VII. siècles et ses
problemes ethniques dans le bassin Carpatique."
A VI. és VII. századi szürke kerámia etnikai kapcsolatai a Kárpát-
medencében.

A megfigyelések szerint az avarság által használt kerámiának különleges jellege
van. A gölőncsér-ipar fejlett voltáról tanuskodnak a leletek. Jellegeztességeit az előadó pon-

tokba szedve ismereti, amelyek szerint ez a kerámia nem díszlet, hanem a napi élettel kapcsolatos gyakorlati használatra készült Technikailag gyakorlott mesterek keze alatt készült, akik maguk is az avar törzsi szervezethez tartoztak, a helyi jellegű kerámia adottságait elsajátították és alkalmazták. Eddig két nagyobb csoportjukról tudunk, akik a kagán környezetében éltek. Kereskedtek is vele, szórványadatokat tanúsága szerint. Központjuk az ország helye, a kagáni törzs szállásterülete. További megállapítás szerint, miután a kerámiai tárgyak nagy értéket képviseltek, gyártásuk rangosabb családok kezében volt.

Az avar kerámiának eredetét tévesen keresik nyugati analógiákban. Minden fel arra mutat, hogy egészében véve az Aral-tó keleti partjainak korabeli kerámiáival azonosítható, leszámítva a későbbi helyi jellegű díszek alkalmazását.

S. NAGY". (Újvidék) "Les coutumes d'enterrement de la nécropole de l'époque des Avars a Vrhas. - Temetkezési szokások az avar-kori verbászi temetőben.

A verbászi avar temetőt az előadó tárta fel a város melletti téglagyár közelében lévő Telecka dombon. A temető kiásásánál megállapította, hogy több hullámú avar etnikumnak volt a nekropolisa. A legkorábbi sírok a VII. századból valók és a temető déli részét töltik be. Sajnálatos módon a téglagyári nyersanyag kitermelésénél ezeket a sírokat javarészt megsemmisítették. A későbbi sírok a VIII. századból származnak. Ezeknek a zöme gyermekek és asszonyok hamvait takarták. Statisztikát is említ az előadó a feltárásokról: 158 regisztrált sírból 44 férfi, 41 asszony és 31 gyermek maradványait tárta fel, míg 42 sírlakójának nemét és korát az enyészet miatt nem sikerült megállapítania. Mint egészen különleges jelenséget említi meg a gyermeksírok cserépedényke mellékleteit, amelyekbe megfigyelése szerint italt adtak a kis halottak mellé.

Megjegyzésre méltó az a megfigyelése is, hogy a verbászi sorban kiásott sírok jellegzetesen azonosak a somogy megyei avar sírokkal. Ugyancsak megemlíti az előadó ama megfigyelést is, hogy a feltárt sírok lakói özőtt egyetlen katonai jellegű sem bukkant elő.

* * *

A háromnapos konferencia alatt természetesen többségben voltak a szláv régészeti adatokkal foglalkozó előadások. Ez érthető is... De a nyelvészettel támogatott régészeti tudománytalannak látszik, annak ellenére, hogy a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem szláv filológiai tanszéke és az egrői Ho Si Minh tanárképző főiskola orosz tanszéke is bekapcsolódott a régészeti Unió előadásaiba. Ezek a jelek arra mutatnak, hogy a szláv régészet nem tud jelentősebb eredményeket felmutatni a Kárpát-medence területén a hun és avar korszak előtt és utána is csak nagyon szegényeseket.

Ezért érthető a szlavisztika által annyira élvonalba tozódó Cs. Sós Agnesnek a "mellőzöttség" érzését eláruló "pót-hozzászólása" a MAGYAR NEMZET 1971 május 7. számában, ahol saját személyes érdemeinek őszinte felsorolásával a már egyre jobban derengő avar-magyar folyamatosság ellenére is kijelenti a pókaszepetki (Zala-megye) ásatásoknál feltárt sírokról: A nemzetközi érdeklődésre számottevő lelőhelyen az idén fejezzük be egy VI.-VII. századi temető feltárását, amely a lovassírok ek-

lenére sem tekinthető nomád, avar népcsoport temetkezőhelyének. Talán a "nomád" jelző nem áll, de az avarság hatását a környező és főként a leigázott és szolgásként vetett szlávokra is volt akkora hatással, hogy nemzedékeken keresztül "urí módinak tekintették" a hódítók szokásait követni.

Cs. Sós Ágnes közleményéből egyébként azt is megtudjuk, hogy a "Kárpát-medence legnagyobb szláv urnatemetőjének számító Zala-megyei, pókaszevetki temető feltárásának költségeit 1956 óta a Magyar Tudományos Akadémia, majd később 1963-óta a Nemzeti Múzeum és a Zala-megyei tanács fedezte, de mikor a szláv "urnatemető" alatt a régibb lovas-nomád (Cs. S. Ágnes kandidátus által azonban "nem avar-nak" minősített) sírok rétegére bukkantak, megállt a kutatás! A panaszos régésznek abban reménykedik, hogy miután ugyanazon a helyen "a korai Árpád-kor érdekes és jelentős építészeti maradványai várnak további feltárássra", mert talán így a szünetelő ásatásokra újabb támogatást kaphat... A régésznek megállapításaival a régészek zöme - a szláv többség tekintetében - nem ért egyet.

Hogy a magyarországi szláv kultúra feltárása sikeresebb legyen és a nagyközönség érdeklődését is ebbe az irányba tereljék, fokozni fogják a magyar-cseh kulturális irányú együttműködést, ezért Prágában megjelent a Magyar Írószövetség főtitkára Doboz Imre, hogy a Cseh Írószövetség vezetőségével közös terveket gondoljanak ki. Kisérői magyar részről az "ES" főmunkatársa Cseres Tibor és a műkritikus László Gyula. (Ez utóbbi nem azonos a nagy magyar régésszel és csak fatális véletlen a névközösség!) A közös megállapodás eredményességét mutatja, hogy a budapesti Magyar Tudományos Akadémia telefonszáma mellett ott szerepel legújabbán a Cseh Tudományos Akadémia Kirendeltségének a telefonszáma is, hogy elérhetőbb közelségben legyenek.

THE EASTERN AUXILIARIES OF THE MAGYARS

J. R. A. S., Vol.1, pp.49-58 (1969).

By GÁBOR FÖLDEVÁRY (Sydney).

Many strange and disappointing statements can be found in C. A. Macartney's paper (1969). However, I hesitate to write these remarks because of the usually very high standard of Macartney's works.

Facetious and trivial statements or remarks made in course of a public lecture fall into two groups:

- 1.) Those that can be tolerated easily even in the paper version of a lecture; admittedly, public lectures call for some witticism and trivial utterances to render it more human so that the audience could absorb it more easily by increased interest.
- 2.) Those that should never appear in a public lecture, let alone the paper version of it, in the name of scientific accuracy.

It is this second category I wish to discuss under a number of points. In advance, let me only state that I find the quality of these kinds of utterances on the part of Macartney difficult to reconcile with his usually high standard and scholarly approach as the leading English-speaking expert in Western Europe on Hungary and Hungarian history. I am certain that he simply and humanly misjudged the boundaries of facetiousness. Incidentally, his paper as a whole suggests that he is not aware of, or not taking any notice of, some more recent work, especially that of Padányi(1); no doubt some language difficulties may be responsible for this.

It is curious, how Dr. Macartney appears to avoid to formulate an actual definition of the term "eastern auxiliaries" of the Magyars, though he is verging on doing so. Therefore to bridge the gap, I propose to advance the following definition for "eastern auxiliaries":

"Eastern auxiliaries of the Magyars are ethnically and linguistically related groups of horseman people of nation proportions, not originating from the peoples already settled in Central or Western Europe, who sooner or later tended to merge with the Magyars as a result of the Magyars superior leadership and state organisation, which could well have been inherited from Mesopotamia(1). These related peoples include Avars, Huns, Petchenegs, Yazygs and Cumans."

This definition obviously leaves out the words "eastern" and "nomadic" for reasons discussed below.

i) The word "eastern" is not really correct to use and it is Eurocentric in viewpoint which is at present only used in a deliberately derogatory sense, unsuited for scholarly work, or when a person (surely not a historian) desires to adopt a paternalistic attitude towards a nation other than his own. It can be misleading because even the Finno-Ugrian "Hungarians" (a component part racially (2) and linguistically (3) of the present-time Magyars), west of the southern foothills of the Ural Mountains as their place of origin, were situated as far to the west if not more west than the place of origin of peoples speaking Indo-European languages;

not to mention the possibility of largely Mesopotamian origin of the Magyar language, which entitles the Magyars to be regarded as the most "western" of all European peoples, if we wished to resort to the same outdated terminology.

ii) The Magyars in the ninth century could not strictly be called "nomadic" or "quasi-nomadic" people; it would be closer to the truth, more accurate and further away from germano-centric view of world history, if we designated them as "temporarily nomadic horsemen people". They were undoubtedly horsemen, constituting a form of civilization, not a degree of civilization (as rightly emphasised by Padányi, 1963). They temporarily had to adopt a nomadic way of life, for a year or two, whether they liked it or not, somewhat like the ancient Jews under Moses, to enable them to move into and conquer the Carpathian Basin. This operation involved a very skilful diplomacy (by allying with Byzantium and East Franconia) and a complex of war campaigns brilliantly executed, first by attacking Bulgaria on two fronts, the main force under the personal leadership of the Zsákán, Árpád, followed by the whole population, moving through the northeast passes of the Carpathians, while the smaller force led by the Zsákán's son, Levente, engaging the bulk of the Bulgarian army in the south (in the Lower Danube area); and finally attacking and destroying Moravia soon afterwards. Also the moving of a population of several 100,000, one of the largest of Europa at the time, must have been a gigantic task for the 9th century or even for the 20th. (cf. Padányi, 1963 chapters XVII and XVIII, pp. 385-428.)

iii) The word "horde". What is the reason for the choice of this word in preference to the word "tribe", which, strangely enough Dr. Macartney does use, but only in connection with the Kavars and Székelys. Apart from being somewhat derogatory, on what ground can anybody from Western Europe treat the Magyars as inferiors in any way if it is true what Padányi (1963) repeatedly emphasizes, namely that the conquering Magyars at the time they took over the Carpathian Basin (896-900 A.D.) were on a conspicuously higher level of civilisation and culture (despite it being non-Christian at that time) than the rest of Europe of the ninth century. The Magyars versus the rest of Europe of the 9th century were curiously analogous to the Jews of Israel versus the Arab world of the 20th century. Would C. A. Macartney use the word "horde" instead of "clan" for groups of Scotsmen of the 9th century, would it not be more appropriate, in fact, to talk about "hordes of Scotsmen"?

iv) Why use the word "voivode" in connection with the Magyars when there are much more "Hungarian" terms for a head of a nation, that is one of the largest of Europe; the best of these terms would be "zsákán" but even other terms like "kagán" or "vájda" are more appropriate than "voivode"; at the same time for the head of one tribe the appropriate terms would be "kán" or "vezér". It is scientifically alarming that in almost the same breath historians use high-sounding terms like "duke", "arch-duke", "dux", "margrave" in reference to heads of insignificant Austrian or French "states" of the same period, while in reference to Hungarian head of state, like the great Zsákán Árpád, is a mere "chieftain" of a Belgian Congo tribe, "chief" of a group of "hordes". What sort of a historical high-handedness is this? (Padányi, 1963, pp. 435-441).

v) "The Magyars took refuge in the Carpathian Basin from the attacks of the Petchenegs" a typical and wide-spread fallacy, based on almost nothing. C. A. Macartney is by no means to blame for this, as for the use of the term "voivode" either.

There is only one single and obscure mention of Petchenegs, by Regino, the Abbot of Prüm (892-899 A.D.), but even he does not mention a defeat of the Magyars by the Petchenegs. It is true that there is a mention of Petchenegs versus Magyars in Chapter 8 of Constantinos Por-

phyrogenitos s De Administrando Imperio, but does this warrant a sweeping big hypothesis about a crushing defeat of the Magyars by the Petchenegs? And this immediately before the great campaign and conquest of the Carpathian Basin, how could be this possible? Also there is no mention of such a defeat in Hungarian chronicles or legends at all.

Would it not be more logical and feasible to infer from the meagre evidence available (Regino's mention of Petchenegs, and the remarks made by the Magyars about the Petchenegs) that the Petchenegs of the 9th and 10th centuries constituted a nation at least as large if not larger in numbers than the Magyars themselves and at the same time they were ethnically related, waging similar kind of warfare, with similar weapons and tactics, and with equal heroism and ferocity as the Magyars. Would this not be a somewhat more likely interpretation of these two references to Petchenegs, of which the Habsburg-minded, church-intimidated Hungarian historians like Hóman Szekfü (4) made a mountain out of a mole-hill?

vi) "Kavars" constitute another big fallacy of Hungarian historians of the pre-Padányi era. Where is the source-material (5) for the statement of Hungarian historians that "the three 'Kabar' tribes, as one tribe, joined the rest of the Hungarians as the eighth tribe"?

This is another example of the high-handedness of earlier Hungarian historians. According to Padányi (1963) the three "Kabar" or "Kavar" tribes are the Onogur tribes: Kéri, Keszi and Nyék, that spoke a Finno-Ugrian language and used to live under Khazar rule, but later on, after 860 A.D. they split off from the Khazars, sought admittance to the Sabirs and were accepted. Thus began the fusion of the two different ethnic groups: one from the northeast (Ural Mtns.), speaking Finno-Ugrian and with strong Turkish admixture racially; and the other from the southeast (Caucasus Mtns.), speaking Turkish with Sumerian heritage or at least influence, possibly; the two combined and fused resulted in this unique linguistic and racial phenomenon: the Magyars.

NOTES:

1. Padányi V., 1963. *Dentumagaria*. Transsylvania, Buenos Aires.
2. Czeglédy K. & P. Hajdú (eds. 1955) with article by P. Lipták, on anthropology. *Nyelvtud. Értekezések* No. 5.
3. Sinor D., 1958. *Outlines of Hungarian Prehistory*. Journ. World History, Vol. 4, pp. 513-40.
4. Hóman B. & Szekfü G., 1935. *Magyar Történet*. Budapest.
5. It is based on one sentence of Constantinos Porphyrogenitos, but, as Padányi points out, this is not verified by the Magyar Chroniclers.

Középkori történészeink téves szóhasználata a „minoriták” körül...

MAGYAR ARNOLD O. F. M. (Graz)

Történetíróink és irodalmi emlékek kutatóinak tanulmányaiban gyakran találkozunk a "minorita" kifejezéssel. Ennek a helytelenül kepzett szónak a magyar és osztrák egyház nyelvben sajátos értelme van, amelyet sokszor szakemberek sem vesznek figyelembe. Így származnak aztán sokszor félreértések egyes történelmi személyek, szerzők, kolostorok stb. rendi hovatartozandósága terén.

Mielőtt erre vonatkozólag néhány példát felhoznék, tisztázzuk a "minorita" kifejezés jelentését. KARÁCSONYI JÁNOS a magyar ferencesek neves történetírója (1) következőképpen felel erre a kérdésre: "Egész más az, amit a német ért "minorita" alatt és egészen más, amit a magyar. A németek a "Fratres Minores" hivatalos elnevezés "Minores" szavából képzett "minorita" szóval (Minoriten) jelzik az összes Szt. Ferenc szabályait többé-kevésbé követőket, a magyarok pedig a "Conventuales Minoritae" elnevezésből átvett minorita alatt csak a rendet értik, amely Szt. Ferenc követőitől 1517-ben elvált és hazánkban csak a 17. században költözött be.

Ennek következtében nálunk és az osztrákoknál anakronizmusnak kell minősíteni a "minorita" szó használatát a 16. század előtti korszakban, mert akkor a ferencrendnek minorita ága, mint önálló rend még nem létezett. Ennek ellenére sokszor használják a kifejezést magyar és osztrák szerzők egyaránt. Néhány konkrét példa:

Előttöm fekszik Kálti Márk Képes Krónikája, amely a "Monumenta Hungarica" sorozat III. köteteként jelent meg (2). E híres krónika szerzője, mint ismeretes, a ferencrendi szerzetes KÁLTI MÁRK, Erzsébet királyné udvari káplánja volt 1358-ban, amint ez a szerző előszavából kitűnik. A latin szöveget GERÉB LÁSZLO fordította magyarra és látta el jegyzetekkel, előszót KARDOS TIBOR írt hozzá, BERKOVITS ILONA pedig a kódex művészettörténeti jelentőségéről írt hozzá tanulmányt.

Ebben az egyébként nagyon szép kiállítású kötetben nem kevesebb mint 34-szer fordul elő a "minorita" szó. KARDOS TIBOR bevezetésében 25-ször használja azt, a Krónika szövegében pedig a "Fratres Minores" és "Minores" latin kifejezések 7 e-

setben következetesen "minorita" szóval vannak fordítva. Hogy ez mennyire félrevezette a tudós kiadókat, kitűnik a következő helyből: a Krónika 187. fejezete (197. oldal) így végződik: Ezenközben az Ur 1301-ik évében Szent Félix napján András király a budai várban elnyugovék az Urban és eltemették szent János evangélista egyházában, a kisebb testvéreknél. Itt a latin "Fratres Minores" kifejezés helyesen "kisebb testvérek"-kel van fordítva, azonban az 52. jegyzet alatti szövegmagyarázat ezt is elferdíti, amikor ezt fűzi hozzá: "Vagyis a minoritáknál, a Ferences - rend egyik ága." Lám, a szövegmagyarázó meg van győződve arról, hogy itt a ferencrend 2. ágáról, a Minorita-rendről van szó, holott ez csak a 16. században lett önálló rend és nálunk csak a 17. században telepedtek le, az esemény pedig 1301-ben történt!

Hasonló anakronizmussal használja a minorita szót más szerző is. DÉKÁNI KÁLMÁN: János minorita Nagy Lajosról szóló mondatörédeke, Budapest, 1910; vagy: KÜKÜLLEI JÁNOS és a névtelen Minorita krónikája, Monum. Hung. IV. Budapest. 1960.

Az utóbbiban TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE¹⁵-szőr használja a minorita szót bevezető tanulmányában. És, hogy alatta ő is a ferencrend 2. ágát érti, azt a következő mondatból lehet következtetni (29. old.): "Annyi bizonyos, hogy ez a szöveg is Lajos Király korában keletkezett, de szerzője nevét nem tudjuk, azt is csak a szövegből lehet következtetni, hogy ferences barát - minorita - volt." Ez annál is inkább zavaróan hat, mert a fordító minden esetben helyesen fordítja a latin "Minores" szót, amikor a "ferences klastrom", "ferences testvérek", "ferences barát" stb. kifejezéseket alkalmazza.

Nemcsak magyar szerzőink követik el ezt a melléfogást. Osztrák történetírók is gyakran esnek ebbe a hibába. Csak közvetlen környezetemből hozok egy jellegzetes példát. Az Eisenstadt-i (Kismarton Burgenlandban) őskolostor multjának felkutatása közben meg kellett állapítanom, hogy a helyi történelem egyébként alapos kutatói és ismerői majdnem kivétel nélkül minorita kolostornak nevezik ezt a 14. század végén (1386 körül) alapított magyar ferences kolostort. Különösen zavaró és félrevezető ez a tudományos apparátussal megírt burgenlandi topográfiában (3), amelyben következetesen Minoritenkloster, Minoritenkirche, Minoritenbrüder kifejezéseket használják a szerzők az őskolostorról beszélve. Itt is meg kell jegyezni, hogy a szerzők valóban a ferencrend 2. ágát értik e kifejezés alatt, amint ez a következő mondatokból kitűnik: "Das Minoritenkloster, das uns heute als Franziskanerkloster in der Haydngasse bekannt ist" (104 old.); vagy: "... das alte Minoritenkloster - heute Franziskanerkloster - war der Bürgerschaft zu übergeben" (320. o.) vagy: "Nikolaus Fszterházy beschloss in Eisenstadt an Stelle des verödeten Minoritenklosters... eine Kirche und ein Franciskanerkloster zu errichten" (364. o.). Vagyis felfogásuk szerint a régi kolostor minoritazárda volt és csak az utóbbi lett ferences. Ez egyébként a szerzőkkel folytatott személyes társalgás során is kitűnt, sőt meg voltak róla győződve, hogy csak a későbbi korszakban szabad a "ferences" kifejezést használni, mert előbb ez anakronizmus lenne! Csak akkor látták be tévedésüket, amikor Szent Ferenc rendjének történeti fejlődését és a rend 3 ágának kialakulását történelmi tényekkel vázoltam. (4)

Hogy ezt a kérdést magyar szerzőik előtt is tisztázhassuk, szükséges, hogy a ferences rend 3 ágának kialakulását és azok terjeszkedését Magyarországon röviden vázoljam.

A ferencesrend három ágának kialakulása.

A ferences rend nevét alapítójától ASSISI SZENT FERENC-től (1182-1226) kapta, ahogyan a bencések SZENT BENEDEK-től, a domonkosok SZENT DOMONKOS-tól, Szent Fe-

renc azonban első társait "Fratres Minores", azaz Kisebb Testvérek néven nevezte, hogy ezzel is az egyszerűsége és szegénysége buzdítsa őket. Ideálja ugyanis az evangéliumi tanácsok ("Forma S. Evangelii") követése, különösen a szegénység megvalósítása volt. Azonban már a rendalapító életében és különösen halála után pártok keletkeztek, hogyan valósítsák meg a gyakorlatban Szent Ferenc hősies szegénységi eszményét. Ezekből a pártokból alakult ki időnk folyamán a ferencrend három ága: a ferencesek, a konventuálisok (minoriták) és a kapucinusok rendje.

1. A ferencesek. - A két szélsőséges irányzat - vagyis a teljes szegénység és a közösségben birtoklók - hívei között a középutat képviselte a felfogás, amely Szent Ferenc szegénységi eszményét a körülményekhez alkalmazkodva bizonyos enyhítéssel igyekezett megvalósítani. Ezt a nézetet különösen Szent Antal és Szent Bonaventura terjesztette. Minthogy a rend nagyobb része ezt az irányzatot fogadta el, X. Leo pápa 1517-ben ezt ismerette el a hivatalos ferencesrendnek, neki adta át a rend pecsétjét és az eredeti elnevezés alatt Ordo Fratrum Minorum (rövidítve O.F.M.), azt megerősítette. Ez képezi ma is a tulajdonképeni ferencrendet, vagyis a Kisebb Testvérek Rendjét.

A ferencesek hivatalos ruházata barna bő csuha külön csuklyával és fehér derékvölvvel (cingulussal). A rendtagok létszáma 25. 653, 98 rendtartománnyal, 3, 193 kolostorral és az Egyház legnagyobb és legelterjedtebb szerzetesrendje a jezsuiták mellett.

2. A konventuálisok (minoriták). - Mint említettük, már Szent Ferenc életében nézeteltérések voltak a rendtagok között a szegénység körül. A vita tárgya a rendalapító regulájának 6. fejezete volt, amely elrendeli: "A testvérek semmit se szerezzenek maguknak tulajdonul, se házat, se valamely helyet vagy dolgot, hanem mint zárándok és jövevények, szegénységben és alázatosságban szolgáljanak Istennek és bizakodva járjanak alalmazásért". - Különösen KORTONAI ILLÉS generális igyekezett ezen az abszolút szegénységen nyihiteni és a rendet a régi monasztikus rendekhez alkalmazni. Egyes pápák is támogatták ezeket a törekvéseket és megengedték, hogy a testvérek közösségben és konventekben lakjanak. Ezért nevezték őket "fratres de communitate", vagy "fratres conventuales", míg a másik párt követőit spiritualisoknak, vagy remetés testvéreknek, később obszervánsoknak nevezték.

Idők folyamán azonban a konventuális irányzat követői nemcsak a szegénység terén tértek el a Szerzetesi Szabályoktól, hanem a fegyelemben is ellanyhultak, úgyhogy a pápák szükségesnek látták megreformálásukat és a két párt egyesítését. X. Leo 1517-ben a különböző pártok képviselőit egyetemes káptalanra hívta össze és felszólította őket az egyesülésre. A konventuálisok egy része nem volt hajlandó az egyesülésre, a pápa megengedte, hogy önálló rendekké váljanak. Az új rend hivatalos neve "Ordo Fratrum Minorum Conventualium" lett, rövidítve O.F.M. Conv. Magyarországon és Ausztriában azonban "minoritáknak" nevezik őket még ma is.

A minoriták ruházata fekete csuha fehér derékvölvvel és csuklyával ellátott vállruhával. Számuk 4. 502, 36 tartománnyal és 558 házzal.

3. A kapucinusok. - Szent Ferenc rendjének ezen harmadik önálló ága 1528 körül létesült, amikor VII. Kelemen pápa BASSI MÁTÉ olasz ferences reformcsoportját mint külön rendet elismerte. Ennek a rendnek tagjai Szent Ferenc szigorúbb szegénységi eszményét és életmódját akarták megvalósítani. Ezért kezdetben "Remetés Kisebb Testvérek"

rek"-nek hívták őket, de hamarosan "Ordo Fratrum Minorum Capuccinorum" lett a nevük, rövidítve O. F. M. Cap., magyarul kapucinusok.

A kapucinusok ruhája barna mint a ferenceseké, csak a csuklyájuk kisebb és a csuhához van varrva, azonkívül szakállt viselnek. Tagjainak létszáma 14, 315, 73 rendtartomány-nyal és 1. 275 házzal.

Ebből a rövid áttekintésből kitűnik, hogy Szent Ferenc Rendje 1517-ig egyetlen szerzetesrendet, (Ordo Fratrum Minorum, a Kisebb Testvérek Rendjét) alkotott, annak ellenére, hogy kebelén belül különféle irányzatok, vagy pártok keletkeztek. Az egész rendnek egyetlen általános főnöke, (Minister Generális) volt, aki kezdettől fogva az enyhébb irányzathoz került ki, mert csak ők alapíthattak nagyobb házakat, konventeket, és csak ők képezhettek rendtartományokat. Ennek következtében 1517-ig az összes rendtagok, szentek, tudósok, valamint rendházak is csak ugyanazon rendhez, a Kisebb Testvérek Rendjéhez, vagyis ferencesekhez tartóztak. Csak 1517 után beszélhetünk jogilag konventuális-minorita rendről, és csak 1528 után kapucinus rendről, vagy rendtagokról.

Ezt egyébként az Egyház mindig szigorúan figyelembe vette. Így pl. 1723-ban a konventuális-minoriták azt akarták, hogy B. ANDREAS de COMITIBUS rendtagot, aki 1302-ben halt meg és a konventuálisoknál van eltemetve, mint konventuális-minorita rendtagot ismerje el az Egyház. Azonban a ritus-kongregáció 1723-ban úgy döntött, hogy csak mint a Kisebb Testvérek, vagyis ferencesek rendjéhez tartozót kell tekinteni, nem pedig minoritának. Ugyanígy döntött 1737-ben B. ANDREAS de CACCIOLA ügyében is(5).

Igy tehát Magyarországon is csak Kisebb Testvérekről, ferencesekről beszélhetünk az 1517 előtti korszakban, annak ellenére, hogy nálunk is léteztek különféle irányzatu rendtagok és kolostorok, de ezek jogilag mind az akkor még egységes rendhez tartoztak. Mai értelemben vett konventuális-minoritáról beszélni 1517 előtt anakronizmusnak számítana.

Ezzel tulajdonképpen már tisztáztuk volna a minorita szó helyes és helytelen használatára vonatkozó kérdést. Azonban egyes történetírók, mint az observans FRIDRICH ORBÁN (6) és a minorita MONAY FERENC (7) úgy állítják be a dolgot, mintha a magyar konventuális irányzatu ferencesek 1517-ben nem lettek volna observánsokká s így a magyarországi minoriták jogfolytonossága visszamenne az első ferencesek megtelepedéséig az ország területén. Hogy ezt a kérdést is tisztázhassuk, vázolnunk kell a Ferenc-rend három ágának terjeszkedésének magyarországi történetét.

Folytatjuk

RÉSZLETEK BERNARDO VILLELA de ALDANA tábornester,spányol zsoldos parancsnok leveleiből, amelyeket ERDÉLYBŐL küldött Alcantarába 1552-ben.

Partida Juan Baptista Gastaldo me han dicho mandó, como cavallero cortesano y curioso, poner allí un marmol donde hizo transferir las dichas letras con mucha solenidad, de otras cosas que las adornavan, para que quedase por memoria asi della como dél: las quales han sido interpretadas por muchos en diversas maneras; aunque para un mediano ingenio ellas son bien claras y faciles, y mucho mas para v. merced; holgaria saber si hay por allá cerca dellas los diversos pareceres que por acá: lo qual yo creo.

Concluidas estas cosas, comenzaron Juan Baptista y el Maestre de Campo á entender con el frayle en la pacificacion deste reino, y en el gobierno dél; quitando alcaldes, y poniendo en las fortalezas, proveyendo gobernadores en las ciudades, y haciendo lo demas que en la nueva posesion de un reino se suele hacer; en lo qual no se dava un paso ni se hacia cosa que no fuese por mano del frayle, el qual de su natural era movible y ambicioso de senorear, y como vio partida la Reina, y que no le quedava controversia; y que los maestros del Rey le tenian tanto respeto y obediencia, creciale mas la codicia, y la soberbia; y mas despues que el Rey le hizo Bayboda de aquella provincia, con quince mill florines ungaros de partido; y thesorero general de los reinos de Ungria con otros cinco mill; y le hizodar un capello de cardenal; y le dio todo lo que él pidio al tiempo de los conciertos, como á persona de quien dependian todas las mas de las voluntades de aquel reino; y él, como hombre inconstante, asi que vió ida la Reina y consideró la pujanza del Rey; le pareció ser grande obstaculo para su proposito; y los ministros del Rey no andavan sino á su beneplacito por no desdenarlo hasta tener bien confirmados los corazones de los reinicolas y principales desta provincia, y pasavase con él gran trabajo en esto, porque muchas veces viniendo en diversas opiniones sobre alguna cosa con Juan Baptista, le respondia muy sacudidamente que si asi queria, que sino desharía lo hecho.

Dende á pocos dias vino nueva como los turcos pasavan la Tizia (El Tivisco, por otro nombre Teissa), y que se creía darian en el condado de Temesvar, lo qual sabido y bien entendido, y consultado el Maese de Campo, se partio con su compania y cinquenta soldados de otra, y doscientos aytones ungaros, y quinientos uzaros, y dos piezas de artilleria. Yo no fui con él, que me quedé con el capitan Francisco de Aldana, mi sobrino, y él fue á acompañarse con Bater Andrea que estava allá, que era de donde estavamos mas de cinquenta leguas espanolas. Partio de Enet, que es la tierra donde alojavamos á doce del mes de Agosto de 1551, llegó en Temesvar en los dias diez y nueve, por yr en barcas la gente por otro rio que pasa por medio de la Transilvania, llamado el Maros, que llega hasta cerca de Temesvar á una tierra que se dice Lipoa, y comunmente nosotros llamamos Lipa. Llegando el Maestre de Campo á Temesvar, el señor Bater Andrea y Estefano Losonz, cavallero principal le salieron á recibir con grande alegria y contentamiento, asi dellos como de su gente; el Maestre de Campo reconoció la tierra, que con los burgos tenia mas de tres mil vecinos, como era cercada de ladrillo á la antigua; tiene un castillo fuerte y apartado para hacerse inespugnable, con su foso de agua. Desta ciudad á Belgrado hay como doce leguas; dexase muy al poniente y á Estrigonia, á las quales hay desde Temesvar casi treinta leguas; de aqui á Constantinopla hay, segun dicen los mercadantes de Transilvania que muchas veces van allá á sus tratos, de diez hasta onze jornadas. Luego que aqui llegó el Maestre de Campo, el

senor Bater Andrea se partió á su casa por algunos negocios, y dexó en su lugar á Estefano Lonz, el qual quedó en compañía del Maestre de Campo, y aun de mala gana, por la nueva que tenian cada día del Belerbey que venia con sesenta mil hombres, y que ya pasava la Tizia, de lo qual el Maestre de Campo dió luego aviso á Juan Baptista Gastaldo para que con la mayor brevedad le enbiase socorro. Acaesció en este medio que como todo este país sea de luteranos, porque casi todo Ungria y Transilvania estan inficcionados desta maldita secta y estos del Temesio y Rascianos tengan con la iglesia griega y de lo uno y de lo otro hagan una mezcla de la yra mala, no avia en este lugar sacramento ni cosa que le paresciese y como Llegó el Maestre de Campo y alojó su gente, tomó una iglesia y puso en ella el Santo Eu carístia el qual á otro día fue robado, sobre lo qual se hizo grandes inquisiciones et diligenci as y nunca se pudo hallar; y sobre esta compasion y buen celo vinieron en platicas pesadas, á tal que uvo un tal escandalo que a los espanoles les convino tomar las armas, porque como fuese sobre ese caso, así los naturales como los uzaros y gente ungara que iba con ellos para pelear eran contra ellos, sino fueron algunos principales cavalleros ungaros catholicos que se pusieron con el Maestre de Campo á resistir cada uno el impetu de sus mismos soldados. Estavan aquellos trescientos espanoles que se comian las manos y les parescian pocos todos los demas para acometerlos, con ser mas de cinco mil, y principalmente sobre tal causa: en fin, el Maestre de Campo se puso tan adelante, que se vió el harto pelegro, mas con la ayuda de aquellos cavalleros la cosa se apaciguó sin que uviese ningun muerto. Esto hecho, sabiendo el Maestro de Campo que doscientos cavallos turcos avian pasado la Tizia y llegando muy cerca de Temesvar avian hecho una cavalgada y se avian llevado muchos cavallos, yeguas, vacas y otros ganados; y como los villanos del país salieron á ellos se los quitaron matando algunos de ellos y los otros se pudieron escapar (que yendo en su seguimiento, hallaro, a punto las barcas que el ejercito de Belerbey traya para hacer puentes) ordenó el Maestre de Campo que fuesen quinientos cavallos ungaros y con ellos un capitan llamado Gabriel Posern y veinte espanoles, con los quales enbiava á Don Luis Osorio, cavallero muy onrrado que fuesen la vuelta de Belgrado á tomar lengua y reconociesen así el país como los designios de los Turcos; porque decian que por aquella parte echavan sus puentes para pasar. Llegaron al dos leguas de Belgrado y vieron el exercito grande y con buena gente y entendieron no pasarian por aquella parte á causa que Stiria va por allí muy poderosa, porque taugran de como el Danubio y entra en él junto á Belgrado y hace por estas partes como la tierra llana es, unos pantanos muy malos de pasar y entendieron de algunos villanos de la tierra como la artillería la camviavan la vuelta de Zeguedín con sus municiones. Asimesmo dieron noticia de dos castillos que estan a quatro leguas de Belgrado, dichos el uno Beche y el otro Besquerre, que eran ansimesmo deste condado y en ellos estava gente del Rey y así como estava la gente tornó, el mesmo día el Maestre de Campo con veinte espanoles en seis coches y se partió, ya que queria anocheser á reconocer estos castillos, los quales halló que si le dieran espacio los turcos, él los fortificara de suerte que se defendieran al poder de los turcos tener el sitio muy aparejado para ello. En fin, los proveyó de lo necesario por entonces, creyendo que Juan Bautista Gastaldo le enbiaria socorro a tiempo, que si los tucos sobre ellos vinieran, los pudesen socorrer; y con esto se volvió a Temesvar á darse prisa en fortificacion della, la qual con gran diligencia avia ya comenzado, haciendole sus baluartes fuera de los muros que de uno en otro se respondiesen, hasta un castillo que tiene y el rio que pasa junto á los muros lo hizo echar más a fuera por los burgos haciendo muy grandes fosos, por los quales designaba tomar á echar el rio.

Llegando el mismo día vino una letra del Belerbey, de muchas amenazas, que saliesen luego de allí, porque quería irse á alojar en aquella tierra : esto Belerbey es, oficio según yo he entendido quiere decir "senor de senores", porque son sobre todos los baxaes provinciales, porque los cinco ó seis que estan siempre junto al Turco, son los de su consejo los superiores de todos los senores, que estan siempre desvajo del Turco. Estos Berlerbey son dos: el uno es en la Natolia y el otro en la Romania, y en estas dos provincias hay otros baxaes y que son sujetos á otros belerbeyes, y este es que venia era de Romania que confina con las de partes de Ungria.

A este tiempo llegó el señor Bater Andrea en Temesvar; y en mesmo día vinieron los menageros en numero dos del gran Turco, y otro del Berlerbey al frayle á decirle: que pues no havia hecho lo que su parte se le avia mandado, que inbiase una tal persona con quien se consultase la voluntad del gran Senor y la suya, á tal que de hoy adelante viesse lo mejor le estava y cumplia; y aunque estos no vieron al frayle por los aver detenido el Maestre de campo, no faltaron otros que fueron por otras partes y el frayle enbió un criado suyo de quien se fiava, de lo qual tuvo noticia el Maestre de Campo y la dió al Rey: y nunca mas tuvo buen y todo credito del frayle; sabiendolo él se quexó del Maestre de Campo á Juan Baptista y así nunca anduvo derecho como despues se pareció, según adelante diré. Luego vino aviso como los turcos avian puesto puentes en la Tizia, y pasaban; el Maestre de Campo se quiso yr á meter en Bexqueres, y aquellos senores no lo dejaron, así porque sin él no se sabian dar maña; lo otro porque no tenían tanta confianza de los del pays que les ayudarian al tiempo de menester, y así se quedó y enbió socorro á aquellos dos castillos. El Berlebey pasó y puso cerco sobrellos y los tomó, matando quanto dentro halló; y de aquí fue á un castillo del frayle, que se decia Xenat y también la tomó y desta manera se venie acercando á Temesvar y á Lipa y á la Transilvania: traya quarenta mil cavallos, cinco ó seis mil genizaros y otra mucha gente de pie, sesente piezas de artilleria, aunque entre ellas no avia mas de doce gruesas de bateria; gran numero de camellos en que traia sus tiendas y bagajes: quiso Dios por su misericordia que su soberbia le cegase y quiso dejar á Temesvar para la postre, diciendo que queria yr primero á Lipa para tomar los pasos que le pudiesen venir socorro de Transilvania, que aquellos no se le podian escapar, porque si él viniera derecho á Temesvar no se le escapava hombre á vida, y así dioles lugar que se fortificasen y que el socorro de Transilvania viniere.

Antes que llegase á Lipa el señor Bater Andrea se salió de Temesvar dejando en ella, los trescientos espanoles, porque ciento le avia enbiado Juan Baptista, entre tanto que veia el socorro del pais que se juntava, quinientos ayduques, ochocientos uzaros y fuese la vuelta de Lipa á hacer llamiento de gente con la ceremonia que se suele, la cual es enbiado por todos los lugares y villas una flecha ensagrentada; y quando esta se enbia los vecinos hacen sus ajustamientos y enbian de cada tierra la gente que tienen entre sí ya senalada; y así en breve juntó veinte mill cavallos, los cuales no osaron esperar si se fueron á sus casas y dejó un capitán gentil-hombre de la boca del Rey, llamado Pete Joanes, con trescientos cavallos en el castillo, al qual Pete dixo el burgo-maestre de la tierra, que es el governador, que se saliese porque él queria que el Turco se alojase pacíficamente en la tierra y así lo hizo rompiendo primero una culebrina que avia en el castillo, porque los turcos no se apoderasen della. —

Aldano levelének alább közölt részlete az Izabella királyné Erdélyből való távozása utáni eseményekkel foglalkozik. Bécs érdekei szempontjából itéli az eseményeket és Izabella lemondásával befejezett ténynek tekinti Erdély csatlakozását a Habsburg birodalomhoz. A politikai változásokat sorolja fel, főként azzal, hogy a Ferdinánd-pártiak egyre-másra elfoglalják a jelentősebb várak kapitányságait és a városok polgármesteri tisztségeit. A török közeledésének a hírei ebben a levélrészben jelentkeznek először. A levélből kitűnik, hogy a spanyol tábornester főfeladata a magyarországi és erdélyi várak tervszerű megerősítése, modernizálása volt. Így e tekintetben a magyar hadtörténelem szempontjából is értékesek a korabeli védelmi berendezések leírásai, illetve fogyatékságainak felsorolása. Temesvár védelmét igyekeznek ebben az időben fokozni azzal, hogy előretolt bástya rendszert építenek, már amennyire az idő sürgetése ezt engedi. Mély vízárok építésével a várat szinte megközelíthetetlené tették volna, ha erre a török közelsége módot adott volna. Így Aldano kénytelen volt felderítő csapatokat is küldeni Belgrád irányába, de nagyon meg volt lepődve, hogy a török már sokkal közelebb merészkedett. Egyik reggel kb. kétszáz török lovas jelent meg a vár körül és a mezőségen talált legelésző lovakat, marhaállományt elhajtott. A parasztság nyomukba eredt, sokat lekasabolt közülök, de a csetepaté legnagyobb jelentősége az volt a hadviselő szempontjából, hogy Aldano tudomást szerzett a Tiszán épülő hídrol, melyet a törökök titkon készítettek. A levélíró szerint a török beglerbég követeket küldött Temesvárra, azzal a felszólítással, hogy az osztrák és spanyol csapatok azonnal vonuljanak el a vidékről. A levél, mint később kitudódott, tulajdonképp Fráter Györgynek íródott, de a követek Castaldo fogságába estek és mint a levélíró mondja ezzel felébresztették a király és emberei gyanakvását a püspökkel szemben. Gyanakvását hálátlansággal is alátámasztja Fráter György részéről, akit a király Erdély vajdájává, az ország kincstárosává stb. nevezett ki, sőt bíborosi méltóságot is szerzett neki és még sem tette magáévá Bécs szándékait.

A spanyol beszámoló részletezi a török hadsereg erejét: lovasságának, janicsárjainak gyalogosainak a számát, sőt még a tevéket sem felejt el, amelyek a sátorokat szállították a sereg szolgálatában. Hatvan ágyut említ meg a nehezebb fegyverek sorában, bár ezek "kaliberét" nem tartja jelentősnek. A magyar és zsoldos sereg vezérei abban a hitben éltek, hogy a török először Temesvárt fogja megtámadni, azért siettek a várat megerősíteni, de számításukban tévedtek, mert ezalatt a szultán serege minden nehézség nélkül elfoglalta Becsereket és Csanád várát és Lipa ellen készült.

A levélből kitűnik, hogy a spanyolok és osztrákok sem voltak egymás irányában teljes bizalommal és Aldano nem mehetett az előbb említett várak védelmét szorgalmazni és ezzel időnyerni Temesvár jelentősebb megerősítésére. Egyébként is feszült volt már a hangulat a magyar csapatok, főként a gyalog-hajduk és huszárok, valamint a spanyol zsoldosok között, mert az utóbbiak egy protestáns templomot lefoglaltak és abban az Oltáriszentséget is elhelyezték, de még azon éjjel ismeretlen tettesek ellopták a szent edényeket. Valóságos inkvizíciót indítottak erre a spanyol vezetők, amivel magukra bűszítették a magyar csapatrészeket. Csak Bátori András és több katolikus tiszt tudta nehezen megbékíteni a zuglódókat, akik már-már fegyverrel akartak a spanyolokra támadni.

Temesvár ostromáról és Fráter György meggyilkolásáról szóló levélrészek következnek.

TARTALOM

K. SHIRATORI	A csinei évkönyvek hun-adatai	150
CTK (Prága)	Egy cseh hamisítvány	156
SURÁNYI ISTVÁN	Magyar tisztségnevek két grúziai feliratban	157
FEHÉR MÁTYÁS J.	Az avar nagyfejedelmi jogar oroszánjai	180
TOKAY JÁNOS	Négysávos oroszán Déloroszországban	180
ERDÉLYI ISTVÁN	Les relations hungaro - khazares	181
KORBULY DOMONKOS	Régi magyar templomok örmény kapcsolatai	187
BENDEFY LÁSZLÓ	A XIII. századi keleti magyarság szállásföldjeinek térbehelyezése "A Mongolok titkos története" alapján	201
FRANCISCA VENDRELL viuda de MILLÁS VALLICROSA	Caballeros Centroeuropeos en la corte Aragonesa	217
	Levélszekrény	242
DOMOKOS PÁL PÉTER	Vadász Miklós "Compendiuma" 1428-ból	243
SÁRKÁNY KÁLMÁN	Koholmány-e az I. András-korabeli magyar imádság?	269
	Nemzetközi Szlav Régészet beszámolója	284
FÖLDVÁRY GÁBOR	Remarks on C. A. Macartney's paper	291
MAGYAR ARNOLD	Középkori történészeink téves szóhasználata a "Minoriták" körül. . .	294
B. VILLELA de ALDANA	Carta de Transylvania del año 1552.	298